

Narratiivisuus ja referointi selkokielisissä tietokirjoissa

Annika Kuusisto
Pro gradu -tutkielma
Suomen kieli
Suomen kieli ja suomalais-
ugrilainen kielentutkimus
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Turun yliopisto
Kesäkuu 2012

KUUSISTO, ANNIKA: Narratiivisuus ja referointi selkokielisissä tietokirjoissa

Pro gradu -tutkielma, 100 s., 4 liites.

Suomen kieli

Kesäkuu 2012

Selkokielisten tietokirjojen kerronnan käytänteet eroavat yleiskielisen tietokirjallisuuden käytänteistä. Tutkielma käsittelee selkokielisten tietokirjojen sisältämää narratiivisuutta ja referointia, jotka molemmat ovat keskeisiä selkotietokirjoissa käytettyjä tiedonvälityksen ja kerronnan keinoja. Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, millaista narratiivisuus ja referointi selkotietokirjoissa on. Samoin tavoitteena on tuoda esiin narratiivisuuden ja referoinnin funktioita tutkitussa aineistossa. Aineisto koostuu neljän tietokirjan yhteensä kahdeksasta tietoartikkelista. Tietokirjat ovat nimeltään Suomalaisia suurmiehiä (2000), Suomalaisia urheilijoita (2000), Suomalaisia taiteilijoita (2004) ja Suomalaisia suurnaisia (2008). Työssä on mukana myös tietokirjoja kirjoittaneiden selkotietokirjailijoiden haastattelut. Näin valaistaan muun muassa kirjailijoiden omia lähtökohtia käyttää referointia ja narratiivisuutta tiedonvälityksessä ja kerronnassa.

Tutkimus voidaan luokitella tekstintutkimuksen ja selkokielen tutkimuksen alaan. Työ ei ole puhtaasti kielitieteellinen vaan lähestyy usein varsinkin kirjallisuudentutkimuksen teemoja, kun aineistoa tarkastellaan myös kertomisen tutkimuksen näkökulmasta. Työ on menetelmältään pääosin laadullista tutkimusta. Keskeisiä teoreettisia lähteitä työssä ovat selkokielen osalta erilaiset kokoomateokset ja Auli Kulkki-Niemisen tutkimukset. Referoinnin käsittelyssä tukeudutaan erityisesti Kaija Kuiriin. Narratiivisuuden osalta moni lähde on kirjallisuustieteen alalta.

Tutkimus osoittaa, että selkotietokirjojen artikkelit sisältävät paljon niin narratiivista ainesta kuin erilaisia referaattejakin. Narratiivisuus näkyy muun muassa selkoartikkelien rakentamisessa elämänmittaisissa tarinoissa, elämäntarinoiden sisäisissä kertomuksissa, kertojaratkaisuissa ja runsaassa imperfektin käytössä. Referoinnin tavat ja lajit ovat moninaisia. Artikkelit sisältävät suuren määrän varsinkin henkilöhahmojen puheen ja ajatuksen referaatteja.

Tutkimuksen johtopäätöksinä voidaan todeta, että narratiivisuudella tuetaan erityisesti selkokielisyyden edellyttämää ymmärrettävyyttä ja havainnollista esittämistapaa. Referoinnilla taas tavoitellaan varsinkin selkeyttä, elämyksellisyyttä, henkilöhahmojen elävyyttä, vakuuttavuutta ja aitoutta. Selkotietokirjailijoiden haastatteluvastaukset tukevat aineiston analyysin tuloksia. Kirjailijat ajattelevat, että referointi ja narratiivisuus auttavat sekä tiedon välittämisessä että elämysten tuottamisessa.

Asiasanat: selkokieli, tietokirjallisuus, tekstintutkimus, referointi, narratiivisuus

SISÄLLYS

1. JOHDANTO.....	3
1.1. Tutkimustehtävä ja -tavoitteet.....	3
1.2. Tutkimusaineisto.....	4
1.3. Aiempaa tutkimusta.....	5
2. SELKOKIELI.....	8
2.1. Selkokielen määritelmät.....	8
2.2. Selkokielen periaatteet.....	8
2.3. Selkokielen käyttäjäryhmät.....	11
2.4. Selkokieli ja tietokirjallisuus.....	12
3. NARRATIIVISUUS.....	14
3.1. Narratiivisuudesta ja sen lähikäsitteistä.....	15
3.2. Tarinan rakenne.....	17
3.3. Kertoja.....	21
3.4. Narratiivin aikamuodot.....	23
3.5. Narratiivisuuden käyttöfunktiot.....	26
4. REFEROINTI.....	27
4.1. Referoinnin määritelmä ja ala.....	27
4.2. Referoinnin lajit.....	31
4.2.1. Suora ja epäsuora esitys.....	33
4.2.2. Vapaa suora ja vapaa epäsuora esitys.....	34
4.3. Referoinnin merkit kirjoituksessa.....	36
4.3.1. Johtolauseet ja muut johtoilmaukset.....	37
4.3.2. Muut referoinnin merkit.....	38
4.4. Referoinnin käyttöfunktiot.....	38
5. NARRATIIVISUUS JA SEN FUNKTIOT SELKOTIETOKIRJOISSA.....	39
5.1. Elämäntarinat.....	40
5.2. Elämäntarinoiden sisäiset kertomukset.....	43
5.3. Kertojan piirteet.....	48
5.4. Aikamuodot ja ajan esittäminen.....	58
5.5. Koontia ja pohdintaa.....	62
6. REFEROINTI JA SEN FUNKTIOT SELKOTIETOKIRJOISSA.....	64
6.1. Referoitavat henkilöt.....	64

6.2. Referoinnin kategoriat.....	67
6.2.1. Puheen referointi.....	67
6.2.2. Ajattelun ja tunteiden referointi.....	74
6.2.3. Kirjoituksen referointi.....	78
6.3. Referoinnin merkit kirjoituksessa.....	80
6.3.1. Johtolauseet ja muut johtoilmaukset.....	80
6.3.2. Muut referoinnin merkit.....	84
6.4. Koontia ja pohdintaa.....	85
7. KIRJAILIJOIDEN NÄKEMYKSIÄ SELKOTIETOKIRJOJEN NARRATIIVISUUDESTA JA REFEROINNISTA.....	88
8. PÄÄTÄNTÖ.....	93
LÄHTEET.....	95

LIITTEET

- Liite 1: Selkokirjoitusohjeet
- Liite 2: Selkoartikkelin tietolaatikko
- Liite 3: Kyselylomake selkotietokirjailijoille

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimustehtävä ja -tavoitteet

Tutkimukseni kohteena ovat selkokieliset tietokirjat, joista tutkin niiden sisältämää narratiivisuutta¹ ja referointia². Selkokielellä tarkoitetaan kielimuotoa, joka on mukautettu sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä luettavammaksi ja ymmärrettävämmäksi (Leskelä ja Virtanen 2006: 8). Selkokielellä on julkaistu monenlaisia teoksia ja materiaaleja, mutta kyseisellä kielimuodolla julkaistua tietokirjallisuutta ei ole tutkittu. Tutkimukseni pyrkii vastaamaan tähän tarpeeseen.

Selkokieliset tietokirjat ovat tutkimuskohteena mielenkiintoisia, koska ne eivät välitä tietoa perinteisellä yleiskielisille tietokirjoille tyypillisellä tavalla vaan käyttävät tiedonvälityksessään selkokielelle ominaisia keinoja. Narratiivisuus ja referointi kuuluvat keinoista keskeisimpiin. Työssäni tutkin, millaista selkotietokirjojen narratiivisuus ja referointi on ja miten narratiivisuuden ja referoinnin avulla välitetään tietoa lukijakohderyhmälle. Tarkoitukseni on osoittaa, että narratiivisuudella ja referoinnilla on omat funktionsa tutkimassani selkokielisessä tietokirjallisuudessa. Oletan tutkimuksessani, että narratiivisuus ja referoinnin käyttö tukevat lukijan luetunymmärtämistä ja tiedonvälityksen onnistumista. Tutkimukseeni liitän lisäksi kirjoja kirjoittaneiden selkotietokirjailijoiden haastattelut. Näin valaistaan muun muassa heidän lähtökohtiansa käyttää tarinallisuutta ja referointia tiedonvälityksessä ja kerronnassa.

Tutkimukseni voidaan luokitella tekstintutkimuksen ja selkokielen tutkimuksen aloihin. Työ ei ole puhtaasti kielitieteellinen vaan lähestyy usein kirjallisuudentutkimuksen teemoja, kun tarkastelen aineistoani myös kertomisen tutkimuksen näkökulmasta. Pyrin nivomaan tutkimuksessani narratiivisuuden ja referoinnin ilmiöt yhteen, koska narratiivisuus ja referointi ovat limittäisiä ja toimivat näin vuorovaikutuksessa keskenään. Työni on menetelmältään pääosin laadullista tutkimusta.

---

1 Narratiivisuus merkitsee tarinallisuutta, kertomista ja kertomuksellisuutta (ks. Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 104–105).

2 Referointi tarkoittaa muiden ihmisten tai puhujan itsensä aiemmin esittämän puheen, kirjoituksen tai ajatuksen sijoittamista oman tekstin osaksi siten, että oma ja lainattu voidaan erottaa toisistaan (ISK 2004: 1399).

Voidaan todeta, että selkokieliselle tiedonvälitykselle on runsaasti tarvetta, jotta tasavertaisuus yhteiskunnassa toteutuisi. Olen valinnut tutkimuskohteekseni juuri selkokielisiä tietokirjoja, koska tutkimustietoa niistä ei ole saatavilla, vaikka selkokielistä tietokirjallisuutta ilmestyy jatkuvasti. Toivon, että tutkimukseni olemassaolo auttaa näkemään selkokielisen tiedonvälityksen tärkeyden yhteiskunnassamme. Lisäksi toivon, että tutkimukseni lisää ymmärrystä selkokielen olemuksesta ja piirteistä.

1.2. Tutkimusaineisto

Tutkimusaineistoni koostuu neljästä selkokielisestä tietokirjasta, joista jokainen on julkaistu 2000-luvulla. Kirjat ovat nimeltään Suomalaisia suurmiehiä (2000), Suomalaisia urheilijoita (2000), Suomalaisia taiteilijoita (2004) ja Suomalaisia suurnaisia (2008). Käytän työssäni teoksista lyhenteitä SSuurM (Suomalaisia suurmiehiä), SURh (Suomalaisia urheilijoita), STait (Suomalaisia taiteilijoita) ja SSuurN (suomalaisia suurnaisia). Kirjasarjassa on ilmestynyt muitakin teoksia, mutta olen pyrkinyt valitsemaan tähän työhöni mahdollisimman monipuolisen otoksen sarjan kirjoista.

Tutkimukseni tietokirjat ovat Kehitysvammaliiton oppimateriaalikeskus Opikkeen julkaisemia eri kirjailijoiden kirjoittamia selkokielisiä tietokirjoja, jotka käsittelevät tunnettuja suomalaisia henkilöitä. Tutkitut tietokirjat ovat toisin sanoen henkilöhistorioita. Tietokirjat on kirjoitettu selkokielestä hyötyville kohderyhmille alusta lähtien selkokielisiksi, joten mikään niistä ei ole mukautus. Kirjasarja on ollut mukana Tieto Finlandia -kilpailussa ja saanut palkintolautakunnalta tunnustusmaininnan (Rajala 2006: 116).

Kukin tietokirja esittelee 6–7 oman alansa edustajaa eri taiteen, tieteen ja urheilun aloilta. Jokaisesta valitsemastani tietokirjasta olen ottanut tutkimukseni tarkasteluun kaksi tunnettua henkilöä satunnaisesti, mutta kuitenkin niin, että mukaan on valikoitunut niin miehiä kuin naisia. Valitut henkilötietoartikkelit on kirjoitettu Elias Lönnrotista, Aleksis Kivestä, Paavo Nurmesta, Marja-Liisa Kirvesniemestä, Akseli Gallén-Kallelasta, Tove Janssonista, Minna Canthista ja Miina Sillanpäästä. Yhden artikkelin sivumäärä vaihtelee artikkelista riippuen 19 sivusta 29 sivuun.

Selkokielistä kirjallisuutta kirjoitetaan selkokielen periaatteiden pohjalta, mikä oikeuttaa

selkologon käyttöön tutkimissani kirjoissa. Selkokielen kirjan, lehden, esitteen tai verkkosivuston tunnistamiseksi oleva selkologo on ollut käytössä 1980-luvun lopulta lähtien (Virtanen 2009: 142). Tutkimuksessani mukana olevat kirjat noudattavat selkojulkaisujen ohjeistuksia myös ulkoasultaan ja kuvitukseltaan. Tutkimukseni pääpaino on selkokirjojen kielen, narratiivisuuden ja referoinnin, tarkastelussa, joten en tarkemmin tutki teosten typografiaa, kuvitusta ja taittoa. Mainitsen tässä kuitenkin, että selkotietokirjoissa käytetään muun muassa suuria kuvia, suurehkoa kirjainkokoja, kapeaa palstan leveyttä, selkeää kappalejakoja, värejä ja paljon väliotsikoita. Tässä työssä en noudata selkotietokirjojen alkuperäistä typografiaa esiin nostamissani aineistoesimerkeissä.

Selkotehtin kirjoittaminen on usein käytännössä sitä, että kirjoittaja kokoaa eri lähteistä tietoja kulloisestakin aiheesta, sisäistää asiasisällön ja kertoo sen omin sanoin lukijoilleen (Sainio ja Rajala 2002: 24). Selkotietokirjojen lähdekirjallisuutena on monien eri tekstilajien tekstejä. Tutkimani selkotietokirjat ovatkin intertekstuaalisia, ja informaatiota on valittu monista eri diskursseista. Erilaisten lähteiden käyttäminen on kirjoissa yleistä, joskaan lähteitä ei merkitä suoraan tekstiin. Lähdekirjallisuutena selkotietokirjoissa on käytetty muun muassa erilaisia lehtiartikkeleja, yleiskielisiä tietokirjoja ja haastatteluja. Selkotietokirja poikkeaa huomattavasti kaikesta lähdemateriaalistaan, koska silloin, kun selkokirjoittaja suuntaa tekstin erityisryhmiin kuuluville, tekstilajipiirteet ja kielelliset piirteet muuttuvat. Kulkki-Nieminen (2010: 55) toteaa, että selkorekisteri tuottaa tekstilajien alalajeja ja lainaa muiden tekstilajien piirteitä.

Tutkimiani selkotietokirjoja voidaan käyttää ja lukea myös kuin oppikirjoja. On vaikea vetää rajaa sen suhteen, onko selkokielen ja tietoa kaunokirjallisin keinoin välittävä teos enemmän tietokirja, oppikirja, elämäkerta tai esimerkiksi artikkelikokoelma, on vaikea vetää. Kutsun tietoa selkokielellä välittäviä kirjoja tutkimuksessani tietokirjoiksi ja perustelen näkemykseni sillä, että kustantaja ja oppimateriaalikeskus Opikie näkevät teokset selkokielenä tietokirjoina (Selkokirjatietokanta 2012; Selkomateriaalit: Tietokirjallisuus 2012).

1.3. Aiempaa tutkimusta

Selkokieltä on alettu kehittää vasta 1980-luvulta lähtien, eikä sitä ole vielä tutkittu kovinkaan paljon. Suomen kielen alalta selkokieltä on tutkinut erityisesti Auli Kulkki-

Nieminen (2001 ja 2010), joka on tarkastellut selkokielisten tekstien ja niiden lähtötekstien tekstisemantiikkaa ja merkitysprosesseja systeemis-funktionaalilla menetelmällä. Hän on tutkinut *Selkouutiset*-lehden selkotekstejä ja selvittänyt, millaisia muutoksia selkokirjoittaja tekee mukauttaessaan yleiskielistä tekstiä selkokielifiksi. Kulkki-Niemen tutkimukset (2001 ja 2010) osoittavat, että selkotehti edustaa lähtötekstiinsä verrattuna eri rekisteriä ja että siinä on erilaisia tekstilajipiirteitä. Myös selkotehtistä luettava ideologinen tausta on erilainen (Kulkki-Nieminen 2001: 128). Selkotehtistä ja niiden lähtötehtistä on löydettävissä keskeisiä merkityksenannon eroja, jotka on mahdollista osoittaa (Kulkki-Nieminen 2010: 207).

Uusimpana selkokieltä koskevana tietoteoksena on julkaistu Hannu Virtasen Selkokielen käsikirja (2009), johon on koottu perustietoa selkokielestä. Tutkimus- ja teoria-tietoa selkokielestä on saatavilla erilaisina artikkelikokoelmina, kuten teoksesta "Toisin sanoen. Selkokielen teoriaa ja käytäntöä" (Leskelä ja Virtanen 2006). Kokoelmassa kerrotaan selkokielestä ja sen tutkimuksesta 15 asiantuntija-artikkelissa. Toisessa kokoelmassa, *Selko-oppaassa* (Virtanen 2002), esitetään seitsemässä artikkelissa käytännönläheistä ja ajankohtaistettua tietoa selkokielestä. Kokoelma "Teksti, joka rakastaa lukijaansa. Kirjoituksia selkokielestä" (2000) tuo niin ikään esiin eri asiantuntijoiden näkemyksiä ja esittelee myös tutkielmia, joita selkokielestä on tehty.

Pro gradu -tutkielmia selkokielestä on kirjoitettu muutamia. Käännöstieteen näkökulmasta selkokieltä on tutkinut Marjukka Järvinen (1998) pro gradussaan *Seitsemän selkokielistä veljestä*. Järvinen on työssään pohtinut, voidaanko selkokielelle mukauttamisesta käyttää ilmaisua kääntäminen. Hän on tutkinut selkokielelle mukauttamisen ja kieleltä toiselle kääntämisen yhtäläisyyksiä ja päätynyt siihen, että mukauttamisesta voi puhua myös kääntämisenä. Teknisemmän näkökulman selkokieleen ja erityisesti selkokielifisiin verkkosivustoihin tarjoavat Teknilliseen korkeakouluun tehdyissä pro gradu -tutkielmissaan Kimmo Kyyhkynen (2005) ja Marjo Kuusela (2004).

Narratiivisuuden osalta tutkimusta on runsaasti eri tieteenaloilta. Asiatekstejä koskevaa narratiivisuuden tutkimusta ei kuitenkaan juuri ole Suomessa tehty. Yhtenä poikkeuksena on Maria Lassila-Merisalon väitöskirja (2009), jossa on kyse faktan ja fiktion rajan etsimisestä ja suomalaisen kaunokirjallisen journalismin olemuksen määrittelemisestä. Lassila-Merisalon tutkimus tarjoaa näkökulmia selkokielisten tietokirjojen tiedonvälityksen tarkasteluun, vaikka hänen tutkimuskohteenaan ovatkin journalistiset tekstit.

Narratiivisuudesta on tehty tutkimusta eritoten kirjallisuustieteen alalla. On olemassa useita narratiivisuuden perusteoksia, ja myös kirjallisuustieteen yleisteokset antavat näkökulmia omaan työhöni. Suomeksi narratologiasta on kirjoittanut esimerkiksi Pekka Tammi (1992). Hän esittelee kansainvälisessä narratologisessa tutkimuksessa kehitettyjä kertomusanalyttisiä malleja, tarkastelee narratologiaan kohdistettua kritiikkiä ja esittää jälkinarratologisia tulevaisuutta koskevia ajatuksia ja suuntia.

Referoinnin tutkijoista tukeudun työssäni eritoten Kaija Kuirin (1984) väitöskirjaan, jossa hän on tutkinut referointia Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa. Referoinnin tehtävät voidaan hänen mukaansa jakaa kahtia: joko toisesta kielellisestä toiminnasta viestimiseen tai tiedon lähteen osoittamiseen (Kuiri 1984: 50). Lisäksi referointi voi olla asteittaisesti enemmän joko konkreettista tai abstraktia (1984: 23–28). Vaikka kyse on murteentutkimuksesta, Kuirin tutkimus tarjoaa kattavasti teoriataustaa omalle työlleni.

Kielitieteessä referointia on tutkittu eri näkökulmista. Yhteistä näkökulmille on ollut halu selvittää, millaista referointi on rakenteeltaan ja mitä referoinnilla saavutetaan. Kantaa on myös otettu referoinnin autenttisuuteen. (Clift ja Holt 2007: 3, 11.) Suomessa referointia on edellä mainitun Kuirin (1984) ohella tutkittu jonkin verran, joskin monet tutkimukset ovat jo melko vanhoja, kuten Markku Kurkkion Referaatti 1960-luvun suomen yleiskielessä (1978) ja Mauno Kosken Toiseen tekstiin viittaaminen nykyisessä kirjasuomessa (1985). Uusimpia julkaisuja ovat erityisesti erilaiset referointia käsittelevät artikkelit. Referointia käsittelevänä artikkelikokoelmana mainittakoon Referointi ja moniäänisyys (2005), jossa kyseisiä ilmiöitä käsitellään kieliopin, tekstintutkimuksen ja vuorovaikutuksen tutkimuksen näkökulmasta. Kokoelma koostuu 12 artikkelista.

Olen tässä luvussa osoittanut, että selkokielestä on jo tehty joitakin tutkimuksia, mutta tutkimusten määrä on edelleen vähäinen. On oletettavaa, että tutkimuksen määrä tulee lisääntymään, koska selkokieli ja sen tarpeen tunnistaminen on saanut yhteiskunnassa viime aikoina enemmän huomiota. Tähän mennessä on tutkittu esimerkiksi selkokielistä uutisia, selkokielistä kaunokirjallisuutta ja selkokielistä verkkosivuja, mutta tietoteksteistä tutkimusta ei juuri ole tehty. Selkokieleen liittyvää tutkimusta ei myöskään aiemmin ole selkeästi yhdistetty referointiin ja narratiivisuuteen. Pyrin tässä tutkimuksessa tuomaan uutta näkökulmaa selkokieleen ja sen tutkimukseen osoittamalla, että referointi ja narratiivisuus leimaavat selkokielisten henkilöhistoriaa käsittelevien tietokirjojen tyyliä.

2. SELKOKIELI

2.1. Selkokielen määritelmät

Selkokieli-sanaa alettiin käyttää Suomessa 1980-luvun alussa. Ensin Kielitoimisto suositti käyttöön *selkokirjallisuus*-sanaa, jonka myötä käyttöön tuli nopeasti myös *selkokieli*. (Selkokielen historiaa 2012.) Kulkki-Niemisen (2010: 30) mukaan *selkokieli*-nimitystä käytetään varsinkin arkikielessä yksinkertaistetun selvästä ilmaisusta, mikä aiheuttaa jonkin verran sekaannusta erityisryhmien kielimuodon eli varsinaisen selkokielen kanssa.

Selkokielen määritelmät ovat muuttuneet vuosien mittaan, kun teoreettinen ja käytännön tieto selkokielestä ovat kasvaneet. Ensimmäiset määrittelyt syntyivät 1980-luvun alussa, mutta niitä on tarkistettu ja tarkennettu myöhemmin. Pertti Rajalan ja Hannu Virtasen määritelmä vuodelta 1986 on seuraavanlainen:

Selkokielessä kieltä on tietoisesti ja suunnitelmallisesti muutettu niin rakenteellisesti kuin sisällöllisesti helpommaksi ymmärtää. Tyypillisesti selkokielineen viesti tai taideteos suunnataan jollekin rajatulle väestöryhmälle, jonka vastaanotokyvyssä tiedetään olevan puutteita. (Rajala ja Virtanen 1986: 31.)

Tyypillistä on, että varhaisimmissa määrittelyissä ovat korostuneet kohderyhmän kielen hallinnan puutteet, mikä näkyy Rajalan ja Virtasenkin (1986: 31) määritelmässä. Uudemmat määrittelyt pyrkivät sen sijaan luomaan positiivisemmän mielikuvan selkokielestä ja sen kohderyhmästä. Selkokeskus, joka on toiminut vuodesta 2000 alkaen edistämässä selkokielistä tiedotusta, tiedonvälitystä ja kulttuuria, on antanut uusimman määritelmänsä vuonna 2001. Se on Selkokeskuksen nykyisin käyttämä selkokielen määritelmä. (Kulkki-Nieminen 2010: 24, 29.) Uusimmassa määritelmässä selkokieltä verrataan yleiskieleen:

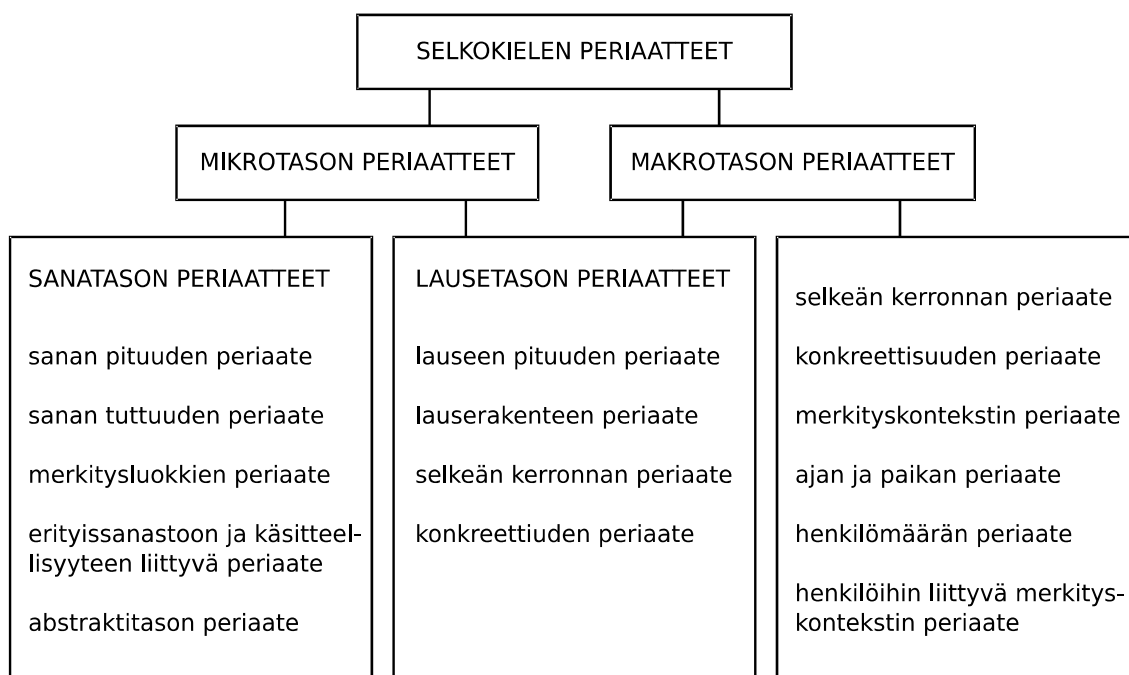
Selkokieli on mukautettu sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä luettavammaksi ja ymmärrettävämmäksi. Se on suunnattu ihmisille, joilla on vaikeuksia lukea tai ymmärtää yleiskieltä. (Leskelä ja Virtanen 2006: 8.)

2.2. Selkokielen periaatteet

Selkokielen periaatteita on kehitetty 1980-luvulta lähtien. Käsitteet selkokielestä ja yleiskielen mukauttamisesta ymmärrettävämmäksi ovat vuosien aikana syventyneet.

(Ohjeita selkokirjoittajille 2012.) Selkokirjoittajalle annetut ohjeet olivat pitkään varsin mekaanisia, mikä sai aikaan sen, että tekstin vaikeustason ajateltiin olevan laskettavissa ja yksityiskohtaisesti kuvattavissa. Tekstin vaikeustasoa tarkasteltiin esimerkiksi laske-
malla sanojen ja lauseiden pituuksia. (Kulkki-Nieminen 2010: 21.) 1970-luvulla annetut mekaaniset mittarit ja luettavuuskaavat perustuvat Osmo A. Wiion (1973) tutkimuksiin ymmärrettävästä kielestä. Nykyään näkemykset selkeästä ja ymmärrettävästä kielestä eivät ole yhtä yksioikoisia.

Kiinnostus selkokieltä kohtaan kasvoi 1980- ja 1990-luvuilla, mutta tällöin teorioiden kehittäminen oli vasta alussa. Selkokielen periaatteiden tarkentumista on auttanut kansainvälisten ohjeistojen julkaiseminen (ks. ohjeistoista tarkemmin Leskelä ja Virtanen 2006: 12–13). Suomessa käytössä olevat Leskelän ja Virtasen (2006: 13–14) antamat selkokirjoittamisen tiivistetyt ohjeistukset, joita kirjoittajat nykyään soveltavat työssään, näkyvät liitteessä 1. Ohjeita on Suomessa laatinut myös Pertti Rajala. Kuvio 1 esittää selkokielen periaatteiden tiivistyksen, jonka Marjukka Järvinen (1998) on koonnut Rajalan ohjeiden pohjalta (ks. kaaviosta lisää Sainio 2000: 58). Kuvioista 1 ilmenee, kuinka selkokielen periaatteet jakautuvat mikrotason ja makrotason periaatteisiin. Periaatteet kattavat selkokirjoittamisen ohjeet sanatasolta lauserakenteeseen.

Kuvio 1. Marjukka Järvisen (1988) yhteenveto selkokielen periaatteista.

Selkokielen periaatteiden noudattamisessa on kyse taidosta mukauttaa kieltä ymmärret-

tävämmäksi. Selkokirjoittaja pyrkii mukauttaessaan vähentämään rakenteellista kompleksisuutta ja käyttämään kongruentteja muotoja (esimerkiksi adjektiivit toimivat kuvailun tehtävissä). Kongruentit muodot yhdistävät merkityksen kaikkein yksinkertaisempaan muotoon, mikä tukee ymmärrettävyyttä. (Kulkki-Nieminen 2010: 76.) Mukauttaminen on laaja-alaista. Se koskee teksti-, sanasto-, lause- ja virketasoa, kielellisiä rakenteita ja havainnollisuuden lisäämistä. (Leskelä ja Virtanen 2006: 13–14; Selkokielen kirjoitusohjeet 2012.) Kirjoittamista koskevien valintojen lisäksi mukauttaminen kohdistuu selkojulkaisujen ulkoasuun (Virtanen 2009: 119–149).

Selkotekstejä kirjoitetaan joko suoraan selkokielisiksi tai mukauttamalla toisista teksteistä (Kulkki-Nieminen 2010: 11). Selkotekstiä tuottava kirjoittaja karsii tekstin merkityksiä, minkä seurauksena on usein lyhyempi ja ytimekkäämpi esitys kuin vastaava yleiskielinen esitys olisi (Kulkki-Nieminen 2010: 62). Tuloksena on se, että selkoversiossa on yleensä mukana vain tärkeimmät pääasiat käsiteltävästä aiheesta. Kaikkia yksityiskohtia ei kuitenkaan ole hyvä jättää pois, sillä silloin teksti voi muuttua liian yleiseksi ja hämärtää lukijan kosketuspintaa arkeen. (Virtanen 2009: 78.)

Yleiset selkokieliohjeet koskevat niin tieto- kuin kaunokirjallisuutta (Sainio ja Rajala 2002: 31). Kaunokirjallisen selkotekstin kirjoittajan kannattaa kuitenkin noudattaa ohjeita soveltaen (Rajala 2009: 150). Sainion (2000: 45–46) mukaan ohjeet tulee pitää joustavina, koska liian tiukat ohjeistukset voivat johtaa kaavamaistumiseen ja kielenkäytön luovuuden vähenemiseen. Leskelä ja Virtanen (2006: 14) mainitsevat lisäksi, että kirjoittajalle on tärkeää ottaa huomioon tekstinsä tekstilaji ja nähdä teksti yhtenä kokonaisuutena.

Selkokielen kirjoittajan huomio kohdistuu tekstin luettavuuteen ja ymmärrettävyyteen (Turunen 1994: 21). Kyse on tekstin mukauttamisesta ajateltua kohderyhmää varten. Mukauttaminen on ohjeistuksista huolimatta paljolti intuitiivista, kielikykyyn kuuluvaa taitoa arvioida ymmärrettävyyttä (Kulkki-Nieminen 2010: 222). Lukijan huomioiminen ja ymmärrettävyyden varmistaminen on välttämätöntä, mutta se, mitä selkokielisen tekstin laatija kirjoittaessaan ajattelee lukijansa ymmärtävän, on joskus ongelmallista. Kulkki-Nieminen (2001: 5) toteaa, että vastaanottaja tulkitsee tekstiä aina omien lähtökohtiensa, tietojensa, kokemustensa ja käsitystensä pohjalta.

2.3. Selkokielen käyttäjäryhmät

Selkokielen käyttäjäryhmiin kuuluu ihmisiä, joille lukeminen on eri syistä vaikeaa. Selkokielen tarpeen on arvioitu jakautuvan eri ikäkausille siten, että lapsista ja nuorista selkokieltä tarvitsee 4–8 %, työikäisistä 4–6 % ja yli 65-vuotiaista 10–20 % (Leskelä ja Virtanen 2006: 12). Arvioissa selkokielen kohderyhmiin kuuluu Suomessa noin 200 000–350 000 suomalaista. Luku vastaa 4–7 prosenttia väestöstä. Selkokielen käyttäjäryhmiä on esitelty kansainvälisissä selkokieliyhjeistoissa. Ryhmittelyt voivat olla maakohtaisia, mutta pääkäyttäjäryhmiä pidetään usein samoina. (Virtanen 2002: 13.) Yksi malli on tarkastella selkokieltä tarvitsevia ja siitä hyötyviä ryhmiä syyn mukaan. Selkokielisen viestinnän tarpeen syitä ovat: 1. lapsuus ja sikiöajan kehityshäiriöt, perimän vaikutus; 2. sairauden tai ikääntymisen aiheuttamat syyt; 3. ympäristön vaikutus (esimerkiksi kuuluminen kielivähemmistöön) ja 4. näiden syiden yhteisvaikutus.

Selkokielen käyttäjäryhmiä voi luokitella myös väestöryhmittäin. Ensimmäisen ryhmän muodostavat eri vammaisryhmiin kuuluvat henkilöt. Toiseen ryhmään kuuluvat henkilöt, joilla on vaikeatasoinen lukemis- ja kirjoittamisvaikeus. Kolmanteen ryhmään luokitellaan vanhukset, ja neljäs ryhmä muodostuu ihmisistä, joiden äidinkielenä ei ole suomi. Myös koulujen yleisopetuksessa käytetään selkokieltä, mutta ensisijaisesti selkoversioita luodaan erityisryhmille. Yhteisenä tekijänä jokaiselle erityisryhmälle on se, että suurimmalla osalla ryhmiin kuuluvista jäsenistä on vaikeuksia ymmärtää yleiskielistä tekstiä. (Virtanen 2002: 14.) Yllä mainittujen ryhmien lisäksi selkokielestä voi olla hyötyä muun muassa mielenterveyskuntoutujille, syrjäytyneille ja lukemaan tottumattomille (Leskelä ja Virtanen 2006: 10).

Suomessa selkokielen kohderyhmät ovat olleet samat 1980-luvulta lähtien (Virtanen 2002: 14). Keskeisin selkokielen kohderyhmä Suomessa on ollut ja on edelleen kehitysvammaiset, mutta maahanmuuttajien osuus kohderyhmänä on jatkuvasti kasvanut. Maahanmuuttajien kielitaito nähdään ehtona kotoutumiselle, jota voidaan selkomateriaalein ja kielen oppimisen avulla edistää. Myös vanhusten selkokielen tarve on viime vuosina otettu enenevässä määrin huomioon. (Kulkki-Nieminen 2010: 26, 30.)

Se, että selkoviestintää tarjotaan jatkuvasti laajemmalle ja heterogeenisemmälle vastaanottajien joukolle, tarkoittaa sitä, että yksittäisen ryhmän viestinnällisiä tarpeita

voidaan ottaa entistä vähemmän huomioon (Kulkki-Nieminen 2010: 228). Ylen selko-
uutisten tuottajan Pertti Sepän kanssa käydyssä sähköpostikeskustelussa (Seppä 2009)
kuitenkin selviää, että ainakin selkokieliiset radiouutiset kannattaa kohdentaa suomea
toisena kielenä puhuville. Hänen mukaansa suomea toisena kielenä puhuville suunnatun
kielen kautta on löydettävissä se selkokieliimuoto, joka palvelee maahanmuuttajien
lisäksi myös muita selkokieliyleisöjä.

2.4. Selkokieli ja tietokirjallisuus

Tässä luvussa esittelen tietokirjallisuudelle tyypillisiä piirteitä. Huomioin käsittelyssäni
yleiskielisen tietokirjallisuuden, koska uskon selkotietokirjallisuuden ammentavan
tyyliinsä piirteitä siitä. Esittelen, mitä tietokirjallisuudella tarkoitetaan ja millaisia seik-
koja sen kirjoittamiselta vaaditaan. Heijastan yleiskielisestä tietokirjallisuudesta tehtyjä
havaintoja selkokieliseen tietokirjallisuuteen ja kerron tiedonvälityksen asemasta selko-
kielen kentällä.

Tietokirjallisuutta voidaan määritellä ja jaotella eri tavoin. On esitetty toisistaan poik-
keavia tietokirjallisuuden määritelmiä, joille yhteistä on se, että selkokielisen tietokirjal-
lisuuden asemaa osana muuta tietokirjallisuutta ei ole tunnustettu. Suomen tietokirjaili-
joiden verkkosivuilla (Tietokirjallisuuden lajit 2009) tietokirjallisuus jaotellaan erilaisiin
alalajeihin, kuten lasten ja nuorten tietokirjallisuuteen ja yleiseen tietokirjallisuuteen.
Tiukemman näkemyksen sen sijaan esittää Virve Mertanen (2007: 9), jonka mukaan
kaikki kirjallisuus kaunokirjallisuutta lukuun ottamatta on tietokirjallisuutta. Kaunokir-
jallisuuteen hän luokittaa kuuluvaksi myös lapsille suunnatut tietokirjat. Tässä kohtaa
on syytä kyseenalaistaa hänen määritelmänsä ja pohtia, mitkä syyt rajaavat lapsille
suunnatun tietokirjallisuuden muun tietokirjallisuuden ulkopuolelle. Mertanen (2007: 9)
perustelee määritelmänsä sillä, että "tietokirjoja yhdistää se, että ne eivät perustu pelk-
kään mielikuvitukseen". Selkokielinen tietokirja tai lapsille suunnattu tietokirja voi
kuitenkin olla tyyliältään enemmän tieto- kuin kaunokirjallinen teos, mikä mielestäni
asettaa luokittelun kyseenalaiseksi.

Suomalaisesta tietokirjasta ei ole paljoakaan tutkimustietoa. Huomionarvoisia havain-
toja tietokirjallisuudesta on tehnyt Pirjo Hiidenmaa (2004), joka toteaa, että tietokirjojen
kerronta on kepeytynyt ja puhekielistynyt viime vuosina. Tietokirjoille on hänen

mukaansa tyypillistä infotainment, moniäänisyys ja opastavuus (Hiidenmaa 2004: 201). Infotainment tarkoittaa tiedon jakamista viihteen keinoin. Yksi tällaisista keinoista on näkyvä henkilökeskeisyys. Runsaalla henkilösitaattien käytöllä teksteihin luodaan moniäänisyyttä ja tyylien vaihtelua. Samalla annetaan kuva, että tieto on saatu haastatelta-valta suoraan, mikä lisää tekstin vakuuttavuutta. (Hiidenmaa 2004: 208–209.) Henkilökeskeisyys liittyy kiinteästi moniäänisyyteen. Hiidenmaa (2004: 249, 286) mainitsee, että tekstien moniäänisyys on useiden kirjoittajien tietoinen tyylipiirre, jolla myös luodaan puhemaisuuden illuusiota. Kolmas piirre, opastavuus, on tyypillinen erityisesti vanhemmalle tietokirjallisuudelle. Nykyään tietokirjallisuus keskustelee tasa-arvoisen lukijansa kanssa, kun taas ennen kirjoittajalla on ollut lukijaa ja hänen käyttäytymistään opastava tehtävä. (Hiidenmaa 2004: 215.) Samanlainen tasa-arvo ei uskoakseni näy selkotietokirjoissa, joissa oletettavasti lukijakohderyhmän huomiointi edellyttää myös opastavan tyylin käyttöä.

Tietokirjan kirjoittajan on otettava huomioon lukija ja sovitettava tekstin sisältö ja tyyli tämän tarpeisiin. Kirjoittajan on tiedostettava kohderyhmänsä ennakkotiedot ja kiinnostuksen kohteet. (Mertanen 2007: 31.) Selkokirjoissa kohderyhmän huomiointi on erityisen tärkeää. Selkokirjoja suunniteltaessa kohderyhmä huomioidaan muun muassa siten, että selkokirjojen aihe rajataan tarkasti ja näkökulma mietitään etukäteen (Virtanen 2009: 70–72).

Yleiskielisen tietokirjan kirjoittajalle annetuissa neuvoissa korostuu, kuinka tietokirjan kielen tulisi olla selkeää, viehättävää, vaivatonta, täsmällistä, havainnollista, elävää ja konkreettista. Havainnollinen kieli suosii aktiivisia verbejä passiivimuotojen ja substantiivien sijasta. Lyhyet pää- ja sivulauseet ovat kirjoittamisessa suositeltavia, ja lauseenvastikkeita kannatta välttää. Muita kirjoittamisessa huomioon otettavia seikkoja ovat loogisen esitystavan käyttö, asiakokonaisuuksien jäsentäminen, asioiden yhteen kytkeminen ja kommentointi. Lisäksi kirjoittajaa kehoitetaan käyttämään kaikkia tekstin lajeja: kuvausta, kerrontaa ja dialogia. (Mertanen 2007: 34–36.) Suurin osa tietokirjoittajaa opastavista neuvoista sopii yhteen selkokirjoittajille annettujen ohjeiden kanssa (ks. liitteet 1 ja 2). Hannu Virtanen (2009: 64) muistuttaa, että selkokielen tuottaminen ei ole kielen köyhdyttämistä, vaan selkoteksti on parhaimmillaan kirkasta, elävää ja ilmaisuvoimaista.

Hyvä tietokirja kertoo lukijaa kiinnostavasta asiasta helposti ja ymmärrettävästi sekä

sellaisessa muodossa kuin lukija haluaa. Kirja herättää kiinnostuksen aiheeseen, josta lukijalla ei ole ennakkotietoa. (Mertanen 2007: 115–116.) Varsinkin ymmärrettävyydenäkökulman ja kohderyhmän laaja-alaisen huomioon tulee olla korostunutta selkokielistä tietokirjallisuutta kirjoitettaessa. Koska selkokielen kohderyhmä poikkeaa yleiskielisen tietokirjallisuuden kohderyhmästä, vaaditaan selkokieliseltä tiedonvälitykseltä erityisiä tapoja varmistaa tiedon välittyminen. Tavoista näkyvimpiin kuuluvia ovat tämän tutkimuksen keskiössä olevat narratiivisuus ja referointi. Tietokirjan tekstilaji saattaa olla selkokielen kohderyhmälle vieras, ja muun muassa siitä syystä tekstilaji muokkautuu ja saa selkoversiossa osakseen kaunokirjallisia aineksia (ks. Virtanen 2009: 75).

Noin puolet Suomessa julkaistuista selkokirjoista on ollut tietokirjoja. Niistä suuri osa on ollut joko varsinaisia historiateoksia tai elämäkertoja. Lisäksi useissa selkokielisissä tietokirjoissa on käsitelty erilaisia arkielämän taitoja ja niiden hallintaa. Lähes kaikki selkotietokirjat on kirjoitettu alun perin selkokielisiksi, joten yleiskielestä tehtyjä mukautuksia on vähän. (Virtanen 2009: 148.) Voidaan todeta, että selkokielisen materiaalin julkaiseminen on viime aikoina monipuolistunut. Muun muassa Kela on yhteistyössä Selkokeskuksen kanssa julkaissut esitteistään selkokielisiä versioita (Kelan etuusesitteet 2011). Selkomateriaalit painottuvat tiedonvälitykseen, koska selkokielen keskeiseksi tehtäväksi katsotaan tiedon välittämisen yleiskieltä ymmärrettävämmin. Lisäksi selkorekisterin funktiona nähdään lukuelämysten tuottamisen lukijalle. (Kulkki-Nieminen 2010: 55.)

3. NARRATIIVISUUS

Tässä luvussa esittelen narratiivisuuteen liittyvää käsitteistöä ja teorian kannalta keskeisiä termejä. Narratiivisuuteen tiukasti liittyvää tarinan rakennetta käsittelen William Labovin (1973) mallin ja havaintojen pohjalta. Tämän luvun mielenkiinto kohdistuu lisäksi tarinan kannalta tärkeään kertojaan ja narratiivin aikamuotoihin. Luvun lopuksi syvennyn narratiivisuuden käyttöfunktioihin erilaisissa tekstikonteksteissa.

3.1. Narratiivisuudesta ja sen lähikäsitteistä

Yleisesti narratiivisuudella tarkoitetaan ihmisen tapaa hahmottaa maailmaa ja ammentaa siitä jotain kertomisen arvoista. Narratiivisuus ja narratiivit liittyvät useaan erilaiseen sosiaaliseen toimintaan, ja siksi on oikeutettua käsitellä niitä omana, ihmisen elämää monessa suhteessa jäsentävänä kielenkäytön tapana. (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 104, 108.) Kerronnalliselle eli narratiiviselle tekstille on tyypillistä havaintojen kuvaaminen ja ajallisesti eteneminen (Heiskanen 1994: 68). Vaikka narratiivisilla teksteillä on yhtenevyyksiä keskenään, niiden tehtävät ovat vaihtelevia: niillä välitetään tietoa, opetetaan, viihdytetään ja neuvotaan (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 105).

Narratologia on tieteen alue, joka tutkii kertomuksia. Se ei kuitenkaan ole yksiselitteinen tieteenala, vaan sen voidaan katsoa sisältävän useita eri lähestymistapoja. (Jaskari 2000: 26.) *Narratologia* terminä kytkeytyy alun perin ranskalaiseen kirjallisuustieteen (Tammi 1992: 167). Termi ei Tammen (1992) mukaan ole kuitenkaan vakiintunut suomen kieleen, vaan mieluummin on puhuttu kertomuksen tai kertomakirjallisuuden teoriasta. Vaikka narratologia pohjaa usein kirjallisuudentutkimukseen, totuus on, että narratiiviset tekstit kiinnostavat monen alan tutkijoita. Kirjallisuudentutkijoiden ohella kertomusta ovat pohtineet esimerkiksi kielentutkijat, folkloristit, elokuvan- ja musiikintutkijat, historioitsijat ja filosofit. (Tammi 1992: 165, 167.)

Kielentutkimuksessa narratiiveja on tutkittu omana ilmiönään kauan (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 108). Sosiolingvistinen kerronnan tutkimisen traditio syntyi kirjallisuudentutkimuksesta tutun narratologian rinnalle 1960-luvulla. Sosiolingvistiikka alkoi lähestyä kertomuksia yksinkertaisimmillaan, eli tavallisten kielenkäyttäjien arkipuheesta käsin. (Koski 2007: 2.) Kielitieteessä narratiivit kiinnostavat sosiolingvistien lisäksi esimerkiksi diskurssintutkijoita. He tarkastelevat narratiiveja toisaalta kulttuurisesti ja historiallisesti kiteytyneinä tapoina kertoa tapahtuneesta, toisaalta ainutlaatuisina yksilön keinoina jakaa omia kokemuksiaan ja tuntemuksiaan. Toisin sanoen: vaikka narratiivin kertoja ilmaisikin yksilöllisiä merkityksiään ja kokemuksiaan, hän hyödyntää kertomuksessaan yhteisönsä ja kulttuurinsa kertomusvarantoja ja kertomuksellisia resursseja. (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 105.)

Terminologia narratiivisuudesta puhuttaessa on vaihtelevaa. Erityisesti *kertomuksen* määrittäminen on ollut eri tieteenaloilla tarpeen (Koski 2007: 1, 3). *Tarina* ja

kertomus ovat Kielitoimiston sanakirjan (KS) mukaan synonyymejä keskenään. Puhekielessäkin sanaa *tarina* käytetään usein synonyymisesti *kertomuksen* kanssa (Ikonen 2001: 184–186). Kirjallisuudentutkimuksessa *kertomus* nähdään yläkäsitteenä *tarinalle*. Kertomus määrittyy kirjallisuudentutkimuksessa vähintään kahden tapahtuman kertomiseksi, jossa kumpikaan tapahtumista ei loogisesti edellytä toista. (Ikonen 2001: 184–186.) Tarina sitä vastoin on kirjallisuudentutkijoiden mukaan ainoastaan lukijan tekemä abstrahointi eli pelkistys tekstistä (Kantokorpi 1998: 111). Tarina ei ole välittömästi lukijalle tarjolla, koska se on luonteeltaan vastaanottajan luoma konstruktio ja abstraktio (Rimmon-Kenan 1991: 13; Ikonen 2001: 187). Yleisesti, myös kirjallisuudentutkimuksen ulkopuolella, kertomus määritellään ajallisesti (ja kausaalisesti) peräkkäisistä asiantiloista kertovien lauseiden kokonaisuudeksi (Kalliokoski 2005a: 16). Tässä tutkimuksessa käytän termejä *tarina*, *kertomus* ja *narratiivi* synonyymisesti, koska niillä ei mielestäni ole merkittävää eroa tutkimukseni kannalta.

Lähes kaikkeen kerrottuun sisältyy jossain määrin tarinallisuutta. Kertomisen välttäminen on näennäisen pysähtyneessäkin kehyksessä on mahdotonta. (Enwald ym. 2003: 156–157.) Sen lisäksi, että on olemassa monta selkeästi narratiivista genreä, kuten satu, kasku ja selviytymistarina, kertomukset voivat myös olla osana jotakin muuta genreä. Tällaisia ovat esimerkiksi mainos tai tieteellinen tutkielma. (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 108.) Lisäksi kaunokirjallisia tekniikoita voi halutessaan käyttää muun muassa sanomalehtiuutisissa (ks. Lassila-Merisalo 2009: 14). Saman on todennut uutisia tutkinut Pietilä (1995). Hän (1995: 55) on sitä mieltä, että uutisen rakennetta ja diskursiivista puolta voi tutkia narratologiassa kehitetyin ajatusvälinein riippumatta siitä, ovatko uutiset varsinaisia kertomuksia vai eivät. Edellä todettu osoittaa, että tiettyjen tekstilajien luokittaminen kaunokirjalliseksi tai narratiiviseksi ei tunnu onnistuvan.

Uskon, että arkiajattelussa narratiivisuus liitetään usein mielikuvituksellisuuteen ja satuihin. Totta on, että ne kertomukset, jotka kirjallisuudentutkimus valitsee kohteekseen, ovat yleensä fiktiivisiä. Toisaalta esimerkiksi sosiolingvistiikan tutkima narratiivisuus perustuu usein aitoihin ja faktaan pohjaaviin kertomuksiin. (Tammi 1992: 176.) Lassila-Merisalo (2009: 30) muistuttaa myös siitä, että faktan ja fiktion sekoittuminen on tyypillistä aikamme teksteille. Siksi on alettu puhua ei-fiktiosta, joka voidaan ajatella kolmanneksi lajiksi faktan ja fiktion ohelle (Lassila-Merisalo 2009: 52). Tässä luvussa käsittelem narratiivisuutta erityisesti fiktion kannalta, koska tutkimusaineistossani on runsaasti fiktiiviselle tekstille ominaisia piirteitä.

Narratiivien tarkastelu pohjaa yleensä kirjallisuustieteilijöiden havaintoihin kertomuksista. Seuraavaksi on tarpeellista havainnollistaa, miten kertomuksia on perinteisesti lähestytty niiden fiktiivisyyden näkökulmasta. Ensinnäkin kertovassa fiktiossa ajatellaan olevan kolmenlaisia agentteja: henkilöt, kertoja ja teksti. Yksinkertaistettuna "henkilöt havaitsevat fiktiivisen maailman, kertoja kertoo, että henkilöt havaitsevat, ja teksti esittää, kuinka kertoja kertoo, että henkilöt havaitsevat". Toisekseen kertojan, henkilöiden ja tekstin välillä vallitsee hierarkkinen suhde, mikä tarkoittaa sitä, että henkilöt ovat alisteisia kertojalle. Alisteisuus ilmenee siten, että kertoja voi kertoa henkilöistä, mutta henkilöt eivät voi (esimerkiksi romaanissa) havaita kertojaa. Kertoja puolestaan on alisteisen tekstile. (Tammi 1992: 10–12.)

Kantokorven (1998: 112) mukaan kertovan fiktion maailma rakentuu tekstin ja kerronnan ja tarinan kolminaisuuden varaan. Teksti on materiaallinen väline, eli suullinen tai kirjoitettu esitys, jonka välityksellä kertomus saavuttaa vastaanottajan (Ikonen 2001: 186). *Kerronnan* käsitteen yhteydessä voidaan puhua Palmgrenin (1986: 205–206) esittämästä jaottelusta, jonka mukaan kertovan kirjallisuuden ominaiset kertomisen perusmuodot ovat 1) kerronta eli suora kertomatapa, 2) kuvaus eli kuvaileva esitystapa, 3) dialogi, 4) kuva eli eepinen tilanne ja 5) eepinen kohta. Joskus listaan lisätään vielä tajunnanvirtateknikka ja eläytymisesitys (Palmgren 1986: 205). Tarina, eli kolmas kertovan fiktion maailman rakentajista, vastaa kysymykseen "mitä tapahtuu" tai "mitä on tapahtunut". Tarina on kertomuksen sisällön taso, kun sitä vastoin kerronta on kertomuksen ilmaisun taso. (Ikonen 2001: 185–186.) Tiivistäen kolmijaossa on kyse seuraavasta: tarina on tapahtumien peräkkäisyyttä, ja teksti on puhuttua tai kirjoitettua kerrontaa, jonka tehtävänä on tarinan kertominen (Kantokorpi 1998: 111).

3.2. Tarinan rakenne

Narratiiveilla on tyypillisesti oma tunnistettava rakenteensa. Tavallisesti kertomukset noudattavat tiettyä ajallisesti loogista rakennetta (*sitten, seuraavaksi*), joka toteutuu usein sellaisenaan. Kaunokirjallisuudessa aikarakenteet ovat yleensä monimutkaisempia. Kuitenkin myös kaunokirjallisuudessa taustalla on ajatus toisiaan seuraavista tapahtumista, syistä ja seurauksista. (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 109.) Selkotietokirjasta poimitussa esimerkissä 1 elämäntarinaa kuljetetaan eteenpäin adverbien *sitten* avulla ja

tarinaa paloitellaan tapahtumiksi ja kokonaisuusiksi, jotka tehdään kerronnassa näkyviksi.

(1) Sitten Marja-Liisan elämässä on vuoro kahdelle tärkeälle tapahtumalle: Marja-Liisan isä kuolee, ja hän alkaa seurustella Harri Kirvesniemen kanssa. (SURh 2000: 72.)

Esimerkin 1 adverbini *sitten* on merkki tarinan ajallisesta rakenteesta ja sen loogisuudesta. Lukijaa ohjataan erottamaan, mikä on merkityksellistä elämäntarinan kannalta. Lukijaa autetaan erottamaan kertomuksesta oleellisia tapahtumia. Kertomukset eivät aina kuitenkaan välttämättä sisällä runsaasti aikaa ja asioiden suhteita ilmaisevia partikkeleita, koska lukija olettaa, että peräkkäin kerrotut asiat ovat myös tapahtuneet peräkkäin (Kauppinen ja Laurinen 1989: 58).

Perinteisen ajattelun mukaan narratiivia pitää koossa juoni, jolla on alku, keskikohta ja loppu (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 109). Tapahtumat voivat kuitenkin järjestyä muuhunkin kuin kronologiseen järjestykseen, jolloin esimerkiksi taustoittavat tapahtumat esiintyvät takaumina. Yhtä lailla kertomuksissa voidaan menneen lisäksi viitata myös tulevaan jännityksen ja odotusten luomiseksi, kuten esimerkissä 2. (Ks. Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 110.)

(2) Nurmesta oli tuleva vielä kuuluisampi kuin Kolehmaisesta (SURh 2000: 20).

Esimerkissä 2 ennakoitaan, että Paavo Nurmi tulee urallaan menestymään ja saavuttamaan kuuluisuutta enemmän kuin toinen juoksija, josta tarinassa on puhuttu.

Suullisen ja kirjallisen narratiivin rakenteen hahmottamiseksi ja analysoimiseksi tarvitaan erilaisia malleja ja välineitä. Yhden tunnetuimmista narratiivin eli kertomuksen rakennemalleista on esittänyt sosiolingvisti William Labov (1972). Labovin rakennemalli nähdään suullisen kertomuksen rakenteen kuvauksen vaikutusvaltaisimpana ja käytetyimpänä (Kalliokoski 2005b: 235). Labovin malli perustui alun perin rakenteeltaan yksinkertaisen luonnollisen narratiiviin varaan, mutta sitä voi soveltaa myös rakenteellisesti kompleksisempiin teksteihin (Fleischman 1990: 154–155) tai oikeastaan minkätyyppisiin kertomuksiin tahansa (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 111). Malli soveltuu suullisiin tarinoihin pohjaavien kertomusten lisäksi myös kirjoitettujen tekstien tutkimiseen (ks. esim. Morottaja 2008).

Labovin (1972) rakennemallin mukaan kertomus koostuu viidestä osasta: Kertomuksen

aloittaa abstrakti, joka tiivistää tarinan idean. Abstraktia seuraa taustoittava ja lukijaa opastava orientointi, jossa esitellään tarinan tapahtumapaikka ja sen henkilöt. Muita osia ovat varsinainen juoniosuus (komplikaatio eli mutkistava toiminta), tapahtumia ja henkilöiden toimintaa arvioiva evaluointi, tarinan loppuratkaisu eli resoluutio ja kertomuksen päätös eli kooda. Evaluaatiosta käy ilmi tarinan tarkoitus ja syy sen kertomiseksi. Koodan tehtävänä on viestittää, että tarina on päättynyt, kuten Elias Lönnrotin nimenannosta kertovan tarinan lopuksi: "Näin Lönnrotin perheen poika sai etunimen Elias" (SSuurM 2000: 34). Kooda ei ole yhtä yleinen kuin muut kertomuksen rakenteen osat. (Ks. Labov 1972: 363–370.)

Narratiivin rakennetta voi tarkastella myös vastauksina seuraaviin kysymyksiin (Labov 1972: 370; Fleischman 1990: 135):

- Abstrakti eli tiivistelmä: Mistä tässä on kyse?
- Orientaatio eli esittely: Kuka, milloin, mitä, missä?
- Komplikaatio eli mutkistava toiminta: Mitä sitten tapahtui?
- Resoluutio eli loppuratkaisu: Mitä viimeiseksi tapahtui?
- Evaluaatio eli kertomuksen arviointi: Entäs sitten? Mikä tässä on kiinnostavaa?
- Kooda eli kertomuksen päätös: Mikä on tarinan suhde nykyhetkeen?³

Havainnollistan kertomuksen rakennetta aineistoni esimerkillä (SSuurM 2000: 97–98):

Abstrakti	Aleksis oli villi lapsi.
Orientaatio	Kerran veljekset olivat pyytämässä rapuja. Joen rannalla oli ampiaisten pesiä, jotka häiritsivät Aleksista.
Juoniosa	– Minä näytän noille riivatun ampiaisille, Aleksis huusi ja syöksyi iso koivunoksa kädessään ampiaisten kimppuun. Siinä kävi huonosti. Ampiaiset syöksyivät joukolla Aleksis-pojan kimppuun. Hänen oli pakko sukeltaa nopeasti jokeen.
Loppuratkaisu	Jonkin ajan kuluttua vedestä nousi kiukkuinen Aleksis, joka oli täynnä ampiaisten pistoja.

Esimerkkinä on Aleksis Kiven lapsuuden tapahtumista kertovat tarina, joka sisältää abstraktin, orientaation, juoniosan ja loppuratkaisun. Koko tarinaa kattavaa evaluointia esimerkissä ei ole, mutta joitakin evaluoivia ilmauksia kertomuksesta voidaan löytää. Kertoja esimerkiksi evaluoi tarinan tapahtumaa toteamalla Aleksis Kivelle käyneen *huonosti*. Kertoja myös määrittelee Kiven *villiksi* ja *kiukkuiseksi*. Esimerkistä puuttuu kooda. Lukija havaitsee kertomuksen päättyneen siitä, että tarina on saanut loppuratkaisunsa ja että kertomusten jälkeen selkotietokirjoissa alkaa uusi kappale.

³ Kysymys on Fleischmanin (1990: 135) ehdotus koodan kysymykseksi. Labovin (1972: 370) mukaan kooda ei vastaa mihinkään tiettyyn kysymykseen.

Labovin (1972) mukaan voimme määrittää minimaalisimman narratiivin kahden lauseen jaksoksi, jossa lauseet ovat järjestyneet ajallisesti. Ajallisesti järjestyneitä lauseita kutsutaan narratiivisiksi lauseiksi (narrative clauses). Tarina voi sisältää myös muita, niin sanottuja vapaita lauseita (free clauses), jotka eivät ole sidottuja ajalliseen rakenteeseen. (Labov 1972: 360–361.) Orientaatio ja kooda muodostuvat usein näistä vapaista lauseista (Labov 1972: 364–365).

Evaluoitiosuudet ovat tarinassa kiinnostavia siksi, että niillä kertoja osoittaa, miksi kertomus on tärkeä. Evaluointi sisältää niin arviointia kertomuksesta itsestään kuin myös sen tapahtumista ja kertojan suhtautumisesta kertomukseen. (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 113.) Arviointia eli evaluointia tarkastelemalla voidaan havaita, millaisia arvorakenteita sosiaaliseen toimintaan ja kertomuksen rakentamaan maailmankuvaan liitetään. Kertomukset eivät koskaan sisällä pelkkää juonta, vaan niissä on mukana kertojan arviointia esimerkiksi kertomuksen tapahtumista ja henkilöistä. (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 111.)

Kertomuksen rakenne kannattaa tässä tutkimuksessa huomioida myös referoinnin näkökulmasta, koska tutkimukseni mielenkiinto kohdistuu narratiivisuuden lisäksi siihen. Labovin (1972) luomalla narratiivin rakennemallilla onkin selvä yhteys referointiin. Kalliokosken (2005b: 235) mukaan henkilöiden tai kertojan oman puheen tai ajattelun referointi on yksi keskeinen suullisen kertomuksen evaluoinnin keino. Mielestäni voidaan pohtia, päteekö sama havainto myös kirjoitettuihin kertomuksiin. Kalliokoski (2005b: 235) on havainnut, että referoinnin puuttuminen vaikuttaa siihen, ettei tutkittua kertomusta voida enää tulkita prototyyppiseksi kertomukseksi. Vaikuttaa siis siltä, että referointi kuuluu oleellisina osana narratiivisiin teksteihin.

Tässä luvussa esittelemäni tarinan rakennemalli kuvaa niin sanottujen prototyyppisten tarinoiden rakennetta, joka on luotu suullisten eloonjäämistarinoiden pohjalta (ks. Labov 1972). Myös monenlaisia muita tekstejä voidaan tutkia narratiivisesti. Esimerkiksi uutisia voidaan pitää kertomuksina siitä huolimatta, että ne hyödyntävät tarinarakennetta puhtaasti äärimmäisen harvoin. Ne eivät toisin sanoen ole tarinoita aivan perinteisimmässä mielessä. (Pietilä 1995: 55–63).

3.3. Kertoja

Kaikkien tekstien taustalla on kertoja (Kantokorpi 1998: 149). Kertojalla on tarinan kannalta suuri rooli, koska kertoja ja hänen esittämänsä näkökulma muokkaavat kertomusta kertojan haluamaan suuntaan (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 110). Voidaan todeta, että kertomus muodostuu erilaiseksi tarinan kertojan vaihtuessa. Se, miten lukija ymmärtää tarinan ja asennoituu siihen, on riippuvainen kertojasta ja hänen ratkaisuisiaan (Kantokorpi 1998: 150).

Kertoja voidaan luokitella heidän luotettavuutensa ja tietämisensä asteen perusteella. Tutkijoita kiinnostaa analysoida, kuinka paljon kertoja tietää kertomistaan asioista. Tapana on puhua kaikkietävästä ja rajoitetusti tietävästä kertojasta. (Pietilä 1995: 49.) Kaikkietävä eli ekstradiegeettinen kertoja kykenee paljastamaan henkilönsä sisäisen elämän lainaamalla henkilöhahmon ajattelua ja puhetta. Toisaalta kaikkietävällä kertojalla on kyky myös jättää lainaaminen yhtä hyvin tekemättä ja kommentoida itse henkilön tietoisuuden tilaa. (Kantokorpi 1998: 151.) Kertojan luotettavuus, hänen osallisuutensa tarinaan ja hänen roolinsa näkyvyys ohjaavat ratkaisevasti lukijan ymmärtämistä ja asennoitumista tarinaan (Rimmon-Kenan 1991: 120).

Kertoja rakentaa tekstiin moniäänisyyttä nostamalla oman äänensä esiin. Kertomuksista riippuen kertojan äänen voimakkuus vaihtelee. (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 125.) Kertojan näkyvyyden, eli kertojan oman äänen, voi tarinan vastaanottajakin huomata: Rimmon-Kenan (1991) esittelee tekijät, joiden käytön myötä kertojasta tulee havaittava. Näkyvin ja maksimaalisin havaittavuuden tekijä on hänen mukaansa kommentointi, joka voi sisältää muun muassa tulkintaa, arvostelua ja yleistyksiä (Rimmon-Kenan 1991: 122–127). Samalla kommentointi ilmentää suurimmillaan kertojan valta-asemaa (Kantokorpi 1998: 156). Kommentointi liittyy suoraan evaluointiin, joka oli esillä tarinan rakenteen käsittelyn (luku 3.2.) yhteydessä. Koska evaluointi on se tarinan osa, joka tuo kertojan äänen kuuluville, sen kautta voidaan tarkastella myös kertojalle rakentuvaa identiteettiä (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 114). Kertojan näkyvyys havainnollistuu seuraavissa esimerkeissä:

(3) Jo 6-vuotiaana hän osasi lukea. Se oli hyvin harvinaista tuohon aikaan. (SSuurN 2008: 112.)

(4) Kihlakuvassa Miina näyttää pikemminkin päättäväiseltä kuin onnelliselta (SSuurN 2008: 46).

Esimerkeistä 3–4 voidaan huomata kertojan osallisuus ja rooli tarinassa. Esimerkissä 3 kertoja tuo esiin historiallista taustaa päähenkilön lukutaitoon liittyen ja osoittaa taidon harvinaiseksi. Toinen esimerkki (4) tekee kertojan roolin näkyväksi siten, että kertoja tuo ilmi oman tulkintansa Miina Sillanpään ulkonäöstä.

Kertojan vaikutusvalta kytkeytyy myös toiseen tämän tutkimuksen kannalta kiinnostavaan ilmiöön, referointiin. Kalliokosken (2005a: 15) mukaan kertojalla on erilaisia keinoja vaikuttaa siihen, miten henkilöiden puhe ja ajattelu pääsevät tekstissä esiin. Mitä epäsuorempaa puheen esittäminen kertomuksessa on, sitä kontrolloivampi on kertojan ote ja sitä enemmän hänen äänensä kuuluu (Kalliokoski 2005a: 18). Kertoja, ja ilman muuta hänen taustallaan toimiva kirjailija, näin päättävät, kuinka paljon tekstiin sisällytetään referointia.

Narratologian tutkimusperinteessä kerronnan ja sen vaihtuvien näkökulmien suhteesta on totuttu käyttämään *fokalisoinnin* käsitettä (Laitinen 1998: 103; Kalliokoski 2005b: 238). Fokalisoinnilla tarkastellaan sitä, kuka kertomuksessa puhuu ja näkee. Sen avulla paljastuu, esitetäänkö tapahtumat kertojan vai tarinan henkilöiden näkökulmasta. (Kantokorpi 1998: 139–140; Laitinen 1998: 103.) Fokalisoinnin avulla tekstiin luodaan useampien äänten vaikutelma kertojan äänen sisään, ja siksi se on totuttu yhdistämään moniäänisyyteen (Kalliokoski 2005b: 238).

Vaikka tapahtumat esitettäisiin henkilöihahmojen näkökulmasta, fokalisaatio liittyy aina myös kertojaan. Kyse on nimenomaan kertojan itsensä valitsemasta näkökulmasta; kertoja voi esittää tarinaa joko omasta tai toisen henkilöihahmon perspektiivistä (Kalliokoski 2005a: 32). Kun fokalisoija muuttuu, kertoja ei vaihdu, mutta kertomus jatkuu eri näkökulmasta kerrottuna. Lopullinen ote kerrontaan säilyy siis kertojalla. (Kalliokoski 2005b: 238.) Tyypillisesti fokalisointi on tavattu jakaa ulkoiseen ja sisäiseen fokalisaatioon, joilla tarkoitetaan juuri edellä mainittua näkökulmien vaihtelua (Rimmon-Kenan 1991: 96; Kantokorpi 1998: 140–141). Tarkemmin sanottuna kertomuksen henkilön kannalta esitetty fokalisointi on sisäistä ja kertojan fokalisointi ulkoista (Laitinen 1998: 103).

Fokalisointi nivoutuu tiiviisti vapaaseen epäsuoraan esitykseen (Kalliokoski 2005b: 238). Vapaa epäsuora esitys (ks. lisää 4.2.2.) on puheen ja ajatuksen esittämisen keino, joka on eräänlainen suoran ja epäsuoran esityksen välimuoto. Sen tärkein tuntomerkki

on johtolauseen puuttuminen. Vapaan epäsuoran esityksen käytön seurauksena jää lukijan pääteltäväksi, kenelle tekstin ääni kuuluu. (Kalliokoski 2005a: 31.) Samat havainnot pätevät niin vapaaseen epäsuoraan esitykseen kuin fokalisointiin, ja siksi niistä voidaan mielestäni puhua jopa samana asiana: molemmissa on kyse eri äänen, kertojan ja referoitavan henkilön, sekoittumisesta keskenään.

3.4. Narratiivin aikamuodot

Kirjallisuudessa aikaa ja sen kulumista voidaan kuvata hyvin joustavasti (Kantokorpi 1998: 126). Ajan ja tapahtumien kuvauksessa aikamuodoilla on tärkeä tehtävä. Fleischmanin (1990) mukaan narratiiveissa tempuksia eli aikamuotoja käytetään eri tavoin kuin tavanomaisessa arjen kielenkäytössä. Narratiivisissa teksteissä imperfekti on tunnusmerkitön tempus, kun taas ei-narratiivisissa teksteissä se nähdään tunnusmerkkisenä. Preezens sitä vastoin on narratiiveissa tunnusmerkkinen mutta monessa muussa kielenkäytössä tunnusmerkitön. (Fleischman 1990: 2–5.)

Narratiivisten tekstien imperfektin tunnusmerkittömyydestä ja ensisijaisuudesta huolimatta kaikkia aikamuotoja voidaan käyttää suomenkielisissä kertomuksissa (Helasvuo 1991: 78). Helasvuon (1991) mukaan imperfektin lisäksi myös muilla aikamuodoilla on erityiset narratiiviset käyttötarkoituksensa. Perfektiä ja pluskvamperfektiä käytetään esimerkiksi ilmaisemaan tietolähteen toissijaisuutta (Helasvuo 1991: 78). Myös Kuiri (1984: 242) toteaa, että pluskvamperfekti on toisen käden kertomisen tempus, kun taas imperfektiä voidaan pitää alkuperäisen suoran kertomisen tempuksena.

Tempuksia kuvataan kielitieteessä yleensä kolmen ajankohdan kautta, joita kutsutaan *puhehetkeksi*, *tapahtumahetkeksi* ja *viittaushetkeksi*. Termien avulla osoitetaan eri ajankohtien välisiä suhteita. Kolmesta ajankohdasta voidaan tehdä aikasuora, joka suhteuttaa kerrotun tapahtuman ajankohdan puhetapahtuman aikaan ja viittaushetkeen eli siihen ajankohtaan, jonka näkökulmasta tapahtuma esitetään. (Laitinen 1998: 92.)

Fleischmanin (1990: 125, 167) mukaan narratiivi sisältää kaksi aikarakennetta: tapahtumahetken (story-now) ja puhehetken⁴ (speaker-now). Kertomuksessa joudutaan siis sovittamaan yhteen menneisyys eli kertomuksen tapahtumahetki ja nykyisyys eli puhe-

⁴ Fleischman (1990) ja Helasvuo (1991) puhuvat *puhehetken* sijaan *kerrontahetkestä*. Itse käytän termiä *puhehetki*, jota myös Iso suomen kielioppi (ISK 2004) käyttää.

hetki. Kertomukseen voi muodostua puhehetken ja tapahtumahetken lisäksi kolmaskin taso, viittaushetki⁵, joka nimensä mukaisesti viittaa ajankohtaan, jolloin kertoja itse kuuli tapahtuneesta. Tällöin kertoja välittää jotakin joltakulta toiselta kuulemaansa sisältöä. (Helasvuo 1991: 77.)

Ihminen pystyy siirtymään mielikuvituksensa avulla varsinaisesta puhehetkestä mihin tahansa aikasuoran hetkeen ja tekemään siitä näin tapahtumien kuvitellun tarkasteluhetken. Siksi viittaushetki voi sijaita joko menneisyydessä (esimerkki 5) tai tulevaisuudessa (esimerkki 6). (Pallaskallio 2003: 30–31.)

(5) Lehti oli huomannut kilpailupaikalla myös Marja-Liisa Kirvesniemen, jonka tytär Elisa hiihti kilpailuissa (SURh 2000: 67).

(6) Uusi sankari oli tulossa (SURh 2000: 19).

Seuraavaksi on syytä kertoa, millaisia ovat narratiiveissa käytetyt tempukset ja miten ne suhteutuvat edellä mainittuihin kolmeen ajankohtaan: puhe-, tapahtuma- ja viittaushetkeen. Ensinnäkin preesens on aikamuoto, jossa kaikki kolme ajankohtaa ovat samanaikaisia, eli tilanne on kerrontahetkellä meneillään (Pallaskallio 2003: 31). Ellei konteksti osoita muuta, preesens ilmaisee toisin sanoen menemätöntä aikaa (ISK 2004: 1455).

Luonnehdinta preesensistä nykyaikaa ilmaisevana tempuksena sopii vain osaan sen käytöistä (ISK 2004: 1455). Preesensia käytetään myös viitattaessa menneeseen, jolloin on kyse dramaattisesta preesensistä. Dramaattisessa eli historiallisessa preesensissä puhuja tai kertoja tarkastelee mennyttä tilannetta kuin silminnäkiä, joka on läsnä kuvatussa menneessä tilanteessa. Dramaattisen preesensin käytöllä on useita tehtäviä, kuten kuvatun tilanteen ainutkertaisuuden korostaminen tai kertomuksen käänne- tai huippukohdan osoittaminen. (ISK 2004: 1456–1457.) Esimerkki 7 havainnollistaa, millaisesta aikamuodosta dramaattisessa preesensissä on kyse:

(7) Eletään 1870-luvun loppua Helsingin ruotsalaisessa normaalilyseossa. Koulun käytävillä käy kuhina. Oppilaat ovat levottomia. (STait 2004: 28.)

Dramaattista preesensia on käytetty paljon niin suullisissa kuin kirjallisissakin narratiivisissa teksteissä, joskin on esitetty arvioita, että suomessa dramaattinen preesens esiintyy nykyään taajemmin kirjoitetuissa kertomuksissa (ks. Helasvuo 1991: 78; Laitinen 1998: 82, 86). Dramaattisen preesensin käyttö on yleistä kertomusta eteenpäin vievissä jaksoissa eli niin sanotuissa juonijaksoissa. Lisäksi dramaattisella preesensillä

---

5 Helasvuo (1991) käyttää *viittaushetkestä* termiä *kuulemahetki*. Tässä tutkimuksessa käytän yleisessä käytössä olevaa termiä *viittaushetki* (ks. esim. Kuiri 1984; Pallaskallio 2003 ja ISK 2004).

voidaan elävöittää ja lisätä kertomuksen dramaattista voimaa. (Helasvuo 1991: 78; Laitinen 1998: 90.) Voidaan olettaa, että dramaattinen voima kyetään saavuttamaan kyseisen aikamuodon harkitulla ja jopa suhteellisen vähäisellä käytöllä. Laitinen (1998: 90) onkin todennut, että koko kertomuksen esittäminen dramaattisessa preesensissä on harvinaista.

Dramaattista preesensia tutkineen Lea Laitisen (1998) mukaan kertojan on mahdollista rakentaa narratiivi pelkän imperfektin varaan. Kertoja voi kuitenkin halutessaan merkitä preesensillä jonkin jakson menneen ajan tapahtumista. Koska imperfekti kuljettaa lukijan kerrotun tapahtuman aikaan, ei aikamuodon vaihdos keskellä kertomusta vie lukijaa pois menneestä tapahtuma-ajasta. (Laitinen 1998: 89–91.)

Imperfekti on menneisyyden kertomisen tempus, jolla suhteutetaan aiemmat tapahtumat puhehetken aikaan. Kaikista aikamuodoista juuri imperfekti on se, joka tekee tekstistä narratiivista. (Laitinen 1998: 84.) Imperfekti ilmaisee puhehetken näkökulmasta mennyttä aikaa, jolloin tarkastelun näkökulma eli viittaushetki on sama kuin tapahtuma-hetki. Narratiiveissa imperfektin tehtävänä on kertoa tietyistä peräkkäisistä, puhehetken kannalta menneistä tilanteista. (ISK 2004: 1457–1458.)

Narratiivien tempuksena perfekti on suomessa harvinainen mutta mahdollinen (Laitinen 1998: 92). Perfektissä tilannetta tarkastellaan puhehetken näkökulmasta käsin (ISK 2004: 1461). Kyseinen aikamuoto esittää jonkinlaisen yhteyden menneen ja nykyhetken välille, jolloin kerrottu mennyt tapahtuma on selittämässä nykyhetkeä. Perfektin esiin tuoma viittaushetki säilyy tällöin puhehetken nykyisyydessä. (Pallaskallio 2003: 31.) ISK (2004: 1460) tarkentaa asiaa niin, että perfektissä tilannetta tarkastellaan tapahtuma-aikaa myöhemmästä hetkestä käsin, jolloin viittaushetki on myöhempi kuin tapahtuma-aika ja sen alkamisajankohta (ISK 2004: 1460). Kuirin (1984: 225–233) mukaan perfektin, kuten pluskvamperfektinkin, tehtävänä on merkitä tarina muilta kuulluksi.

Pluskvamperfektissä niin puhe-, viittaus- kuin tapahtumahetkikin ovat eri aikaulottuvuuksissa (Pallaskallio 2003: 31). Tämä tarkoittaa sitä, että tilanne on puhehetkeen nähden mennyt, jolloin tilannetta tarkastellaan puhehetkeä aikaisemmasta mutta tapahtuma-aikaa myöhemmästä viittaushetkestä käsin (ISK 2004: 1466). Pluskvamperfektin tehtävänä on perfektin tavoin kertoa tapahtumasta, jolla on jokin kytkös kerronnalliseen viittaushetkeen. Kyseessä on eräänlainen yhdistelmätempus, joka sulauttaa itseensä

ominaisuuksia imperfektistä ja perfektistä. Tyypillistä on, että pluskvamperfektiä käytetään varsinkin kerronnallisissa tekstikonteksteissa, mutta esimerkiksi asiateksteissä sen esiintymistäajuus on vähäinen. (Pallaskallio 2003: 31.)

Vaikka aikamuodoilla voidaan osoittaa, mistä hetkestä on kulloinkin kyse, kerrottujen tapahtumien jäsentymiseen eri aikatasoille vaikuttavat muutkin kuin aikamuotojen vaihtokseen perustuvat muutokset (Helasvuo 1991: 81–82). Esimerkiksi preesensmuoto voidaan ajan adverbialilla tai jollain muulla kontekstissa olevalla ilmauksella merkitä menneeksi, kuten seuraavassa esimerkissä: Nuori mies *törmää* vastaantulevaan autoon. Kolme kuoli (ISK 2004: 1455). Esimerkissä kolari on jo tapahtunut, mikä ilmenee kerrotuista kuolemantapauksista.

3.5. Narratiivisuuden käyttöfunktiot

Narratiivisuus on yksi keskeisistä muodoista, joita kielellisellä toiminnalla on. Koska narratiivinen tekstityyppi kertoo teoista ja tapahtumista, sen esiintyminen on mahdollista useassa eri tekstilajissa eli genressä. (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 108.) Narratiiveja voi havaita monesta paikasta, kuten esimerkiksi päiväkirjoista, internetistä, muisteluryhmistä, lehdistä ja aivan tavanomaisista arkisista keskusteluista (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 105).

Koska narratiivisuutta voi sisältyä moneen tekstilajiin, voi olettaa, että narratiivisuuden funktiotkin ovat usein tekstilajikohtaisia. Pietikäinen ja Mäntynen (2009) toteavat, että kertomuksilla voi olla monenlaisia tavoitteita ja tehtäviä sen mukaan, millaisissa tilanteissa niitä käytetään. Toiset kertomukset pyrkivät opettamaan, toiset viihdyttävät, ja osa kertomuksista rakentaa yhteisyyttä kertojan ja lukijan tai kuulijan välille (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 106–107). Toisin sanoen narratiivilla on funktionsa siinä kontekstissa, missä se on kerrottu (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 106).

Useat tutkijat ajattelevat, että kerronnalliset tekstit ovat rakenteeltaan selkeämpiä kuin käsitteellisemmät tekstit. Tästä syystä narratiivisilla teksteillä on yhteys ymmärrettävyyteen. (Heiskanen 1994: 68.) Voidaan sanoa, että kerronnalliset tekstit ovat usein konkreettisia ja kokemuksista kertovia. Kertomukset, jotka muodostuvat pelkästään kertovista lauseista, eivät silti oikeastaan ole ymmärrettäviä kertomuksia. Kertomuksissa

esitetty toiminta tulee ymmärrettäväksi vasta henkilöiden puheen esittämisen, referoinin, ansiosta. (Kalliokoski 2005a: 15–16.) On siis huomattava, että narratiiviset tekstit sisältävät esimerkiksi referointia, eivät pelkkää narratiivista ainesta. Ymmärrettävyyttä tukee myös narratiivisille teksteille tyypillinen tapahtumien esittämisen looginen rakenne. Narratiiveissa on toisin sanoen mukana juonellisuutta. Juoneen kuuluvat kaikki ne tapahtumat, joilla on merkittäviä seurauksia toiminnan lopputuloksen kannalta (Ikonen 2001: 196).

Yksi narratiivisuuden tärkeimmistä funktioista on kertoa jotain, millä on kertojalleen ja kuulijalleen tai lukijalleen merkitystä ja arvoa. Eri ihmisten ja yhteisöjen kertomukset saavat erilaisia arvoja. Tämä tarkoittaa sitä, että jotkin kertomukset pääsevät legitiimiin asemaan, kun taas toiset voivat jäädä kokonaan kertomatta. (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 107.) Oman aineistoni kohdalla on tehty valintoja, keiden suomalaisten merkkihenkilöiden elämäntarinat ovat kertomisen arvoisia. Selkotietokirjoihin on valittu kerrottavaksi tiettyjen taiteilijoiden, urheilijoiden, suurnaisten ja suurmiesten elämäntarinat. Kertomusten näkökulma on aina tietynlainen, ja valittu näkökulma viestii myös kertomuksen funktioista. Kertoja on se, joka valitsee ja järjestelee eri diskurssien informaatiopaloja. Valinta ja järjestely ovat piilotettua toimintaa siinä mielessä, että tekstiin ei jää näkyville merkkejä siitä, että joku nimenomainen kertoja olisi työn takana. (Pietilä 1995: 73.)

4. REFEROINTI

Tässä luvussa luon katsauksen referoinnin teoriaan. Esittelen erilaisia referoinnin keinoja, jotka voidaan laskea kuuluviksi referoinnin ilmiön piiriin. Tuon esille myös, millaisin merkein referointi tehdään kirjoituksessa näkyväksi. Luvun lopussa pohdin vielä referoinnin funktioita ja sitä, mitä referoinnilla tekstissä saavutetaan. Oman työni kannalta on luontevaa puhua referoijan ohella kertojasta, jolloin voidaan ajatella, että referaatti sijoittuu ja mukautuu osaksi kertojan tekstiä.

4.1. Referoinnin määritelmä ja ala

Kalliokosken (2005a: 30) mukaan "referointi on kielenkäyttäjän hallussa oleva keino

tuottaa puhetta puheesta, kirjoitusta kirjoituksesta tai puheesta". Referoinnissa on kyse viestimisestä, jonka kohde on viestiminen jossain toisessa tilanteessa (Kuiri 1984: 12). Referaatti sitä vastoin on kielellinen esitys, joka perustuu toiseen kielelliseen esitykseen tai tapahtumaan (Kuiri 1984: 1; ISK: 1400). Referoinnin ja referaatin kielitieteelliset ja yleiskieliset määritelmät eroavat toisistaan, koska arkisessa kielenkäytössä niillä viitataan vain tekstin lyhentämiseen ja selostamiseen. Suomen kielen tutkijat ajattelevat referoinnin olevan puheen ja kirjoituksen esittämistä omassa tekstissä, jolloin referoinnin merkitys arkikieliseen käyttöön verrattuna on toisenlainen (Kalliokoski 2005a: 11).

Kuirin (1984: 21) mukaan referoinnin ulkopuolelle jäävät 1) toisen kielen, murteen tai tyylin käyttö oman tekstin osana, 2) sanontojen, sananparsien ja fraasien käyttö oman tekstin osana ja 3) saman viestintätilanteen kielenkäyttöön kohdistuvat viittaukset. Toki referoinnista olisi kyse silloin, kun esimerkiksi sanontaa referoidaan jonkun toisen sanomana. Puhetta, joka ei sisällä referointia, voidaan sanoa välittömäksi puheeksi (Ikola 1991: 178) tai välittömäksi tekstiksi (Koski 1985: 70).

Iso suomen kielioppi (ISK 2004: 1399) määrittelee referoinnin olevan puheen, kirjoituksen tai ajatuksen sijoittamista oman tekstin osaksi niin, että oma ja lainattu voidaan erottaa toisistaan. Viestimisenä voidaan ISK:n määritelmän mukaan nähdä siis varsinaisen puheen lisäksi myös muuta kielellistä toimintaa, kirjoittamista ja ajattelua. Onkin aiheellista pohtia, millä perusteilla ajattelun referointi nähdään kuuluvan varsinaisen referoinnin piiriin tai toisaalta sen ulkopuolelle. Kysymyksenä on tällöin, miksi ja miten ajattelun referointi eroaa puheen referoinnista ja toisinpäin. Pohdittavaksi nousee, millaisena nähdään ajattelun suhde puhumiseen ja muunlaiseen kielelliseen toimintaan.

Tutkijoilla on eriäviä näkemyksiä siitä, missä määrin ajattelun referoinnin ja puheen referoinnin voidaan katsoa olevan yhtäläisiä referointitekniikoita. Tässä tutkimuksessa ja kielitieteessä yleensäkin ajattelun referoinnin katsotaan kuuluvan osaksi referointia. Esimerkiksi Penttilä (1963: 647–654) ja ISK (2004: 1399) laskevat ajatuksen referoinnin referoinniksi. Toisaalta taas esimerkiksi Kurkkio (1978: 8) jättää ajatusreferaattit oman referaattia käsittelevän tutkimuksensa ulkopuolelle, koska ajattelu ei hänen mukaansa ole viestintää. Kuiri (1984: 47) sen sijaan toteaa, että voidaan perustellusti nähdä puhumiselle rinnakkaisten ajattelun osatekijöiden olevan joko kielellistä toimintaa tai vähintäänkin ominaislaadultaan kielellisiä. Jos referointia tarkastellaan pelkästään syntaktisena ilmiönä, ajatuksen referointi ei eroa puheen referoinnista (Kuiri

1984: 45). Tämä ilmenee aineistoni esimerkeistä 8 ja 9, jotka syntaktisesti muistuttavat toisiaan.

(8) – Kunpa sinusta tulisi pappi, Aleksis Kiven äiti *toivoi* (SsuurM 2000: 98).

(9) – Jaha. Minä luen sitten, Elias *oli vastannut* rauhallisesti. (SSuurM 2000: 35.)

Kuirin (1984) näkemyksen mukaan kaikenlainen ajattelun kuvaaminen ei ole referointia. Ajattelu voidaan jakaa mentaalisiin tiloihin eli ajattelutiloihin ja mentaalisiin akteihin. Voidaan ajatella niin, että koska mentaaliset aktit voivat olla kielellisiä, ne kuuluisivat referoinnin piiriin. Ajattelutilaa taas ei voida referoida kuten puhetta, jolloin sitä ei laskettaisi referoinniksi. (Kuiiri 1984: 47.) Edellä olevan esimerkin 8 voi ajatella edustavan mentaalista aktia, jossa johtoilmauksen *toivoa*-verbi viittaa Aleksis Kiven äidin mielenliikkeisiin. Toisaalta *toivominen* voidaan nähdä hyvinkin kielellisenä toimintana. Kiven äiti on todennäköisesti esittänyt toiveensa suullisesti, mitä tukee referoinnin muotona suora esitys ja siihen kytketty ajatusviiva. Esimerkki 9, joka sisältää *vastata*-verbin, on sen sijaan puhtaasti puhumiseen viittaavaa toimintaa.

Aineistostani poimitussa esimerkissä 10 on essiivirakenne, jonka laajempikaan konteksti ei osoita, että rakenne palautuisi puheen kuvaukseen. Kyseessä on ajattelutilan kuvaus, jota ei Kuirin (1984) mukaisesti luokiteltaisi referoinniksi. Esimerkissä 11 on kyse sen sijaan mentaalisesta aktista, joka kuvaa henkilön hämmästyminen. Suoran esityksen jakso paljastaa syyn hämmästykselle.

(10) Näytelmää *pidettiin* kumouksellisena ja *pelättiin*, että se kiihottaa ihmisiä kapinaan (SsuurN 2008: 57).

(11) Hän vilkaisee sisään ja *hämmästy*: – Miehellä ei ole hermoja lainkaan. Hän nukkuu! (SURh 2000: 22.)

Mahdollista on kuitenkin myös ajatella sekä mentaalisten tilojen että mentaalisten aktien kuuluvan referoinnin piiriin. Referoinnin voidaan nähdä kattavan myös muunlaisen ihmisen tietoisuuden välittämisen, kuten tunteiden kuvaamisen. (Shore 2005: 49–50.) Selkotietokirjoille on leimallista ajatusten ja varsinkin tunnekokemusten välittäminen, joten katson aiheelliseksi käsitellä työssäni referointia myös tältä laajemmalla kannalta.

On muistettava, että ajattelun ja puheen referoinnin erottaminen toisistaan voi olla vaikeaa. Kuiiri (1984: 45) esittää, että joskus vain johtolauseen sisältö tai ainoastaan laajempi tekstikonteksti auttaa selvittämään, onko kyse ajattelun vai puheen referoinnista. Puheen ja ajatuksen referointitekniikoiden samankaltaisuus näkyy Kuirin (1984:

45) antamissa esimerkeissä a ja b. Esimerkeistä ilmenee, että ajatuksen referointi ei eroa puheen referoinnista muilta osin kuin johtolauseiden verbeiltään:

- a) Poika *sanoi*, että hän lähtisi pian kotiin.
- b) Poika *ajatteli*, että hän lähtisi pian kotiin.

Sen lisäksi, että tutkijat ovat erimielisiä ajattelun referoinnin luonteesta, erilaisia näkemyksiä on esitetty myös referoinnin rakenteiden suhteen (Kalliokoski 2005a: 23). Pohtia voidaan, kuuluuko teonnimirakenne osaksi referointia vai kerrontaa: *Poika kertoi tytön menemisestä* (Kuiri 1984: 1–2; Kalliokoski 2005a: 23). Tutkijat voivat nähdä referoinnin ilmiön joko laajasti moniäänisyyden rakentajana tai vastaavasti tiukemmin rajoituksin.

Penttilän (1963: 647) ja ISK:n (2004: 1399) mukaan pelkkää puhetoiminnon kuvausta ei pidettäisi referointina, koska se ei kerro mitään puheen sisällöstä. Kuiri (1984: 28) sen sijaan näkee pelkästä puheaktin tapahtumisesta kertovan kuvauksen olevan referointia. Aineistostani poimitussa esimerkissä 12 kerrotaan, että sivistyneet herrat ovat pilkanneet Aleksis Kiveä, mutta teksti ei paljasta mitään ivan sisällöstä, eli millä sanoin Kiveä on haukuttu.

- (12) Sivistyneet herrat *haukkuivat* Aleksis Kiveä, mutta tavallinen kansa piti hänen teoksistaan, erityisesti Seitsemästä veljeksestä (SSuurM 2000: 108).

On hankalasti määriteltävissä, missä menee raja referoinnin ja kerronnan välillä. Kuirin (1984) lisäksi muun muassa Kurkkio (1978: 6) hyväksyy referoinniksi vain sellaisen toiseen tekstiin viittaamisen, jossa lukijalle tai mahdollisesti kuulijalle välittyy alkupepäisen puheen propositionaalinen sisältö. Propositionilla tarkoitetaan sitä lauseen merkityssisällön osaa, jonka paikkansapitävyyttä voidaan arvioida eri tilanteissa (VISK: Määritelmät). Tekstiä voidaan referoitaessa myös poistaa tai ainakin lyhentää, mikä asettaa häilyväksi sen, milloin referointi lakkaa olemasta referointia ja milloin propositionaalinen puheen sisältö ei enää välity.

On vaikeaa todistaa, milloin kertoja pystyy referoimaan tapahtunutta kielellistä toimintaa todenmukaisella tavalla. Kertojalla on suuri rooli viestin välittämisessä, koska referointitekniikan käyttäminen ei itsessään edellytä, että referoitava alkuteksti olisi aidosti olemassa. Referointi voikin koostua esimerkiksi puheesta, jota ei todellisuudessa ole lainkaan sanottu. (ISK 2004: 1399.)

Osittainen ratkaisu referoinnin vaikean määrittelyn ongelmalle saattaa löytyä referointia laaja-alaisemmasta moniäänisyyden käsitteestä. Moniäänisyydellä tarkoitetaan eräänlaista kielenkäytön intertekstuaalisuutta, jossa monesta eri lähteestä peräisin olevat äänet ovat läsnä kielenkäytössä (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 123). Moniäänisyyttä voidaan osoittaa suoralla ja epäsuoralla esityksellä sekä niiden väliin jäävillä muilla kielellis-tyylillisillä keinoilla (Kalliokoski 2005a: 10). Itse tukeudun työssäni moniäänisyyden käsitteeseen ja sen määritelmään ja näen referoinnin perinteistä laajempuna ilmiönä. Moniäänisyydestä puhuminen antaa oikeutuksen käsitellä analyysissäni myös sellaisia referoinnin muotoja, joita kaikki tutkijat eivät laske varsinaisen referoinnin piiriin (esimerkiksi ajatuksen ja tunteiden kuvaaminen). Seuraavaksi esittelen moniäänisyyttä rakentavia referoinnin muotoja.

4.2. Referoinnin lajit

Jos referointi ilmiönä nähdään prototyyppisesti, voidaan puhua suorasta ja epäsuorasta esityksestä. Todellisuudessa on kyse laajemmasta moniäänisyyden rakentamisesta, johon kuuluu muitakin esitystapoja. Referoinnissa on perinteisesti ajateltu olevan kaksi osaa: johtoilmaus (ks. luku 4.3.1.) ja varsinainen referaatti. Johtolauseella kehystetään repliikkiä mainitsemalla referoitava ja joskus lisäksi vastaanottaja sekä jotakin puhumisen tavasta. Referointitavat, joihin sisältyy johtolause, jaetaan kahtia sen mukaan, onko referaatti esitetty sanatarkkana sitaattina vai onko mukana kertojan muokkaama tulkinta aiemmin sanotusta. (ISK 2004: 1400–1401.) Edellisessä tapauksessa on kyse suorasta esityksestä, jälkimmäisessä epäsuorasta esityksestä. Suora ja epäsuora esitys voidaan nähdä referaatin universaaleina pääluokkina. Muut rakenteet ovat suomen kielen omia referaatin ilmaisutapoja. (Kuri 1984: 1.) Kuri (1984: 1) mukaan referoidessa voidaan käyttää taulukon 1 mukaisia rakenteita:

Taulukko 1. Referoinnin rakenteet Kuirin (1984: 1) mukaan.

1. Suora esitys	Poika sanoi: "Menen ulos."
2. Epäsuora esitys	Poika sanoi, että hän menee ulos.
3. Partisiippirakenne	Poika sanoi menevänsä ulos.
4. Infinitiivirakenne	Poika käski tytön mennä ulos ~ tyttöä menemään ulos. Poika kielsi tyttöä menemästä ulos.
5. Translatiivirakenne	Poika sanoi tyttöä kauniiksi.
6. Essiivirakenne	Poika piti tyttöä kauniina.
7. Teonnimirakenne	Poika kertoi tytön menemisestä.
8. Kuulemma ja muka -sanojen avulla referointi	Tyttö on kuulemma kaunis. Tyttö on muka kaunis.
9. Kuulua ja pitää -verbeillä referointi	Tyttö kuuluu olevan kaunis. Tytön pitäisi olla kaunis.
10. Jnkn mielestä ja jnkn mukaan -rakenteilla referointi	Pojan mielestä tyttö on kaunis. Pojan mukaan tyttö on kaunis.
11. Elatiivilla referointi	Pojasta tyttö on kaunis.
12. Tempusten, erityisesti pluskvamperfektin, referatiivinen käyttö	Liisa oli eilen kaupungilla. Hän oli käynyt ensin kaupoissa ja mennyt sitten elokuviin. Tapasin hänet vasta kotimatalla.

Edellä oleva (taulukko 1) on Kuirin (1984: 1) esitys referoinnin rakenteista, mutta on muistettava, että näkemykset ovat tutkijakohtaisia. Kuirikin (1984: 3) huomauttaa, että hänen luettelonsa sisältää paljon toisistaan eroavia rakenteita, joiden syntaktis-morfologiset rakenteet sopivat muunalaiseenkin käyttöön kuin referointiin. Luettelo sisältää niin konkreettisia kuin abstraktejakin referointikeinoja. Mitä abstraktisempaa keinoa käytetään, sitä enemmän mukana on referoijan tai kertojan omaa näkökulmaa (Kuiiri 1984: 28). Suora esitys on rakenteista konkreettisinta, kun taas luettelon viimeisimmät esimerkit ovat jo hyvin abstraktisia.

Usein on referoijan tai kertojan vastuulla, millaisen tavan referoida hän valitsee, koska yleensä suora ja epäsuora esitys ovat keskenään vaihtoehtoisia tapoja (Kuiiri 1984: 4). Selkokielisten tietokirjat kirjoitetaan selkokielen periaatteiden pohjalta, mikä saattaisi ennakoita mahdollisimman konkreettisten rakenteiden käyttöä. Abstraktisten rakenteiden esiintymisfrekvenssi olisi tällöin pienempi. Oman tutkimukseni kannalta on tärkeää huomauttaa, että joka tapauksessa kaikki edellä olevassa luettelossa esitetyt rakenteet luovat moniäänisyyttä.

4.2.1. Suora ja epäsuora esitys

Suora esitys nähdään perinteisesti sanatarckkana sitaattina, epäsuora esitys sisältää kertojan tulkinnan sanotusta. Alkuperäisen tekstin piirteiden välittäminen ja säilyttäminen mahdollistuu paremmin, kun referointitapana käytetään suoraa esitystä. (Kulikki-Nieminen 2010: 101.) ISK:n (2004: 1401) mukaan "suora esitys ikään kuin siirtää alkuperäisen puheen sellaisenaan keskelle meneillään olevaa kerrontaa: se esittää mimeettisesti eli demonstroi aiempaa sanomaa". Kosken (1985: 82) mukaan suoran esityksen funktiona on viestiä toisesta tekstistä muotoa ja propositionaalista sisältöä. Suora esitys toistaa tai antaa toiston vaikutelman referoidusta puheesta. Silloin, kun tekstiä muokataan kirjakieliseksi, monet puheelle tyypilliset piirteet karsiutuvat pois, jolloin voidaan puhua korkeintaan toiston vaikutelmasta. (Kalliokoski 2005a: 19.) Joka tapauksessa suoran esityksen voidaan ajatella olevan konkreettisempaa kuin epäsuoran, koska siinä alkuperäisen puheen muoto muuttuu vähemmän (Kuiiri 1984: 24).

Ison suomen kieliopin (2004: 1401) mukaan suoralla esityksellä voidaan epäsuorasta esityksestä poiketen välittää lukijalle tai kuulijalle alkuperäisen puhetoiminnon piirteitä, kuten lausuman imperatiivimuotoisuutta, puhutteluja ja partikkeleita. Suora esitys tekee tekstistä moniäänisen ja tuo aiemman puhetilanteen osaksi kerrontaa (Kulikki-Nieminen 2010: 101). Aineistoni esimerkin 13 *mitäs*-muodolla tavoitellaan puhemaisuutta. Kysymyssanoihin liitettävä *s*-partikkeli tuo lausumaan lisämerkityksen 'oikein' tai 'oikeastaan'. Tällöin lausuman tulkinnassa voi korostua esimerkiksi arvioivaa tai kuulustelevaa sävyä. (ISK 2004: 802.) Esimerkissä 14 puhemaisuus luodaan imperatiivimuotojen käytöllä.

(13) Jokioisilla oli vain kiertokoulu. Miina kävi sitä kaksi vuotta, mutta sitten opettaja kanttori Snell sanoi: – Mitäs täällä enää istut? Osaat saman kuin minäkin. (SSuurN 2008: 113.)

(14) Tehtaan mestari neuvoi: – *Halkaise* silakka ja *pane* se ranteen päälle yöksi. (SSuurN 2008: 118).

Epäsuorassa esityksessä referaatti mukautuu kertojan tekstiin (ISK 2004: 1401), ja siinä korostuu tulkinta aikaisemmasta puhetilanteesta. Kuirin (1984: 3) mukaan epäsuora esitys on referoijan tulkinta referoitavan esityksen sisällöstä. Hänen mukaansa referoija voi tuoda esityksessään ilmi haluamansa sisällön ja korostaa tai jättää mainitsematta joitakin osia siitä. Epäsuora esitys sisältää aina kulloisenkin referoijan oman näkökulman, johon sisältyy tieto puhujasta tai lähteestä (Kulikki-Nieminen 2010: 111). Epäsuorassa esityksessä puhuja toistaa vain tekstin sisältöä, mutta ei enää puheen

muotoa (Kuiiri 1984: 24; Ikola 1991: 178–179). Koski (1985: 76) sanoo, että epäsuorassa esityksessä on kyse siitä, että referoija uudelleenkielellistää toisen tekstijakson propositionaalisen sisällön. Seuraavat esimerkit selkotietokirjoista edustavat epäsuoraa esitystä:

(15) Tove Jansson on sanonut, että hänen äitinsä on hyvin samanlainen kuin Muumimamma (STait 2004: 118).

(16) Joskus latinan opettaja sanoi, että Axelista ei tulisi mitään (STait 2004: 29).

Referoitavaan esitykseen on tehtävä referoijan näkökulman mukaisia deiktisiä muutoksia, kun referointitekniikkana käytetään epäsuoraa esitystä (Ikola 1991: 179). Muutokset näkyvät useimmin persoona- ja demonstratiivipronomineissa, verbien tempuksissa ja ajan ja paikan adverbiaaleissa. (Kuiiri 1984: 5; ISK 2004: 1363–1365.) Iso suomen kielioppi (ISK 2004: 1407) edellisestä huolimatta muistuttaa, että deiktisten elementtien vaihdokset ovat kertojan valittavissa. Muutokset eivät siis ole automaattisia, eikä tekstissä aina edes ole havaittavia reagoivia deiktisiä elementtejä.

Toisinaan suora ja epäsuora esitys ajatellaan vaihtoehtoisiksi referointitavoiksi. Kuiiri (1984: 7) kuitenkin toteaa, ettei kaikista suorista esityksistä edes voi laatia epäsuoria esityksiä. Tällaisia ovat muun muassa huudahdusten, puhuttelujen ja murteellisten ilmaisujen referaatit. Tämä osoittaa, että suoraa ja epäsuoraa esitystä ei voi täysin pitää toisilleen vaihtoehtoisina referointikeinoina. Edellä olleiden esimerkkien 15 ja 16 vaihtoehtoiset suorat esitykset voisivat olla seuraavanlaisia:

(17) Tove Jansson on sanonut: "Minun äitini on hyvin samanlainen kuin Muumimamma."

(18) Joskus latinan opettaja sanoi: "Sinusta/Axelista ei tule mitään."

4.2.2. Vapaa suora ja vapaa epäsuora esitys

Vapaassa suorassa esityksessä repliikki ilmaistaan ilman puhumista tai ajattelua ilmaisevaa verbiä tai muuta johtoilmausta. Johtolauseen tilalla voi olla usein kuvaus henkilön toiminnasta. Kirjoituksessa vapaa suora esitys erottuu kertojan tekstistä yleisimmin väli-merkein, mutta tämä ei ole välttämätöntä. (ISK 2004: 1403–1404.) Lainausmerkkien ja repliikkiviivojen käyttö on keino osoittaa, milloin referaattijakso alkaa (Kalliokoski 2005a: 29).

(19) "Kyllä tulee komiasti" (SURh 2000: 76).

Esimerkki 19 on otsikko Marja-Liisa Kirvesniemestä kertovasta artikkelista. Otsikoksi on nostettu kommentti, joka artikkelissa paljastuu Juhan Miedon huudahdukseksi. Otsikkona lainaus edustaa vapaata suoraa esitystä, mikä osoitetaan käyttämällä lainausmerkkejä.

Kaunokirjallisuudessa vapaan suoran esityksen jaksot ovat tyypillisesti dialogeja, jotka koostuvat tiheästi vaihtuvista repliikeistä. Tällöin jää lukijan pääteltäväksi, kuka puhujista on kulloinkin äänessä. (Kalliokoski 2005a: 28.) Esimerkiksi vuorottelujäsennyksen seuraaminen auttaa äänessäolijoiden päättelyä.

Edellä olen esitellyt vapaata suoraa esitystä. Toisena suoran ja epäsuoran esityksen perusjaosta voidaan erottaa näiden kahden eräänlainen välimuoto, vapaa epäsuora esitys, jossa referoijan eli kertojan ja referoidun äänet limittyvät (Shore 2005: 71). Vapaata epäsuoraa esitystä on pidetty usein pelkästään kirjoitetun kielen ja erityisesti kaunokirjallisuuden esitystapana (ks. Laitinen 1998: 125). Vapaasta epäsuorasta esityksestä on käytetty ja edelleen käytetään useita erilaisia termejä. Esimerkiksi Penttilä (1963: 652–653) on käyttänyt nimitystä sekamuoto. ISK:n (2004: 1406) mukaan sekamuodosta puhuminen voi kuitenkin antaa kuvan taitamattomasta kielenkäytöstä, ja siksi tämän termin käyttö ei ole suositeltavinta. Vapaan epäsuoran esityksen lisäksi on puhuttu sekaesityksestä (Kuiri 1984: 10), vapaasta epäsuorasta kerronnasta ja kertojan ja henkilön diskurssista (ks. esim. Kantokorpi 1998 166–170; Rimmon-Kenan 1991: 140–148 ja Tammi 1992: luku 2). Narratologiassa vapaata epäsuoraa esitystä on yleensä käsitelty fokalisoinnin käsitteen yhteydessä.

Vapaa epäsuora esitys on terminä melko vakiintunut eritoten kirjallisuudentutkimukseen, mutta aiemmin se on kirjallisuudentutkimuksessa tunnettu paremmin eläytymisesityksen nimellä, jolla on viitattu kertojan kykyyn välittää referoimansa henkilön tunteuksia ja ajatuksia nykyhetkestä käsin puhuessaan. Kyse on esitystekniikasta, jossa kirjailija kuvaa kerrottavia asioita jonkun kertomuksen henkilön sisältä käsin ikään kuin seuraisi tämän ajatuksenjuoksua (ks. esimerkit 20 ja 21). (ISK 2004: 1413; Palmgren 1986: 214–215; Kuiri 1984: 10.) Itse puhun työssäni jatkossa joko näkökulmien limittämisestä tai vapaasta epäsuorasta esityksestä.

(20) Työ oli liikaista ja tylsää. Miina toivoi koko ajan pääsevänsä pois. (SSuurN 2008: 118.)

(21) Gallén tunsi itsensä vanhaksi (STait 2004: 43).

Vapaan epäsuoran esityksen (eläytymisesityksen) tunnistaa kertojan 3. persoonan muodosta ja johtolauseettomuudesta (Palmgren 1986: 214). Kertojan tekstiin limitty henkilön puheen elementtejä, jolloin tuloksena on nykyterminologian mukaan vapaa epäsuora esitys. Tämä esitystapa eroaa siis aiemmin esitellystä ajatusreferaatista (luku 4.1.) varsinkin johtolauseettomuutensa vuoksi, mutta toimii muuten vastaavalla tavalla.

Kun näkökulmaa osoittavia deiktisiä ja muita elementtejä käytetään ristiriitaisesti, on lukijan tai kuulijan vaikea päätellä, onko kyseessä referoijan vai referoidun näkökulma (Shore 2005: 71; Kulkki-Nieminen 2010: 101). Vapaa epäsuora esitys⁶ näyttää siis epäsuoralta esitykseltä, mutta se sisältää kuitenkin suoran esityksen piirteitä (Kuiri 1984: 103). Referaatti vaikuttaa olevan peräisin referoidulta, mutta esimerkiksi jokin sanastoseikka, deiktisen elementin vaihdos tai konditionaali referaattiosassa (esimerkki 23) saattaa paljastaa referaattiin limittyvän kertojan näkökulman (Lehtiniemi 2010: 19). Myös se, että tekstissä käytetään suoria kysymyslauseita epäsuorien sijasta, voi osoittaa jakson olevan vapaata epäsuoraa esitystä (Kuiri 1984: 10), kuten selkotietokirjoista poimituissa esimerkeissä 22 ja 23. Esimerkissä 22 myös pronominin *hän* käyttäminen on merkki kertojan näkökulmasta.

(22) Marja-Liisa itkee monena iltana. Jääkö hän ikuiseksi lupaukseksi? Ahdistus kasvaa. (SURh 2000: 72.)

(23) Olympiatulen tuoja on pidetty visusti salassa. Kuka se voisi olla? Ihmiset katselevat maratonportille, josta soihtu tuotaisiin. (SURh 2000: 11.)

Kalliokosken (2005a: 10) mukaan vapaa epäsuora esitys on moniäänisyyden teorian kannalta oleellinen ilmiö, koska siinä paraikaisen ja varhemman puhujan äänet limityvät, eikä eri äänten erottaminen ole aina mahdollista. Moniäänisyyttä rakennetaan vapaan epäsuoran esityksen avulla myös uutisissa: Kulkki-Nieminen (2010: 111) on tutkinut selkokieliisiä uutisia ja todennut, että epäsuorat esitystavat ovat selkouutistekstille tyypillinen vieraan puheen muoto. Vapaassa epäsuorassa esityksessä intertekstuaalinen yhteys ja lähteet voidaan päätellä tekstistä, jolloin tämä vieraan puheen muoto ei siirry kertojan omaksi esitykseksi (Kulkki-Nieminen 2010: 111).

4.3. Referoinnin merkit kirjoituksessa

Tässä luvussa esittelen merkintätapoja, joilla referointi tehdään tekstissä näkyväksi.

---

6 Kuiri (1984) kutsuu vapaata epäsuoraa esitystä sekaesitykseksi.

Tiedon lähde osoitetaan johtoilmauksilla ja johtolauseilla (luku 4.3.1.). Muita referoinnin osoittimia ovat erilaiset eksplisiittiset lingvistiset merkit (luku 4.3.2.).

4.3.1. Johtolauseet ja muut johtoilmaukset

Referoinnin tarkastelussa on perinteisesti puhuttu johtolauseesta ja referaattiosasta (ks. esim. Penttilä 1963: 648). Usein puhutaan yleisemmin johtoilmauksesta (Kurkkio 1978: 7–11; ISK 2004: 1414), koska samoin kuin referaattiosasta, ei johtoilmauskaan välttämättä ole lause. Johtoilmauksella luonnehditaan viestintätilannetta (ISK 2004: 1414) ja kerrotaan kenelle referaatin ääni annetaan tai kenen ajatuksia referoidaan. Johtolause ratkaisee, suoritetaanko kielellistä toimintaa ääneen vai omissa ajatuksissaan, joskin ajattelua kuvaavien verbien raja puheen kuvaukseen on löyhä (Kuiri 1984: 175). Johtolause voi sijaita kolmessa eri paikassa: tyypillisesti referaatin edellä johtolauseena, referaatin jäljessä jälkijohtolauseena tai joskus jopa referaatin keskellä välijohtolauseena (ISK 2004: 1417).

Johtoilmaukset kertovat, kuka tulee olemaan referoitavana. Ne kertovat mahdollisesti myös sen, miten alkuperäinen puhuja suhtautuu sanomaansa. Ilmetä voi myös, miten kertoja suhtautuu referoitavaan tekstiin, alkuperäiseen puhujaan tai kokonaiseen puhetilanteeseen. (Kalliokoski 2005a: 26.) Johtolauseen subjekti ilmaisee referoidun tekstin esittäjän, ja lisäksi lauseessa voidaan mainita, kuka on referaatin vastaanottaja (ISK 2004: 1414). Kulkki-Nieminen (2010: 105) näkee johtolauseet referoinnissa tärkeinä, koska niihin kyetään sisällyttämään referoitua jaksoa kommentoivaa ainesta ja nimeämään jakson retorinen funktio.

Johtolauseen verbinä on jokin kommunikaatioverbi kuten *kertoa*, *ilmoittaa*, *myöntää*, *ehdottaa* tai muu vastaava verbi, jonka voi tulkita ilmaisevan kommunikaatiota. Neutraalein ja merkitykseltään väljin kommunikaatioverbi on *sanoa*, kun taas monilla muilla kommunikaatioverbeillä kertoja voi hyvinkin värikkäästi välittää tietoa kommunikoinnin tavasta tai osoittaa asennoitumisensa referoitavaan. (ISK 2004: 1414; Kuiri 1984: 169.) *Sanoa* osoittaa useimmiten lyhyessä johtolauseessa vain sen, että kielellinen toiminta on tapahtunut ja että toiminnan laadun kuvaaminen jää referaattiosan tehtäväksi (Kuiri 1984: 168).

4.3.2. Muut referoinnin merkit

Kosken (1985: 70) mukaan tekstijakso on referaatti vain, jos siinä on eksplisiittinen lingvistinen tai puheen kohdalla paralingvistinen osoitus siitä, että kyseessä on referaatti. Referaatti ja johtolause erotetaan toisistaan tavallisesti välimerkein. Se, millaisilla merkeillä erottaminen tehdään, vaihtelee myös tekstilajeittain. Tieteellisessä tekstissä suorat lainaukset osoitetaan joko kaksoispisteen ja lainausmerkkien tai sisennyksen avulla, kun taas kaunokirjallisessa proosassa käytetään edellisten lisäksi repliikkiviivaa (Kalliokoski 2005b: 227).

Shore (2005: 67) muistuttaa, että typografiset keinot ovat kirjoituksessa tärkeä keino erottaa suora ja epäsuora esitys toisistaan. Referoinnin osoittamiseksi voidaan käyttää monenlaisia merkkejä perinteisempien rinnalla. Tällaisia ovat esimerkiksi rivinvaihto, eri kirjainlajit ja kuplat sarjakuvissa.

4.4. Referoinnin käyttöfunktiot

Tässä luvussa kerron, millaisia käyttöfunktioita referoinnilla voidaan katsoa olevan. Referoinnin keskeisin käyttöfunktio on moniäänisyyden vaikutelman luominen. Voidaankin puhua referoinnin sijasta laajemmin kokonaisesta moniäänisyyden ilmiöstä, jolloin mukaan voidaan referoinnin lisäksi ottaa kaikki muutkin toiseen tekstiin viittauksen eri muodot (Kalliokoski 2005a: 36).

Ennen kaikkea referointi tuo tekstiin kerronnallista monimuotoisuutta (Lassila-Merisalo 2009: 78). Eri äänet pääsevät elämään tekstissä rinnakkain, kun kerrontaan sisällytetään referointia ja muita moniäänisyyden rakentamisen keinoja. Referoinnin käyttö rakentaa tekstiin intertekstuaalisuutta, koska referointia sisältävissä teksteissä on viittauksia toisiin teksteihin ja niissä käytetään erilaisia lähteitä. Esimerkiksi Kulkki-Nieminen (2010: 100) on tutkimuksessaan todennut uutisen tuottamisen olevan informaatiopalojen valitsemista eri diskursseista ja niiden muokkaamista ja asettamista tietynlaiseen järjestykseen.

Moniäänisyyden ja referoinnin käytön keinot ja määrät ovat tekstilajeittaisia. Esimer-

kiksi tieteellisen artikkelin referointikeinot ovat hyvin normitetut, ja niissä ilmoitetaan referaatin lähde tarkasti. Samoin referointi on yleistä mielipidekirjoituksissa ja vastineissa. (Mäntynen 2005: 258, 262.) Edellisissä referoinnin funktiona on osoittaa sanotun perustuvan luotettavaan tieteelliseen lähteeseen. Selkokielisissä tietokirjoissa esiintyvän referoinnin voi havaita eroavan tieteellisen artikkelin referointitavoista, jolloin myös sen käyttöfunktiot ovat erilaisia.

Eri referoinnin lajeilla on erilaisia käyttöfunktioita. Suoran esityksen käytöllä halutaan elävöittää ja havainnollistaa tekstiä, kun taas epäsuoran esityksen käytön kautta mahdollistuu ilmaisun tiivistäminen ja sulauttaminen kerrontaan (Kurkkio 1978: 50). Varsinkin vapaan epäsuoran esityksen voi katsoa syventävän tekstin moniäänisyyttä, koska siinä kaksi eri näkökulmaa limittyvät toisiinsa. Ajatuksen referoinnissa taas päästään käsiksi kuvatun henkilön mielenliikkeisiin, mikä luo tekstiin kokonaan uuden ulottuvuuden ja tekee näkymättömän tekstin tasolla näkyväksi. Referaatin johtolauseet sen sijaan kuvaavat ja elävöittävät referoitua puhetilannetta (Kulkki-Nieminen 2010: 107–108), mikä ohjaa lukijan tulkintaa referaattiosan sisällöstä.

Referoinnin avulla tekstiin voidaan sisällyttää vaikutelma keskustelusta (Kulkki-Nieminen 2010: 102). Jos kyse ei ole varsinaisesta dialogista, keskustelun vaikutelma saattaa syntyä esimerkiksi suorien esitysten runsaudesta ja kertojan tekemistä valinnoista, kuten lukijalle osoitetuista kysymyksistä. Voidaan myös todeta, että referoinnin käytön voi yhdistää jopa ymmärrettävyyteen ja saavutettavuuteen: Norman Fairclough (1992: 110) antaa esimerkiksi lehti uutisen, jonka arkisen ja keskustelunomaisen referoinnin avulla voidaan laajentaa tekstin lukijakuntaa.

5. NARRATIIVISUUS JA SEN FUNKTIOT SELKOTIETOKIRJOISSA

Tässä luvussa esittelen, miten narratiivisuus eli kerronnallisuus näkyy selkotietokirjoissa. Tarkastelen, millaisia kertomuksia selkotietokirjojen elämäntarinoista muodostuu, ja analysoin elämäntarinan sisäisiä kertomuksia. Lisäksi syvennyn tarinoiden kertojiin ja aikamuotoihin narratiivisuuden näkökulmasta. Luvussa 5.4. kokoan yhteen havaintoni ja pohdin laajemmin analyysistani esiin nousseita tuloksia.

5.1. Elämäntarinat

Selkokielen tietokirja rakentaa kerrottavasta henkilöstä ja hänen elämästään tarinaa. Tarinat kattavat päähenkilön koko elämänkaaren aina syntymästä kuolemaan. Selkotietokirjojen elämäntarinoiden yhtenä tärkeimpänä funktiona on tiedonvälitys, mikä saattaa johtaa ajatukseen, etteivät elämäntarinat olisi narratiiveja niiden kaikkein perinteisimmässä mielessä. Kuitenkin lavean kertomuskäsitteen kannattajat lähtevät siitä, että mikä tahansa jonkun laatima ja toisen vastaanottama viesti voidaan ymmärtää kertomukseksi. Kapeammasta näkökulmasta tarkasteltuna kertomus on tietyn tapahtuman tai tapahtumakulun kronologinen selostus. (Ks. Pietilä 1995: 43.) Nähdäkseni selkotietokirjojen esittämät elämäntarinat voidaan käsittää laajana elämänmittaisen tapahtumakulun selostuksena, vaikka tarinat sisältävätkin myös muuta kuin varsinaista kertomuksellista ainesta.

Selkotietokirjojen artikkelit noudattavat keskenään rakenteellisesti samankaltaista kaavaa. Artikkelien otsikkona on aina päähenkilön nimi. Otsikon jälkeen jokaisen tietoartikkelin alussa⁷ on yhteensä 1–3 kuvaa päähenkilöstä, hänen kodistaan ja hänen uransa tapahtumista tai aikaansaannoksista. Useimmiten kuvat sisältävät myös kuvatekstin, jossa tyypillisesti tiivistetään päähenkilön merkitys yhteiskunnalle, kuten seuraavissa artikkelien kuvateksteissä:

(24) Miina Sillanpää oli ensimmäinen suomalainen naisministeri (SSuurN 2008: 109).

(25) Elias Lönnrotin ansiosta meillä on Kalevala (SSuurM 2000: 29).

Ennen varsinaisen elämäntarinan alkua selkoartikkelit esittävät päähenkilöistä sivunmittaisen koosteen, jota kutsun tietolaatikoksi (ks. liite 2). Tietolaatikon teksti on usein tyylliltään perinteistä tietokirjan neutraalia ja asiantuntevaa tyyliä, jossa ei kaunokirjallisia aineksia ole yhtä paljon kuin varsinaisessa elämäntarinassa. Jokaisessa tietolaatikossa kerrotaan, milloin päähenkilö on syntynyt ja kuollut.⁸ Tietolaatikoista ilmenee myös tiivistetysti tietoa päähenkilön elämästä, hänen merkityksestään ja saavutuksistaan. Suurimmassa osassa artikkeleja tietolaatikossa ilmennetään lisäksi päähenkilön vaikutusta ja kytköstä nykyaikaan, kuten esimerkeissä 26 ja 27.

(26) Minna Canthin näytelmiä esitetään edelleen, joten hän vaikuttaa vielä tänäkin päivänä. Hän on ensimmäinen suomalainen nainen, jolla on oma liputus-

⁷ Artikkeleissa on alun kuvien lisäksi muitakin suurikokoisia kuvia kuvateksteineen kerrontaa havainnollistamassa, mutta analyysini ei kohdistu niihin.

⁸ Poikkeuksena on Marja-Liisa Kirvesniemestä kertova artikkeli (SURh 2000), sillä Kirvesniemi elää yhä.

päivä. Minna Canthin ja tasa-arvon päivää vietetään 19. maaliskuuta eli Canthin syntymäpäivänä. (SSuurN 2008: 36.)

(27) Gallén-Kallelan tunnetuimmat maalaukset kuvaavat Kalevalan henkilöitä. Vielä tänä päivänä me ajattelemme Kullervon, Ainon, Lemminkäisen ja Väinämöisen saman näköisiksi kuin Gallén-Kallela on heidät maalannut. (STait 2004: 27.)

Varsinainen elämäntarina jakautuu alaotsikkojen alle, joita on artikkelista riippuen 6–12. Esimerkiksi Tove Janssonista kertovan artikkelin (STait 2004) alaotsikot ovat: "Kuvanveistäjän tytär", "Piirtäjä ja taidemaalari", "Muumipeikko astuu kuvaan", "Seitsemän vuotta sarjakuvaa Englantiin", "Muumeista aikuisten kirjoihin" ja "Tove ja meri". Yleensä elämäntarinan tapahtumat kerrotaan kronologisessa järjestyksessä, mutta perinteisestä etenemisjärjestyksestä tehdään joissakin artikkeleissa myös poikkeamia. Tätä käsittelen tietokirjojen aikamuotoja käsittelevässä luvussa 5.4.

Selkotietokirjojen artikkelien kertomissa elämäntarinoissa painotetaan elämänvaiheita, jotka perinteisessä tietotekstissä voitaisiin jättää vähemmälle huomiolle tai jopa kertomatta. Varsinkin lapsuuden kokemukset ja tapahtumat saavat selkokirjojen elämäntarinoissa suhteellisen merkityksellisen ja painokkaan osan, sillä lapsuuden kuvaukset kattavat sivumääräisesti artikkelista riippuen 3–6 sivua. Poikkeuksen tekee Marja-Liisa Kirvesniemestä kertova artikkeli (SURh 2000), jossa lapsuuskuvaus on ainoastaan sivun mittainen.

Prince (1982: 159–160) esittää, että narratiivin pitäisi kertoa jotain, mikä on relevanttia vastaanottajalle. Kannattaa muistaa, että selkokielen tietokirjan kohderyhmän lukija todennäköisesti pitää elämäntarinasta rakentuvaa narratiivia merkityksellisenä. Sitä vastoin yleiskieliseen tietokirjallisuuteen tottunut lukija ehkä jopa oudoksuu selkokielistä tiedonvälitystä, jossa esimerkiksi juuri lapsuudenkuvaukset ovat yleisiä. Sellaiset tapahtumat, jotka perinteisessä tietokirjallisuudessa voitaisiin ajatella merkityksettömiksi, nousevatkin selkoartikkeleissa keskeisiksi. Tällaisia muutaman mainitakseni ovat esimerkiksi tarinat Elias Lönnrotin nimen annosta (SSuurnM 2000: 34), variksen kuolemasta (STait 2004: 120) ja Sillanpään perheen hevosesta (SSuurnN 2008: 114). Virtanen (2009: 78) huomauttaa, että selkokielen tekstin aiheen rajauksessa kannattaa miettiä lukijan kiinnostuksen ylläpitämistä, ei vain tiedon tärkeyttä.

Mia Halonen (2002: 216) on alkoholistien kertomuksia käsittelevässä tutkimuksessaan todennut, että kertomukset tarjoavat potilaille samastumisen paikan, kehyksen, johon

omat kokemukset voidaan sovittaa. Selkotietoartikkelin lukijankin on helpompi lähestyä historiallisen henkilön elämäntarinaa, kun kertomus nostaa esiin arkipäiväisiä, lukijan kokemusmaailmalle tuttuja tapahtumia ja tilanteita. Esimerkiksi toinen tutkimani ilmiö, referointi, on yksi runsaasti käytetyistä keinoista, jolla saavutetaan arkinen ja puhekielinen tyyli tekstiin.

Selkotietokirjojen elämäntarinoita voi tarkastella tekstityypeittäin suhteessa eritteleviin eli ekspositorisiin ja kertoviin teksteihin. Heiskanen (1994) mukaan erittelevä teksti on käsitteellisempää kuin kertova teksti. Erittelevän tekstin lauseet eivät suoraan kuvaa havaintoja vaan ennemminkin havainnoista tehtyjä oletuksia, luokituksia ja niiden välisiä suhteita (Heiskanen 1994: 69). Erittelevä teksti on tyypillistä tieteelliselle esitystavalle, jossa ilmiöitä jaotellaan osiin, osia nimetään ja niiden yhteyksiä toisiinsa tarkastellaan järjestelmällisesti. Tieteellinen esitystapa sisältää runsaasti määritelmiä ja teknisiä termejä. Edellä mainitun kaltainen teksti nähdään yleensä asiapitoisena ja jopa puisevana. (Hiidenmaa 2006: 69.) Selkotietokirjojen tyyli ei ole tieteellinen, vaikka kirjat tietokirjoiksi määritelläänkin.

Kertovassa tekstissä taas on kyse kertomuksen muodossa esitetystä todellisuuden kuvasta, jossa kerrotaan, kuinka tapahtumat saivat alkunsa ja miksi ja miten ne ratkesivat. Narratiiviset eli kertovat tekstit ovat representaatioita, jotka ovat hyvin riippuvaisia esitetystä näkökulmistaan. Tämä ilmenee siinä, että narratiivin rakenne muotoutuu erilaiseksi kertojastaan riippuen. (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 110.) Vaikka kertovat tekstit kytketään usein keksittyyn, kyse voi olla yhtä lailla fiktiivisten tapahtumien esittämisestä (Prince 1982: 1). Selkotietokirjoissa raja toden ja fiktion välillä tuntuu hämärtyvän siten, ettei lukijan ole mahdollista tietää tapahtumien todenperäisyydestä. Epävarmuus syntyy osin siitä, että lukija tietää lukevansa tietokirjallisuutta, mutta teksti vaikuttaakin olevan kaunokirjallista ja kuvaa esimerkiksi henkilöhahmojen ajatuksia. Kyse on faktan välittämisestä fiktion keinoin, ei-fiktioista, jonka esittämisessä hyödynnetään fiktiossa tunnettuja keinoja (Lassila-Merisalo 2009: 12–14).

Se, että omaa aineistoani voisi kuvailla kerronnalliseksi huolimatta teosten tiedonvälityksellisestä roolista, ei ole poikkeuksellista selkoteksteille. Tutkimuksissa on havaittu, että selkotekstejä on vaikea erottaa toisistaan pelkästään tekstityypin perusteella, koska monet selkokielliset tekstit sisältävät narratiivista ainesta (Heiskanen 1994: 70). Heiskanen (1994: 70) on huomannut tutkimuksessaan, että hänen selkokiellisistä historiankir-

joista poimimansa kappaleet ovat pääsääntöisesti narratiivisia, kun taas Selkouutisten tutkitut katkelmat sisältävät sekä narratiivista että erittelevää tekstityyppiä.

5.2. Elämäntarinoiden sisäiset kertomukset

Selkotietokirjoissa päähenkilöiden elämää kuvataan heidän koko elämänkaarensa ajalta. Lapsuuteen, nuoruuteen, aikuisuuteen ja vanhuuteen mahtuu monia pienempiä kokonaisuksia, joita voi tarkastella elämäntarinan sisäisinä kertomuksina. Luvussa 3.2. esitelin, kuinka kielitieteessä kertomuksen rakenteen analysoinnissa käytetään usein William Labovin (1972) luomaa rakennemallia, jossa kertomus jaetaan osiin: abstraktiin, orientaatioon, juoniosaan, loppuratkaisuun, evaluaatioon ja koodaan. Koski (2007: 4) kuitenkin muistuttaa, että kertomukset eivät aina noudata keskenään samanlaista kaavaa. Tässä luvussa analysoin selkotietoartikkelien elämäntarinoiden sisäisiä tarinoita Labovin (1972) mallin pohjalta. Labovin mallia voi parhaiten soveltaa juuri yksittäisiin kertomuksiin. Mallin soveltaminen koko selkoartikkelin laajuudesta on mielestäni mahdotonta, koska huolimatta selkotietokirjojen narratiivisesta luonteesta suuri osa artikkelien sisältämästä tiedosta ei rakennu suoraan kertomukseksi. Paljon tekstiä jää ainoastaan selostavan kerronnan tasolle.

Labovin (1972) mukaan kertomuksessa on sekä vapaita että kertovia lauseita. Vapaiden lauseiden avulla kertoja voi esimerkiksi selvittää kertomuksen taustoja, evaluoida tapahtumia ja esittää päätelmiä (Helasvuo 1991: 77). Vapaat lauseet kuuluvat juoniosan eli komplikaation ulkopuolelle, vaikka ne sijaitsisivat keskellä juoniosaa (Sintonen 2011: 51). Selkotietokirjojen kertomukset koostuvat sekä vapaista että kertovista lauseista. Esimerkin 28 virkkeistä kursiivilla merkityt voidaan tulkita vapaiksi lauseiksi. Tarinan kannalta välttämättömiä kertovia lauseita ei siis tarvita kovinkaan monta, mutta vapaat lauseet ovat siinä mielessä tärkeitä, että ne tuovat tarinaan oleellista lisätietoa ja taustoitusta. Esimerkin 28 kohdalla lisätietoa annetaan Minna Canthin miehen sairastelun kestosta, hoitojen tehottomuudesta ja aviomiehen kuoleman seurauksista Minna Canthin elämässä.

(28) *Minna Canthin mies oli sairastellut jo muutaman vuoden. Sairaus paheni, ja Ferdinand Canth matkusti ensin Kuopioon ja sieltä Helsinkiin hoitoihin. Hoidot eivät kuitenkaan auttaneet. Minna Canth ehti miehensä vuoteen viereen ja näki, miten mies hiipui pois. Ferdinand Canth kuoli 44-vuotiaana heinäkuussa 1879. Minna oli 13 vuoden avioliiton jälkeen yksin kuuden lapsensa kanssa. Yhtä lasta*

hän vielä odotti. Hänellä ei ollut ammattia eikä varallisuutta. Mihin hän nyt joutuisi? (SSuurN 2008: 51.)

Labovin (1972) rakennemallien osien nimeäminen ja erottaminen toisistaan ei selkotietokirjoissa välttämättä ole yksiselitteistä. Juonijaksot näyttävät erottuvan kertomuksissa selkeimmin omiksi rakenneosikseen, mutta muiden osien tiukka nimeäminen Labovin mallin mukaisesti tuottaa hankaluuksia tai vaatii ainakin perusteellista tulkintaa. Kallio-koskikin (2005b: 235) on todennut, että kertomuksen osia on vaikeaa tai jopa mahdotonta erottaa toisistaan. Kertomuksen rakenteen tulkinnanvaraisuus havainnollistuu edellä olleen esimerkin 28 avulla.

Selkeimmin kertomuksen 28 ensimmäinen virke voidaan luokitella orientaatioksi, jota seuraa juoniosuus. Toki voitaisiin ajatella, että juoniosuus alkaisi jo ensimmäisestä virkkeestä, mutta mielestäni erityisesti pluskvamperfektin käyttö tukee virkkeen tulkintaa kertomuksen taustoitukseksi eli orientaatioksi. Loppuratkaisuksi on syytä ajatella Canthin miehen kuolema ja Minna Canthin jääminen yksin, vieläpä raskaana. Virke "Ferdinand Canth kuoli 44-vuotiaana heinäkuussa 1879" luokituu mutkattomimmin kertomuksen loppuratkaisuksi, mutta muunlainenkin analyysi on mahdollinen. Olisi esimerkiksi perusteltua ajatella resoluution eli loppuratkaisun kattavan useampia kertomuksen virkkeitä tai päättyvän jo virkkeeseen "Minna Canth ehti miehensä vuoteen viereen ja näki, miten mies hiipui pois". Jo tästä virkkeestähän ilmenee aviomiehen kuolema. Loppuratkaisun analyysistä riippuu, kuinka laajana kertomuksen lopun kooda nähdään. Koodassa tulee ilmetä tarinan suhde nykyhetkeen (Labov 1972: 370), ja väistämättä ainakin kertomuksen viimeinen kysymyslause täyttää tämän ehdon. Partikkeli *nyt* korostaa vielä erityisesti suhdetta tarinan tapahtumahetkeen. Kysymyksellä kertoja kasvattaa lukijan mielenkiintoa ja tarinan jännityksellisyyttä. Hän osoittaa, että tarinalle on luvassa jatkoa.

Sen lisäksi, että rakennemallin osien erottaminen toisistaan voi olla vaikeaa, osat voivat myös mennä limittäin. Seuraava oman aineistoni esimerkki 29 osoittaa sen, ettei Labovin (1972) mallin soveltaminen ole yksiselitteistä ja samalla sen, kuinka orientaatio ja abstrakti saattavat toimia päällekkäisinä kertomuksen rakenneosina:

(29) Nurmen ensimmäinen kilpailu olympialaisissa oli 5000 metrin juoksu. Nurmi piti alusta asti kovaa vauhtia. Hän yritti väsyttää muut. Yritys onnistui melkein. Vain yksi mies pystyi seuraamaan, Ranskan Joseph Guillemot. Nurmi kuuli, kuinka ranskalainen huohotti aivan hänen selkensä takana. Loppusuoran

alussa Guillemot kiristi tahtia ja pyyhkäisi Nurmen ohi. Nurmi tuli toiseksi. (SURh 2000: 18.)

Esimerkin 29 ensimmäinen virke voidaan tulkita joko abstraktiksi, orientaatioksi tai niiden yhdistelmäksi. Ensimmäisessä virkkeessä sekä kerrotaan se, mistä tarinassa on kyse (abstrakti) että selvitetään, kuka on tarinan henkilöahmo ja millainen on tarinan lähtötilanne (orientaatio). Tarinan viimeisessä virkkeessä paljastetaan kertomuksen lopputulos eli loppuratkaisu: "Nurmi tuli toiseksi" olympialaisten juoksukilpailussa. Muut virkkeet muodostavat kertomukseen juoniosuuden.

Samantyyppisen havainnon abstraktin ja orientaation limittäisyydestä on tehnyt Sintonen (2011). Hän nostaa esille omasta lasten kertomia tarinoita käsittelevästä tutkimusaineistostaan esimerkin, jossa tarinan aloittava ilmaisu "On syntymäpäiväni", toimii sekä abstraktina että orientaationa. Sama virke siis sekä kiteyttää koko kertomuksen sisällön että ilmaisee kertomuksen lähtötilanteen. (Sintonen 2011: 28.) Koska eroja eri rakenneosien välille on mahdotonta tehdä, Sintonen (2011) on päätenyt analyysissään tarkastelemaan kertomukselle kuuluvien funktioiden toteutumista tekstissä varsinaisen jaksoanalyysin sijaan. Itse olen halunnut pitäytyä Labovin (1972) luokituksessa, koska pyrin samalla osoittamaan, ettei rakennemalli ole ongelmaton selkotietokirjojen sisältämien kertomusten tarkastelussa.

Kertomukset ovat selkotietokirjoissa usein epätäydellisiä ja yksinkertaisia, eikä niissä ole kaikkia Labovin (1972) rakennemallin osia. Selkotietokirjojen kertomukset ovat tyyllillisesti hyvin tiivistä esitystä, jolloin vaarana voi olla, että tietoa annetaan lukijalle pelkistetyssä muodossa ja että sisältörakenne jää kovin yksipuoliseksi. Komplikaation eli juonijakson osuuden koko tekstin sanamäärästä on todettu liittyvän kiinteästi sisältörakenteen monipuolisuuteen. Yksipuolisessa tekstissä on ainoastaan komplikaatiota. (Sintonen 2011: 29.)

Havainnollistan selkotietokirjojen kertomusten rakenteiden yksinkertaisuutta seuraavalla esimerkillä:

(30) Aleksis Kiven mielisairaus paheni yhä. Lopulta hän joutui hoitoon Lapinlahden mielisairaalaan. Sairaalassa Kivi tuli vain entistä huonompaan kuntoon. Kun hoito ei auttanut, Aleksis Kiven nuorempi veli haki hänet pois sairaalasta ja otti luokseen Tuusulan kotiinsa. Siellä Kivi aluksi toipui, mutta ei enää koskaan täysin parantunut. (SSuurM 2000: 111.)

Esimerkin 30 kertomus koostuu pelkästään juoniosuudesta eli komplikaatiosta ja loppuratkaisusta, jonka mukaan Kivi ei koskaan toipunut. Komplikaatio muodostuu kertomukselle välttämättömistä narratiivisista lauseista ja toimii näin kertomuksen runkona (Sintonen 2011: 28). Tämä kertomus, kuten monet muutkaan selkoartikkelien kertomuksista, eivät tarvitse osakseen abstraktia ja orientaatiota, koska elämäntarinan sisäiset kertomukset ovat osa laajempaa elämänmittaista tarinaa. Tämä tarkoittaa sitä, että lukijalla on mielessään valmiina kertomuksen lähtökohdat: lukijalle on kerrottu aiemmin esimerkiksi, kuka ja millainen artikkelin päähenkilö on. Esimerkin 30 kohdalla artikkelissa on aiemmin esitelty Aleksis Kivi ja kerrottu hänen sairastelustaan. Esimerkin 30 perusteella voidaan todeta, etteivät abstrakti ja orientaatio ole välttämättömiä tarinan kannalta, varsinkin jos lukijalle on kertomatta selvää, mitkä ovat yksittäisen tarinan lähtökohdat. Sen sijaan komplikaatio on pakollinen osa kertomusta.

Myös seuraavassa tarinassa havainnollistuu selkotietokirjojen kertomusten yksinkertaisuus.

(31) Yhden kerran tehtaalla tapahtui asia, jonka Miina muisti aina. Leena äiti tuli käymään ja toi kannullisen maitoa. (SSuurN 2008: 117.)

Esimerkki 31 sisältää lyhyen abstraktin ja orientaation yhdistävän ensimmäisen virkkeen. Lukija saattaa odottaa lukevansa kiinnostavan ja yllättävän kertomuksen, mutta kertomus päättyykin lyhyeen: äiti tulee ja tuo maitoa. Esimerkin 31 tarina voi vaikuttaa vajavaiselta, ja Labovin (1972) rakennemallin mukaan se sitä onkin, mutta selkotietokirjojen tekstikontekstissa tämäntyyppinen tarina on luonnollinen ja toistuva.

Vaikka esimerkkitarina 31 ei kerro mitään kovin jännittävää ja epäodotuksenmukaista, eri lukijoiden näkemykset ja kokemukset tarinasta voivat vaihdella. Kertomuksen merkityksellisyys on aina kiinni sen lukijasta. Toiset kertomukset sisältävät lukijansa kannalta mielenkiintoisen näkökulman, toiset eivät. Jos lukija ei ymmärrä kertomuksen viestiä ja sen merkitystä, hän ei pidä tarinaa hyvänä. Lukijoissa on kuitenkin eroja siinä määrin, että sama tarina voi lukijasta riippuen olla merkityksellinen tai merkityksetön. Tarinan tärkeys ilmenee sen omasta kontekstistaan. (Prince 1982: 158–159.) Selkotietokirjat on suunnattu erityisryhmille, joiden odotukset kertomuksista oletettavasti poikkeavat yleiskielisen tietokirjallisuuden lukijakunnan odotuksista. Tästä johtuen esimerkin 31 tarina voi olla selkokielen kohderyhmille merkityksellisempi kuin muille lukijaryhmille. Sainio ja Rajala (2002: 29) kirjoittavat, että selkotekstissä kannattaa

käyttää käytännön esimerkkejä, joilla asiat tuodaan arkisen konkreettiselle tasolle, lähelle lukijan omaa kokemusmaailmaa.

Rakenneosien tarkastelun kannalta erityisesti evaluointi on kiinnostava kertomuksen osa. Evaluointina voidaan nähdä kaikki sellainen tekstiaines, josta käy ilmi tarinan tarkoitus ja syy sen kertomiseksi (ks. Labov 1972: 366). Sintonen (2011: 29) taas näkee, että evaluointia on kaikki, mikä tuo kertomukseen subjektiivista otetta. Jos evaluointi käsitetään laajasti ja ilmiöön lasketaan kuuluvaksi myös yksittäisten ilmausten ja tapahtumien arviointi, selkoartikkelit sisältävät väistämättä jonkin verran evaluoivia aineksia. Esimerkit 32–36 osoittavat, kuinka evaluointi ilmenee selkotietokirjoissa muun muassa adjektiivein. Olen kursivoinut evaluoivat ilmaukset.

(32) *Hauska* tarina kertoo, miten Elias Lönnrot sai etunimensä. Kun hänet piti pienenä vauvana viedä kastettavaksi, ulkona riehui *kova* lumipyry. (SSuurM 2000: 34.)

(33) Tyttökoulussa opetus ei ollut *kovin tehokasta* (SSuurN 2008: 41).

(34) Nurmi on *ylivoimainen*. *Kevyesti kuin leikiten* hän kiihdyttää juoksuaan. (SURh 2000: 22.)

(35) Kun Nurmi tulee Stadionille ja maalisuoralle, hän *näyttää väsyneeltä*. Askel on kuitenkin *keveä* ja vauhti *hyvä*. (SURh 2000: 24.)

(36) *Tarmokas* Miina Sillanpää oli vastustajien mielestä *vaarallinen* nainen (SSuurN 2008: 125).

Esimerkissä 32 kertoja määrittelee kertomansa tarinan *hauskaksi*, mikä antaa lukijalle tietyn oletusarvon alkavasta kertomuksesta. Tarinan loputtua lukijan on mahdollista päättää, täytyivätkö hänen odotuksensa kertomuksen hauskuudesta. Toisena evaluoivana ilmauksena voidaan pitää tarinan alkukatkelman adjektiivia *kova*, jolla kertoja esittää tulkintansa lumisateen voimakkuudesta. Esimerkissä 33 kertoja evaluoi Minna Canthin käymän koulun opetuksen tehottomaksi. Esimerkissä 34 kertoja taas määrittelee Paavo Nurmen *ylivoimaiseksi* muihin kilpailussa mukana oleviin kilpailijoihin verrattuna. Kertojan tulkinta on myös vertauskuvallinen: juoksu sujuu *kevyesti kuin leikiten*. Esimerkki 35 on esimerkin 34 tavoin katkelma kilpailukertomuksesta. Kertojan mielestä Nurmi *näyttää väsyneeltä*, mutta hän määrittelee Nurmen juoksua muuten positiivisin adjektiivein. Esimerkki 36 eroaa muista esimerkeistä siten, että siinä on mukana myös muiden kuin suoraan kertojan mielipiteestä lähtöisin olevaa evaluointia. Kertojan evaluoivan adjektiivin *tarmokas* lisäksi evaluoivana ilmauksena on vastustajien näkemys Miina Sillanpäästä vaarallisena naisena.

Kuten esiin tuomani esimerkitkin osoittavat, evaluoinnilla voidaan osoittaa, minkälaisia

reaktioita tapahtumat kertojassa, ja toki myös kertomuksen henkilöhahmoissa, herättävät. Ilman evaluointia ja sen mukanaan tuomaa subjektiivisuutta kerrotun sisällön arvo jäisi lukijan pääteltäväksi ja teksti alkaisi muistuttaa enemmän selostusta kuin kertomusta. (Sintonen 2011: 31.) Selkotietokirjojen evaluoinnilla on lähinnä tietoa elävöittävä tehtävä. Kertoja käyttää esimerkiksi adjektiiveja, joilla hän voi herättää lukijan mielenkiinnon.

Evaluointia ei selkoteksteistä ole aina helppoa havaita, koska se ei sijoitu rakenteellisesti mihinkään tiettyyn kohtaan kertomusta. Labov (1972: 369) toteaaakin evaluoinnin olevan narratiivin osista sellainen, jonka aineksia voi löytyä kertomuksen eri osista. Vaikka evaluointia voi esiintyä läpi kertomuksen, voi sen esiintyminen olla yhtä lailla varsin niukkaa (Pietikäinen ja Mäntynen 2009: 113). Seuraavassa luvussa 5.3. käsittelen kertojan rooleja selkotietokirjoissa. Monessa roolissa kertojalla on tapana käyttää evaluoivia ilmauksia, ja siksi kertomuksen osista juuri evaluointi on kiinteimmin yhteydessä kertojaan.

5.3. Kertojan piirteet

Ääni, joka puhuu selkotietokirjojen artikkeleissa, ei ole selkotietokirjailijan ääni, vaan se kuuluu hänen kirjoittamansa kirjan fiktiiviselle kertojalle. Selkotietokirjan kirjoittaja toimii selkokirjoittajalle annettujen ohjeistusten mukaisesti: hän mukauttaa käyttämänsä kielen niin sisällön, sanaston kuin rakenteenkin selkokielen kohderyhmälle sopivaksi. Kirjoittaja luo tekstin, mutta tarinan kannalta kuitenkin kertoja on se, joka on tarinan takana.

Narratologiassa kertojaa on tavattu tarkastella suhteessa tasoon, jolla kertoja toimii. Tällöin pohdittavia kysymyksiä ovat: Missä määrin kertoja on osallinen tarinaan? Kuinka näkyvä hänen roolinsa on? Kuinka luotettava hän on? (Ks. Rimmon-Kenan 1991: 120.) Tässä luvussa lähestyn kysymyksiä yksi kerrallaan aineistoni näkökulmasta. Joku voisi miettiä, onko ongelmallista tutkia asiatyylisiä ja kaunokirjallista tyyliä yhdistäviä selkotietokirjoja narratologiasta tutuin kysymyksenasetteluin. Tässä ei pitäisi olla ongelmaa: On todettu, että kaikkea fiktiota koskee sama looginen järjestys kuin historiaa ja muita realistisia kertomuksia. Kaunokirjallisuus ei poikkea juurikaan muusta kertomisesta. (Kinnunen 1989: 91.)

Kertojan tietämisen aste ja osallisuus

Tarinan "yläpuolella" olevaa kertojaa, joka eri tavoin ilmentää hierarkkista ylemmyytään tarinaansa nähden, kutsutaan ekstradiegeettiseksi eli kaikkitietäväksi (Kantokorpi 1998: 150–151). Selkotietokirjojen kertoja on kaikkitietävä siinä mielessä, että hän kykenee liikkumaan menneessä ja tulevassa. Tulevaisuutta kertoja ennustaa varsinkin Suomalaisia urheilijoita -teoksessa (2000):

(37) Saavutus toisi hänelle ikuisen kunnian ja hänen nimensä säilyisi olympialaisten historiassa (SURh 2000: 23).

(38) Pariisin olympialaiset ja Amerikan kiertue olivat Nurmen uran huippukausi. Nurmi kuitenkin kilpailisi vielä kauan sen jälkeen, voittaisi ja tekisi uusia ennätyksiä. (SURh 2000: 27.)

(39) Oli hänellä vielä yksi päämääräkin: maratonjuoksun voitto olympialaisissa. Sitä hän ei kuitenkaan koskaan saavuttaisi. (SURh 2000: 29.)

Esimerkeistä 37–39 ilmenee, että kertoja osoittaa hänellä olevan nykyisten tapahtumien lisäksi tietoa tulevista tapahtumista. Kertoja tuo tekstissä esiin oman kykynsä hallita aikaa.

Aineistoni kertojien kaikkitietävyyttä lisää se, että kertojat pystyvät paljastamaan henkilöahmojen sisäisen maailman kertomalla heidän ajattelustaan, tunteistaan ja puheestaan. Tähän liittyy toinen tarkastelemani ilmiö, referointi.

(40) Tove Jansson on sanonut: "Olen elänyt sellaisen lapsuuden, että sen ansiosta minusta tuli taiteilija." (STait 2004: 118.)

(41) Hän oli koulussa yksinäinen ja haaveili vain siitä, että saisi ystäviä (STait 2004: 121).

(42) Lönnrot mietti usein elämäänsä ja sen tarkoitusta (SSuurM 2000: 44).

Esimerkissä 40 kertoja pystyy luomaan kuvan, että hän on kykenevä sana sanalta toistamaan Tove Janssonin puhetta. Vaikka kertoja esittää referoitavan puheen suorana esityksenä, se ei tarkoita, että kertoja puhuisi totta ja tietäisi, kuinka Jansson todella on sanonut. Kyseessä on kertojan tulkinta. (Ks. Kantokorpi 1998: 162.) Esimerkeissä 41–42 kertoja pääsee käsiksi kuvaamiensa henkilöahmojen tunnetiloihin ja ajatuksiin. Osoitan vielä aineistoni esimerkillä 43, kuinka kokonaisvaltaista kertojan kaikkitietävyys voi olla:

(43) Isän suunnitelmat eivät miellyttäneet Miinua. Miinu halusi opettajaksi, niin kuin jo kauan sitten oli ollut puhe. Isä oli jo unohtanut sen suunnitelman. (SSuurN 2008: 42.)

Esimerkissä 43 kertojan osoittama tietämys on lähes rajatonta: Hän tietää sekä päähen-

kilön että hänen isänsä ajatukset. Kertoja muistaa aiemmin esillä olleen asian ja jo unoh-
tuneen suunnitelman.

Selkotietokirjoissa kertojan kaikkietävyys on edellisistä esimerkeistä huolimatta
suhteellista. Nähdäkseni *kaikkietävyys* on melko lailla harhaanjohtava käsite. On
vaikea määritellä, missä menevät tietämisen rajat. Edellä olen maininnut piirteitä, jotka
puhuvat kertojan tietävyyden rajoittumattomuudesta. Selkotietokirjojen kertojat osoit-
tavat ajoittain myös epävarmuutta ja suoranaista tietämättömyyttä.

(44) Miten olisi käynyt, jos hän olisi juossut myös 10 000 metriä? Olisiko hän
voittanut senkin? (SURh 2000: 25–26.)

(45) Vaikka Minna niin rakasti opintojaan, hän jäi seuraavana syksynä kotiin
eikä palannut seminaariin. Miksi? Pelkäsikö Minna opettaja Canthia, joka oli 9
vuotta häntä vanhempi? Vai vaatikko Minnan isä, että Minnan oli jäätävä kotiin ja
mentävä sittenkin naimisiin? (SSuurN 2008: 46.)

Rajoitetusti tietävälle kertojalle on selkotietokirjoissa tyypillistä kysymysten esittä-
minen, kuten esimerkeissä 44 ja 45. Joskus kysymysten tehtävänä on ainoastaan kerto-
muksen jännityksen kasvattaminen ja tapahtumien vieminen eteenpäin. Esimerkissä 44
kertojan tavoitteena ei kuitenkaan ole juonen kuljettaminen. Kysymyksen tehtävänä on
herätellä lukijaa ajattelemaan, miten Paavo Nurmelle mahdollisesti olisi käynyt, jos hän
olisi kilpailutilanteessa toiminut toisin. Samalla kertoja osoittaa oman tietämisensä rajal-
lisuuden. Esimerkki 45 sen sijaan kasvattaa kertomuksen jännityksellisyyttä. Kertoja
kenties tietää vastaukset kysymyksiin, mutta antaa itsestään rajoitetusti tietävän kertojan
vaikutelman.⁹

Seuraavat esimerkit osoittavat, kuinka kertojan epävarmuus näkyy kertojan käyttämien
kommenttiadverbiaalien kautta:

(46) Mieleen tuli *ehkä* oma tytär Marjatta (STait 2004: 41).

(47) Nurmi tiesi arvonsa urheilijana, ja *todennäköisesti* hän osasi myös pyytää
rahaa kilpailujen järjestäjiltä (SURh 2000: 31).

(48) Jo kouluaikana Aleksis Kiven terveys alkoi huonontua. Hän oli usein
sairaana. Se johtui *ehkä* siitä, että hänellä ei koskaan ollut tarpeeksi ruokaa.
(SSuurM 2000: 99.)

Esimerkki 46 osoittaa, kuinka kertojan tietävyys on toisinaan hataraa. Kertoja ainoas-
taan aavistelee Akseli Gallénin ajatuksia. Epävarmuus näkyy myös esimerkissä 47, jossa

⁹ Edellä olevissa esimerkeissä kysymyksen esittäjänä on selvästi kertoja itse. Joskus kertojan ja
henkilöhahmon äänet sekoittuvat niin, että äänten erottaminen toisistaan on vaikeaa, kuten Marja-
Liisa Kirvesniemen urasta kertovassa katkelmassa: "Tuloksena oli vain pettymyksiä, heikkoja
sijoituksia. Itkuja. Missä oli vika? Mitä puuttui?" (SURh 2000: 70.)

kertoja olettaa Nurmen pyytäneen palkkioita kilpailuista. Esimerkissä 48 kertoja osoittaa epävarmuutta Aleksis Kiven terveydentilan heikentymisen syistä. Esimerkeissä 46, 47 ja 48 käytetyt ilmaukset *ehkä* ja *todennäköisesti* ovat kommenttiadverbiaaleja, jotka ilmaisevat tilanteen todennäköisyyttä (ISK 2005: 949). Kulkki-Nieminen (2010: 85–87) on tutkinut selkoistamisen vaikutuksia varmuusasteen ilmaisemiseen ja todennut, että selkoistetuissa uutisissa on enemmän esimerkiksi totuusehtoa rajaavaa ja muuta kommentoivaa ainesta kuin vastaavissa yleiskielisissä uutisissa.

Kertojan tietämisen aste liittyy läheisesti kertojan osallisuuteen tarinassa. Kertojaa, joka ei osallistu tarinaan, kutsutaan heterodiegeettiseksi. Sitä vastoin tarinaan osallistuva kertoja on homodiegeettinen. (Rimmon-Kenan 1991: 121.) Tarinaan osallistumatonta heterodiegeettistä kertojaa kutsutaan myös tarinan ulkopuoliseksi kertojaksi (ks. Hakala 2011). Tarinaan osallistuva kertoja nimensä mukaisesti näyttäytyy ja osallistuu tekstissä; kertoja on itse tekstin maailmassa oleva toimija (Hakala 2011: 19). Tarinaan osallistuva kertoja on yleisimmin minä-kertoja (Rahkola 2009: 9). Aineistossani kertoja ei koskaan näyttäyty minä-kertojana, eikä kertoja itse muutoinkaan ole kertomukseen osallisena toimijana. Selkotietokirjojen kertojissa on tarinaan osallistuvan eli homodiegeettisen kertojan piirteitä siinä mielessä, että he osallistuvat tarinaan muun muassa omien kommenttiansa kautta. Kertojia ei kuitenkaan voi nähdä tarinan henkilöhahmoina. Sen sijaan selkotietokirjojen kertojia voidaan luonnehtia heterodiegeettisiksi eli ulkopuoliseksi kertojiksi. He eivät näkyvästi nouse esiin vaan häivyttävät itsensä kertomansa tiedon ja tapahtumien taustalle.

Selkotietoartikkeleissa vaikuttaa usein siltä, että kertoja kertoisi puhdasta faktaa, mikä yhdistää tarinan ulkopuolisen kertojan aiemmin puheena olleen kaikkitietävään kertojan piirteisiin (ks. Hakala 2011: 14). Hakala (2011: 14) kuitenkin muistuttaa, että kertojan rooli pysyy harvoin täysin ulkopuolisena. Juuri tämä havainto pätee selkotietokirjojen kertojiin: kertojat ovat näennäisesti ulkopuolisia, mutta tarkempi analyysi osoittaa, että muun muassa kertojien kertoma fakta suodattuu heidän arvomaailmojensa läpi. Mikäli kertoja olisi täysin ulkopuolinen, hän ei esittäisi omia mielipiteitään eikä kokemuksiaan (Hakala 2011: 14). Selkotietokirjan kertoja ei esimerkiksi 49 esitä suoraan omia mielipiteitään, mutta kertojan kertoman taustalla piilee myös hänen arvonsa ja näkemyksensä.

(49) August Ahlqvistin murskaava arvostelu Seitsemästä veljeksestä on Suomen kirjallisuuden historian surkein tapahtuma. Näin väärässä sivistyneet ja oppineet ihmiset eivät milloinkaan muulloin ole olleet. (SSuurM 2000: 109.)

Esimerkissä 49 kertoja määrittelee kerronnan aiheena olevan tapahtuman kirjallisuuden historian surkeimmaksi tapahtumaksi. Kertojan mukaan ihmiset ovat myös olleet "väärässä". Kertojan voidaan havaita esittävän tekstissä omia tulkintojaan historian tapahtumista. Tämänäyttöisistä esimerkeistä huolimatta lukija pitäneen kertojan asennetta ulkopuolisena ja neutraalina, eikä lukija kiinnittäne erityistä huomioita kertojaan ja hänen näkemyksiinsä. On nimittäin todettu, että kertojan asenne pysyy neutraalina, jos hän viittaa yleisiin oletuksiin tai tulkintoihin, joita muut ihmiset ovat aiemmin tehneet (Lassila-Merisalo 2009: 109). Tästä syystä lukija saattaa pitää kertojaa heterodiegeettisenä eli ulkopuolisena esimerkin 49 luettuaan.

Kertojan asenteet ja muut havaittavuuden osoittimet

Selkotietokirjoissa kertojarooli poikkeaa perinteisestä asiatyylisen tietokirjallisuuden kertojasta, ja ajoittain kertojan läsnäolon voi lukiessaan huomata. Samanlaisia havain-
toja on saatu tutkimalla kaunokirjallistyyllisiä uutisia: Lassila-Merisalo (2009: 35) on osoittanut, että kaunokirjallisen journalismin kertojarooli on erilainen verrattuna perinteiseen uutiskertojaan. Kun uutisen kertoja on näkymätön, kaunokirjallisessa journalismissa kertoja voi sen sijaan olla näkyvä, tunnistautuva ja läsnäoleva (Lassila-Merisalo 2000: 35).

Seuraavaksi tarkastelen, millä keinoin kertoja tekee itsensä havaittavaksi selkotietokirjoissa. Ensiksi on huomautettava, että kertojan havaittavuus voi vaihdella maksimaalisesta näkymättömyydestä maksimaaliseen näkyvyyteen (Rimmon-Kenan 1991: 122). Näkymättömyyden tyyppiesimerkkinä on dialogi, jota selkotietokirjoissa ei kuitenkaan ole. Kertojan näkyvyydestä voi olla osoituksena esimerkiksi runsas kommentoivien aineiden käyttö. Esimerkiksi seuraavassa esimerkissä 50 kertojan kommentointi on ilmeistä:

(50) Nurmi solmii piikkareiden nauhoja ja hymyilee valokuvaajille. Outoa. Yleensä Nurmi ei paljon hymyile. (SURh 2000: 23.)

Kertojan käyttämä kommentoiva adjektiivi *outo* tekee kertojasta näkyvän. Kertoja osoittaa adjektiivin avulla tulkintansa kuvaamistaan tapahtumista.

Rimmon-Kenanin (1991: 123–127) mukaan kertojan havaittavuus ilmenee esimerkiksi henkilöiden identifioinnin, luonteiden määrittelyn ja kommentaarin kautta. Henkilön identifiointi ilmaisee kertojan tietävän tai tuntevan henkilön ennalta. Luonteen määritte-

lyssä kertoja yleistää, tiivistää ja esittelee henkilöhahmon luonnetta esimerkiksi henkilön toimintaan perustuen. (Rimmon-Kenan 1991: 124–125.) Rimmon-Kenanin mainitsemat piirteet ovat tyypillisiä selkotietokirjojen kertojan havaittavuuden osoittimia. Selkotietokirjoissa määritellään usein päähenkilön luonnetta ja sitä, mihin tietynlainen luonne johtaa:

(51) Hän oli luonteeltaan ujo ja sulkeutunut. Hän harjoitteli mielellään itsekseen. (SURh 2000: 15.)

(52) Miina oli ujo ja hiljainen lapsi. Joskus hän sentään oli napakka. (SSuurN 2008: 112.)

(53) Yhä edelleen Marja-Liisa oli herkkä maalaistyttö, joka lypsi lehmät ennen hiihtolenkkiä. Nyt hän oli myös määrätietoinen harjoittelija, jonka ainoa tavoite olivat Sarajevon olympialaiset. (SURh 2000: 74.)

Esimerkeissä 51–53 kertoja osoittaa tuntevansa henkilöhahmojen luonnetta ja käyttäytymistä. Hän antaa päähenkilöistä määritelmiä *ujo*, *sulkeutunut*, *hiljainen*, *napakka*, *herkkä* ja *määrätietoinen*.

Kommentaari voi sisältää arvostelmia ja yleistyksiä (Rimmon-Kenan 1991: 126). Kertojan asenne selkoartikkeleissa on toisinaan arvottava. Arvottamiseen sisältyy samalla kertojan tekemä tulkinta puheenaiheesta.

(54) Axel maalasi 1890-luvulla parhaat Kalevala-aiheiset työnsä "Sammon puolustus", "Lemminkäisen äiti", "Joukahaisen kosto", "Velisurmaaja" ja "Kullervon kirous" (STait 2004: 41).

(55) Hänen paras työpaikkansa oli apteekkarin apulaisena Hämeenlinnassa (SSuurM 2000: 37).

(56) Seuraavat muumikirjat "Muumipappa ja meri" (1965) ja "Muumilaakson marraskuu" (1970) ovat vielä vaikeampia kirjoja (STait 2004: 130).

Esimerkissä 54 kertoja määrittelee päähenkilön maalaamia teoksia superlatiivilla *parhaat*. Saman adjektiivin yksikön superlatiivi *paras* on mukana esimerkissä 55, jossa kertoja tulkitsee Elias Lönnrotin työpaikan hyvyyttä. Esimerkin 56 komparatiivi *vaikeampia* viestii, että aiemmat teokset ovat olleet kenties sisällöllisesti ja aiheensa kannalta helppolukuisempia kuin "seuraavat muumikirjat". Selkotietokirjojen kertoja ei tapaa antaa perusteluja kysymyksille, miksi tietyt työt ovat parhaita tai miksi jotkin kirjat ovat vaikeita.

Selkotietokirjojen kertoja tulee näkyväksi arvostavan asenteensa kautta. Kertoja osoittaa usein arvostavansa artikkelin päähenkilöä ja hänen elämäänsä. Kertoja tekee itsensä näkyväksi kommentoimalla kunnioittavasti henkilöhahmojen elämää, kuten esimerkeissä 57–60.

- (57) Hän eli hyvän, pitkän elämän ja kuoli arvostettuna muumikirjailijana (STait 2004: 134).
- (58) Minna Canthin elämä oli tosiaan täyttä elämää, työtä, taistelua ja pyrkimistä hyvään. – – Minna Canth oli rohkea taistelija. Hän halusi oikeutta myös niille, jotka eivät itse pystyneet puolustamaan itseään. (SSuurN 2008: 59–60.)
- (59) Miina Sillanpään elämäntarina on melkoinen selviytymistarina (SSuurN 2008: 129).
- (60) Pitkä ja loistelas ura on jatkunut nuorten valmentajana – – (SURh 2000: 82).

Esimerkeissä 57–60 kertoja määrittelee päähenkilöiden elämää ja uraa arvostavin ilmauksin. Päähenkilöiden elämä on kertojan mukaan ollut muun muassa hyvää, arvostettua, täyttä elämää ja pyrkimistä hyvään. Lassila-Merisalo (2009: 113) on todennut, että kunnioittava kertoja pitää päähenkilöä auktoriteettina ja antaa siksi myötämielisiä määrittelyjä päähenkilöstä ja hänen elämästään. Selkotietokirjojen kertojien esittämät tulkinnat ovat positiivisia huolimatta siitä, että kertojat ovat elämäntarinoissa kuvanneet myös päähenkilöiden kohtaamia vastoinkäymisiä. Selkokirjoittajan ohjeissa kirjoittajaa ohjataan kirjoittamaan myönteistä kieltä (Sainio ja Rajala 2002: 29). Ohjeen noudattaminen voidaan liittää suoraan selkotietokirjojen kertoihin, jotka suhtautuvat positiivisesti artikkelien henkilöihäähmöhöh.

Kertojan osoittama arvostus yhdistyy kertojan empaattisuuteen. Sen lisäksi, että selkotietokirjojen kertoja arvostaa kerronnan kohteena olevia henkilöihäähmöhöh, hän myös toivoo heille hyvää. Hyvää toivova kertoja-asenne saa kertojan näyttämään empaattiselta päähenkilön elämäntarinan kuvaajana, kuten esimerkeissä 61 ja 62.

- (61) Onneksi hän pääsi kotiopettajaksi rikkaaseen Laukon kartanoon (SSuurM 2000: 37).
- (62) Onneksi jo parin vuoden kuluttua perustettiin uusi Päijänne-lehti, johon Ferdinand Canth ryhtyi taas toimittajaksi (SSuurN 2008: 50).

Hyvää toivova ja empaattinen asenne korostavat henkilöihäähmöhöh inhimillisyyttä. Kommenttiadverbiaaleilla voidaan ilmaista muun muassa asennoitumista sanottuun (Kulkki-Nieminen 2010: 85–87). Esimerkeissä 61 ja 62 kommenttiadverbiaalilla *onneksi* kertoja ilmaisee empaattista asennoitumistaan. Empaattisella asenteella pyritään luomaan tuttavallista kuvaa päähenkilöstä ja siten luomaan yhteyttä lukijan ja tekstin välille (Lassila-Merisalo 2009: 111). Esimerkissä 61 kertoja paljastaa myönteisen asennoitumisensa Elias Lönnrotin pääsystä opettajaksi ja esimerkissä 62 Minna Canthin aviomiehen pääsystä toimittajaksi.

Selkotietokirjojen kertoja ei pitäydy asiatekstilelle tyypillisessä huomaamattomassa kielessä, joka vetoaa järkeen, vaan hänen kerronnassaan on mukana tunteellisuutta (ks. kaunokirjallisten tekstien piirteistä Kauppinen ja Laurinen 1989: 82). Yhdeksi selkotietokirjojen kertojan asennoitumistavaksi voidaankin nostaa tunteellisen kertojan asenteen.

(63) Monet muut naishiihtäjät ovat menestyneet urallaan yhtä hyvin tai ehkä jopa paremmin. Marja-Liisan urassa on kuitenkin jotakin erityisen koskettavaa. Hänen vaikeuksia täynnä ollut uransa on jäänyt ihmisten mieliin. Tie koko kansan sydämiin ei ole ollut sileä ja suora. Marja-Liisa ei ole aina ollut ihailtu, koko kansan rakastama hiihtäjä. (SUrh 2000: 68.)

(64) Aleksis Kivi kuoli yksinäisyydessä vain rakas veljensä vuoteen vierellä (SSuurM 2000: 112).

Esimerkit 63 ja 64 sisältävät tunteisiin vetoavaa kieltä. Esimerkissä 63 kertojan mielestä Kirvesniemen ura on ollut "koskettava". Ura on koskettanut nähtävästi myös kertojaa itseään, vaikka ura on ollut muillekin merkityksellinen ja "jäänyt ihmisten mieliin". Yleensä selkotietokirjojen kertoja ei kerro suoraan omista tunteistaan, mutta hän kuvaa runsaasti henkilöhahmojen tunteita, ajatuksia ja haaveita. Tunteellisen kertojan alalajiksi voidaankin erottaa tunteita ja tunnelmia kuvaileva kertoja. Esimerkki 64 viestii Aleksis Kiven tunteneen itsensä yksinäiseksi kuolemansa hetkellä. Tunteellisuutta lisää veljen kuvailu adjektiivilla *rakas*.

Edellä olen osoittanut, kuinka kertojan havaittavuutta voi tarkastella suhteessa erilaisiin asenteisiin, joita kertojalla selkotietokirjoissa on. Lassila-Merisalo (2009: 109) on tutkinut kaunokirjalliseksi journalismiksi luokittelemastaan aineistosta erilaisia kertoja-asenteita ja havainnut, että asennoituminen voi vaihdella läpi tekstin. Asenteet menevät usein päällekkäin, limittäin ja täydentävät toisiaan (Lassila-Merisalo 2009: 109; Hakala 2011: 15). Selkotietokirjojen kertojilla on monenlaisia asenteita ja rooleja, joiden kautta he välittävät lukijoille tietoa ja elämyksiä. Jokaista roolia ja asennetta yhdistää kertojien toimiminen selkokielen periaatteiden mukaisesti.

Luotettavuus ja sitä ilmentävät asenteet

Ekstradiegeettinen eli kaikkietävä kertoja, joka kertoo muiden henkilöiden tarinan, on useimmiten luotettava. Kuitenkin sitä mukaa, kun kaikkietävän kertojan havaittavuus lisääntyy, hänen näennäinen luotettavuutensa vähenee. (Rimmon-Kenan 1991: 131.) Selkotietokirjojen kertoja osoittaa monin paikoin kaikkietävyyttä. Kertojaa voi pitää

varsin luotettavana, koska artikkelien kerronnan kohteina ovat todelliset kuuluisat suomalaiset henkilöt, joista kertojan tehtävänä on välittää tietoa. Se, että kertoja mielipiteinen on ajoittain esillä selkoartikkeleissa, ei vaikuta merkittävästi kertojan luotettavuuteen.

Kertojan luotettavuutta lisää hänen neutraali asenteensa. Vaikka edellä olen esittänyt, kuinka selkoartikkelien kertoja tekee itsestään näkyvän, suuri osa kertojan kerronnasta on neutraalia toteavaa kerrontaa. Neutraalia asennetta pidetään faktuaalisena ja vakuuttavana, vaikka asenne sinänsä ei ole tae tekstin todenmukaisuudesta (Lassila-Merisalo 2009: 110). Lassila-Merisalon (2009: 109) mukaan neutraalisti asennoitunut kertoja käyttää selvästi merkittyjä lainauksia. Selkotietokirjoissa on paljon referointia, jolla kertoja antaa äänensä henkilöhahmoille. Jos kertoja ei pyrkisi neutraaliuteen, tarina tuskin sisältäisi esimerkiksi yhtä runsaasti suoran esityksen referaatteja, vaan kaikki puhe olisi kertojan omaa tulkintaa.¹⁰

Neutraalin asenteen omaksuneen kertojan tapa kertoa on toteava:

(65) Tampere oli tuohon aikaan pieni kaupunki, jossa oli 4 katuja ja 3000 asukasta (SSuurN 2008: 37).

(66) Miina syntyi suurena nälkävuonna, joita oli kolme peräkkäin. Paljon ihmisiä kuoli silloin nälkään – –. (SSuurN 2008: 112.)

(67) Köyhissä perheissä lasten oli tehtävä töitä pienestä pitäen (SSuurN 2008: 112).

Esimerkeissä 65–67 kertojan neutraali asenne näkyy tekstin informatiivisuudessa. Kertoja kertoo faktoja Tampereesta, Miina Sillanpään syntymävuodesta ja lasten työnteosta. Vaikka esimerkeissä 65–67 neutraalin kertojaroolin sisältämä teksti on hyvin informatiivista, kerronnan tyylin ei silti tarvitse olla kovin muodollista (ks. Lassila-Merisalo 2009: 109). Selkokielisten tietokirjojen elämäntarinoista onkin toisinaan löydettävissä selvää arkikielisyttä:

(68) Pian Tove huomasi, että sarjakuvasopimus ei ollutkaan kovin mukava (STait 2004: 128).

(69) Talon lämmittäminen talvella vei hurjat määrät puuta (STait 2004: 40).

Rajalan ja Sainion (2002: 24) mukaan hyvä selkokieli on lähellä puheenomaista kerrontaa, koska luonteva kertomisen tapa on tärkeää selkokielen lukijan ymmärtämisen kannalta. Todennäköisesti on tämän periaatteen seurausta, että kertoja käyttää esimerkeissä 68–69 puhekielisiä ilmauksia "kovin mukava" ja "hurjat määrät".

¹⁰ Pitää kuitenkin muistaa, että kertojalla on valta referoida sanottua haluamallaan tavalla myös suoran esityksen referoinnin kohdalla.

Selkotietoartikkelien kertojan luotettavuutta lisää se, että kertoja osoittaa tietämisensä laajuuden ja jakaa tietämyksensä lukijalle. Luotettavuutta osoittaa, että kertoja antaa artikkelien päähenkilöiden elämäntarinaa taustoittavaa tietoa sen ajan elämästä ja yhteiskunnasta:

(70) Kuri koulussa oli kova, niin kuin siihen aikaan oli tapana (STait 2004: 29).

(71) Minna Canthilla oli synnytyksen jälkeinen masennus, mutta silloin sellaista ei vielä ymmärretty (SSuurN 2008: 52).

(72) Nurmi ei noussut koskaan olympialaisten palkintokorokkeelle kuuntelemaan Maamme-laulua. Palkintokoroketta ei käytetty vielä tuohon aikaan. (SURh 2000: 19.)

Esimerkeissä 70–72 kertoja kytkee kertomansa tiedon laajempaan kontekstiin: Esimerkistä 70 selviää, että koulun ankara kuri ei ollut epätyypillistä tapahtumien aikaisessa yhteiskunnassa. Esimerkki 71 paljastaa, ettei 1800-luvun Suomessa tunnettu synnytyksen jälkeistä masennusta. Samoin esimerkki 72 taustoittaa, miten palkintojenjako urheilukilpailuissa erosi nykykäytännöstä.

Luotettavaksi luonnehdittava kertoja pyrkii varmistamaan tiedon välittymisen selki kielen lukijakohderyhmälle. Kertojan tapa varmistaa ymmärrettävyys on selittää antamaansa tietoa. Selittäminen on selkokirjoittamisessa yleinen käytäntö.

(73) Axelin nuoruuden maalaukset olivat naturalistisia, eli Axel yritti kuvata elämää sellaisena, miltä se oikeasti näytti. Hän ei halunnut maalata kauniita ja sieviä kuvia. (STait 2004: 31.)

(74) 1960-luvulla hän vähitellen irtaantui esittävästä taiteesta ja alkoi maalata abstrakteja teoksia, sellaisia, jotka eivät esitä mitään (STait 2004: 132).

(75) Joka toinen viikko lapsilla oli päivävuoro, joka alkoi kello 6 aamulla ja loppui kello 18 illalla. Työtä oli siis 12 tuntia. (SSuurN 2008: 116.)

(76) Elias Lönnrot eli koko elämänsä vaatimattomasti. Hän pukeutui tavallisiin vaatteisiin. (SSuurM 2000: 44.)

Esimerkissä 73 kertoja selittää lukijalle, mitä naturalistisuus tarkoittaa. Taiteeseen liittyen hän määrittelee, mitä tarkoitetaan abstrakteilla teoksilla (esimerkki 74). Selittäminen käy ilmi myös esimerkissä 75, jossa kertoja auttaa lukijaa matemaattisessa laskutoimituksessa. Tavoitteena on, että lukija ymmärtää työpäivien olleen pitkiä. Viimeisessä esimerkissä 76 kertoja selvittää, mitä vaatimattomasti eläminen tarkoittaa käytännössä.

5.4. Aikamuodot ja ajan esittäminen

Narratiivisissa teksteissä imperfekti on tyypillisin tempus (Laitinen 1998: 24). Myös selkotietokirjojen kerronnan aikamuotona käytetään yleisimmin imperfektiä. Kerronta voi selkoartikkeleissa toisinaan koostua aikamuotojen kannalta pelkästään imperfektistä, kuten seuraavassa esimerkissä 77:

(77) Axel Gallén syntyi Porissa vuonna 1865. Hänen isänsä Peter Gallén oli silloin Suomen Pankin kassanhoitaja. Äiti, Mathilda Gallén oli miestään nuorempi, taiteellinen ja herkkä ihminen. Perhe muutti Tyrvälle, kun Axel oli kolmevuotias. Isä Peter rakennutti talon, josta tuli Jaatsin tila. (STait 2004: 30.)

Imperfektissä on kertojan kannalta kyse neutraalista näkökulmasta tai vähintäänkin neutraaliutta tavoittelevasta kerronstrategiasta (Pallaskallio 2003: 31). Aikamuotona imperfekti on niin yleinen, että esimerkiksi Suomalaisia taiteilijoita -teoksen (2004) Akseli Gallén-Kallelasta kertovassa artikkelissa imperfektimuotoja on yhteensä 249. Sitä vastoin preesensmuotoja artikkelissa on 27, perfektejä 12 ja pluskvamperfektejä 9.¹¹ Toisaalta esimerkiksi Suomalaisia suurnaisia -teoksessa (2008) Minna Canthista kertovassa artikkelissa imperfektimuotojen osuus on tätäkin suurempi; muiden aikamuotojen esiintymät ovat ainoastaan yksittäistapauksia. Laskennan tulokset osoittavat, että imperfekti on hyvin taajafrekvenssinen aikamuoto selkotietokirjoissa. Marja-Liisa Helasvuo (1991: 85) on todennut, että jokaisen kertomuksen aikamuotojen käyttö ja muotojen vaihdokset muodostavat omanlaisensa systeemin. Vaikuttaa siltä, että selkotietokirjojen kertomukset muodostavat imperfektivaltaisen systeemin, jossa käytetään kuitenkin myös muita aikamuotoja.

Vaikka imperfekti on selkeästi yleisin aikamuoto selkotietokirjojen elämäntarinoita tarkasteltaessa, artikkeleissa on kuitenkin yksittäisiä jaksoja tai kertomuksia, joissa elämäntarinat sisältävät monipuolisemman aikamuotojakauman. Ensinnäkin imperfektin tilalla tai lisäksi voidaan käyttää preesensia. Preesens voi esiintyä selkotietokirjoissa joko dramaattisena tai geneerisenä preesensinä. Dramaattisessa preesensissä on kyse menneen ajan kerrottuihin tapahtumiin fokuoivasta preesensin käyttötavasta, kun taas geneerinen preesens on aikatasoltaan neutraali yleispreesens (Pallaskallio 2003: 41).

Dramaattinen preesens on selkotietokirjoissa yleisempi kuin geneerinen preesens. Selkotietokirjoissa dramaattista preesensia käytetään silloin, kun puhujan näkökulma halutaan siirtää joko tapahtuman aikaan tai tapahtuma halutaan tuoda kuulijan silmien

¹¹ En ole laskenut mukaan tietolaatikon tekstiä.

eteen (ks. Laitinen 1998: 92). Dramaattinen preesens on tyylikeino, jolla kertomuksia voidaan elävöittää (Laitinen 1998: 84), mikä näkyy selvästi myös selkotietokirjojen dramaattisen preesensin funktiona esimerkissä 78:

(78) 10 kilometrin hiihto alkaa. Uhkaavin kilpailija on Raisa Smetanina, Neuvostoliitto. Marja-Liisa keskittyy jokaiseen potkuun. Hän tuntee ladut. Hän muistaa olla rento. Rentous ei saa kadota. Muut jäävät. Kärjessä ovat vain Marja-Liisa Hämmäläinen ja Raisa Smetanina. 10 kilometrin hiihto on kamppailu vain heidän välillään. Vähän ennen loppua ladussa on jyrkkä lasku. Marja-Liisa tietää, että se on ratkaiseva paikka. Hän laskee mäen hieman liian kovaa, mutta pysyy pystyssä. Smetanina varoo kaatumista ja laskee mäen hitaammin. Siinä ratkeaa voitto. (SURh 2000: 77–78.)

Dramaattista preesensia käytetään eritoten Suomalaisia urheilijoita -teoksen (2000) kilpailutilanteiden kuvauksissa ja kertomuksissa, joista yhdestä myös esimerkki 78 on peräisin. Esimerkistä 78 ilmenee, kuinka dramaattinen preesens synnyttää kerrotun tapahtuman ja kerronnan samanaikaisuuden illuusion. Lukijalle tulee vastaavanlainen tunne kuin näytelmää katsoessa. (Ks. Laitinen 1998: 83.) Laitinen (1998: 95–96) on sanonut, että dramaattinen preesens kuuluu lähinnä ainutkertaisten tapahtumien kerronnan aikamuodoksi, joten sillä voidaan nostaa menneistä tapahtumista esiin jotain merkityksellistä. Hänen päätelmänsä pätevät esimerkkiin 78, jossa kuvataan artikkelin päähenkilön kannalta ainutlaatuista kilpailutilannetta.

Laitinen (1998: 96) on osoittanut, että narratiivien preesensjaksoissa näyttää tapahtuvan jotain yllättävää tai epäodotuksenmukaista. Dramaattinen preesens ilmentää selkotietokirjoissa usein tällaista yllätyksellistä tapahtumaa, kuten esimerkissä 79.

(79) Olympiatulen tuoja on pidetty visusti salassa. Kuka se voisi olla? Ihmiset katselevat maratonportille, josta soihtu tuotaisiin. Sitten tulostaululle syttyvät sanat: Soihdun tuo stadionille... Ja hetken päästä nimi: ... Paavo Nurmi. (SURh 2000: 11.)

Esimerkissä 79 yllätyksellisyys näkyy Paavo Nurmen pääsynä olympialaisten soihdunkantajaksi. Kertoja on pyrkinyt lisäämään kertomuksen jännityksellisyttä kysymällä aiemmin: "Kuka se voisi olla?" Katkelman ensimmäinen virke on aikamuodoltaan perfekti, jolla osoitetaan, että salaisuus on säilytetty ennen kilpailuja ja vielä niiden alkaessa.

Toinen preesensin käyttötapa, geneerinen preesens, esiintyy selkotietokirjoissa seuraavien esimerkkien tapaan:

- (80) – Enää en uskalla laskea kovin jyrkkiä mäkiä alas, vaikka muutoin käyn joka päivä hiihtämässä, hän kertoi 80-vuotispäivänään (SURh 2000: 45).
- (81) Kerrotaan, että Lönnrotin talossa vietettiin kodikasta elämää (SSuurM 2000: 43).
- (82) Vuonna 1891 Minna Canth kirjoitti näytelmän Papin perhe, jota esitetään vieläkin (SSuurN 2008: 57).
- (83) Kumpikin taulu on tuttu vieläkin monelle suomalaiselle (STait 2004: 32).
- (84) "Muumilaakson marraskuu" kuvaa muumien ystäviä. He tulevat Muumi-laaksoon tapaamaan muumeja –. (STait 2004: 131.)

Selkotietokirjoissa geneeristä preesensia käytetään varsinkin referoinnin yhteydessä, kuten esimerkin 80 referaattiosassa ja esimerkin 81 johtolauseessa ("kerrotaan, että"). Lisäksi geneerinen preesens voi olla käytössä kertojan kommenteissa ja kerrotun kytköksissä nykyaikaan (esimerkit 82 ja 83) ja artikkelien päähenkilöiden teosten kuvauksissa (esimerkki 84).

Perfektin ja pluskvamperfektin ovat selkotietokirjoissa marginaalisempia aikamuotoja kuin imperfektin ja preesensin. Perfektin ja pluskvamperfektin esiintyvät usein yhdessä tai muutamassa virkkeessä muun kerronnan keskellä. Molemmat aikamuodot ilmaisevat, että kerrotulla tapahtumalla on jokin kytkös kerronnalliseen viittaushetkeen (Pallaskallio 2003: 31), eli mennyt tapahtuma selittää jollain tavoin nykyhetkeä. Perfektin käyttö selkotietokirjoissa on seuraavanlaista:

- (85) Mahtava ja karulla tavalla kaunis talo on veistetty hirrestä (STait 2004: 40).
- (86) Tove Jansson on sanonut: "Olen elänyt sellaisen lapsuuden, että sen ansiosta minusta tuli taiteilija." (STait 2004: 118.)
- (87) Juuri Elias Lönnrotin ansioista Kalevalan tarinat ovat säilyneet meidän päiviimme asti (SSuurM 2000: 39).

Perfektin käytetään imperfektin tilalla silloin, kun esille tuodaan päähenkilön kommentti tai tulkinta esillä olleista tai esiin tulevista asioista ja tapahtumista. Esimerkin 85 imperfektin käytöstä käy ilmi, että kyseinen talo on edelleen paikallaan, eikä sitä ole purettu. Esimerkki 86 osoittaa, että Janssonin sanoma on peräisin hänen myöhemmistä elämänvaiheistaan ja että vaikka lapsuus on mennyt, sillä on vaikutuksensa myöhemmään elämään. Esimerkissä 87 imperfektin käyttö osoittaa, että Kalevalan tarinat ovat läsnä myös nykyhetkessä.

Selkotietokirjoissa on useita tapauksia, joissa pluskvamperfektin käyttö rajoittuu yhteen lauseeseen tai virkkeeseen kerronnassa, joka muutoin on imperfektissä (vrt. Kuiri 1984: 234). Yksittäisiä pluskvamperfektin esiintymiä tapaa kerronnassa aina silloin, kun tapahtumia tai kerrottua pitää taustoittaa:

(88) Nurmi oli valmistautunut olympialaisiin huolellisesti. Hän oli opiskellut kirjoista suomalaista, englantilaista ja amerikkalaista valmennusoppia. Hän oli kysellyt vinkkejä Hannes Kolehmaiselta, ensimmäiseltä suomalaiselta huippujuoksijalta. Opiskelunsa pohjalta hän oli kehittänyt oman harjoittelutapansa. (SURh 2000: 17.)

(89) Hän hoiti kerran vanhaa miestä, jota karhu oli raadellut (STait 2004: 37).

(90) Jo opiskeluaikanaan Lönnrot oli ollut kiinnostunut kansanrunoista. Hän oli kirjoittanut tutkimuksen Väinämöisestä ja vanhoista tavoista hoitaa sairauksia. (SSuurM 2000: 37.)

Esimerkki 88 edeltää kuvausta Belgian olympialaisista vuonna 1920. Kilpailusta kertovaa tarinaa pohjustetaan kertomalla Nurmen valmistautumisesta olympialaisiin. Tempuksena käytetään pluskvamperfektiä, koska valmistautuminen edeltää varsinaista kilpailutilannetta, eli tilanne on puhehetken nähden mennyt. Vastaavalla tavalla esimerkiksi 89 kerrotaan miehen hoitamisesta, joka tapahtumana on seurausta karhun raatelusta (*oli raadellut*). Esimerkissä 90 käytetään pluskvamperfektiä, koska syyt runojen keräämiseksi ovat syntyneet jo kerrontahetkeä aikaisemmin. Esimerkkiä 90 ennen on artikkelissa kerrottu, että "lääkärin työn ohessa hän pääsi toteuttamaan rakkainta työtään: vanhojen kansanrunojen keruuta (SSuurM 2000: 37)".

Seuraavaksi laajennan käsittelyäni tempuksista laajemmin ajan esittämiseen selkotietokirjoissa. Kantokorpi (1998: 127) on todennut, että kertovan fiktion tarinan tapahtumia ei välttämättä esitetä kronologisesti. Vaikka teksti kielellisesti etenee yhdellä jatkumolla, tarina voi samalla edetä useilla eri aikatasoilla (Kantokorpi 1998: 127). Selkokirjoittajan ohjeissa on todettu, että selkoteksteissä voimakkaita ajan ja tilan vaihteluista tulisi välttää. Kaikki kerrontatapojen muutokset pitäisi kertoa ja esittää selkeästi. (Sainio 2000: 63.) Pääsääntöisesti selkoartikkelien elämäntarinat ja niiden tapahtumat esitetään kronologisessa järjestyksessä syntymästä kuolemaan, mutta joissakin artikkeleissa on myös poikkeamia kronologiasta: esimerkiksi Akseli Gallén-Kallelasta kertova artikkeli (STait 2004) alkaa dramaattisessa preesensissä esitetyllä tarinalla päähenkilön koulunkäynnistä. Samoin Paavo Nurmesta kertova artikkeli (SURh 2000) alkaa olympialaisista kertovalla tarinalla. Vasta näiden kertomusten jälkeen puhutaan esimerkiksi päähenkilöiden syntymästä ja lapsuudesta.

Selkotietokirjoissa ajan kuvaaminen on hyvin tiivistä. Tiivistä kertomista voidaan nimittää myös yhteenvedoksi. Yhteenvedossa esitetään ajan ja tarinan lyhennelmä eli tiivistelmä, jolloin vain pääpiirteet tai tarinan kannalta olennaisimpina nähdyt asiat nostetaan esille. Yhteenvedoja tarvitaan, koska kaikkea ei mitenkään voida kertoa.

(Kantokorpi 1998: 132.) Selkotietokirjoissa tiivistämisen idea kytkeytyy yleisiin selko-kirjoittamisen käytänteisiin ja ohjeisiin: ilmaisun on oltava tiivistä ja selkeää.

5.5. Koontia ja pohdintaa

Selkotietokirjoissa tietoartikkelien päähenkilöistä luodaan elämänmittainen tarina. Elämäntarinat toistavat samaa kaavaa: tärkeinä kuvauksen kohteina ovat kaikki elämänvaiheet lapsuudesta kuolemaan ja niihin kuuluvat niin merkittävät kuin arkisetkin tapahtumat. Aineistoni teksteille on tyypillistä välittää tietoa fiktion keinoin. Lukijan on vaikeaa, ellei mahdotonta tietää, onko kaikki selkotietokirjoissa esitetty fiktiota vai todella tapahtunutta, sanottua ja ajateltua. Erityisenä fiktiolle luonteenomaisena piirteenä on kertojan kyky kuvata päähenkilöiden ajatuksia.

Olen analyysissäni osoittanut, että selkoartikkeleissa on runsaasti narratiivisuutta. Analyysissäni olen soveltanut Labovin (1972) luomaa rakennemallia selkoartikkelien elämäntarinoiden sisäisiin kertomuksiin. Olen osoittanut, että mallin soveltaminen on mahdollista, joskaan ei ongelmattomasti. Rakennemallin osien nimeäminen ja erottaminen toisistaan on aineistostani hankalaa. Lisäksi selkoartikkelin kertomukset ovat usein epätäydellisiä siinä mielessä, ettei kaikkia rakennemallin osia ole mahdollista löytää. Täysin toisenlaisesta aineistosta, lehtien henkilökuvista, on tehty samanlaisia havain- toja: Tarinan osien jakaminen Labovin kategorioihin on ongelmallista ja tulkinnanva- raista. Monet tekstinosat voi tulkita useaksi eri rakenneosaksi, kun taas toiset osat eivät välttämättä sovi mihinkään. (Morottaja 2008: 66.)

Selkotietokirjojen elämäntarinat sisältävät paljon muutakin kuin suoranaisesti narratiivista ainesta, kuten esimerkiksi selostavaa kerrontaa. Se, että artikkelien kertomusten rakenne ei täydellisesti sovellu Labovin (1972) mallin käyttämiseen, ei kuitenkaan tarkoita, etteivät selkotietokirjat olisi narratiivisia ja tekstityypiltään kertovia. Prince (1982: 160–161) on todennut, että narratiivisuudessa on niin sanottuja aste-eroja. Se, että teksti on narratiivinen, ei tarkoita, että kyse olisi puhtaasta narratiivista. Hänen mukaansa narratiivisuus ja sen arvo riippuvat vastaanottajasta. (Prince 1982: 160–161.) Myös esimerkiksi Kaarina Koski (2007: 4) luokittelee kertoviksi tekstilajeiksi muun muassa anekdootin, selostuksen ja juorun, vaikka kaikki näistä poikkeavat tyypillisestä kertomuksesta ja sen tavanomaisesta rakenteesta.

Selkotietokirjojen kertoja on monessa suhteessa kaikkietävä. Kertoja kykenee liikkumaan ajassa ja paljastamaan kuvaamiensa henkilöhahmojen sisäisen maailman, mikä on tavallista kaunokirjallisuudesta tutuille kertojille. Kuitenkin aineistoni kertojien tietämissä on myös rajoitteita, jotka ilmenevät kertojan esittämien kysymysten ja kommenttiadverbiaalien kautta. Kertojan kommentit ovat yksi merkki kertojan näkyvyydestä. Selkotietokirjoissa kommentointi voi viestiä erilaisista kertojan asenteista. Kertojat voivat esimerkiksi arvottaa kertomaansa, osoittaa arvostusta artikkelin päähenkilöä kohtaan, toivoa päähenkilölle hyvää tai suhtautua tunteikkaasti kertomiinsa tapahtumiin. Erilaisista kertojalle piirityistä asenteista huolimatta selkoartikkelien kertojia voidaan pitää luotettavina. Luotettavuus syntyy muun muassa tekstin informatiivisuudesta, kertojan laajasta tietämyksestä ja todellisten henkilöhahmojen elämän kuvaamisesta. Lisäksi kertoja on lukijansa "puolella"; hän varmistaa tiedon välittymisen selittämällä kertomaansa asiaa toisin sanoin.

Imperfekti on selkoartikkelien yleisin tempus. Aikamuodon käyttö vahvistaa selkotietokirjojen kerronnallisuutta ja neutraaliutta. Imperfektin lisäksi aineistossani käytetään muitakin aikamuotoja. Erityisesti dramaattinen preesens toimii imperfektin tilalla elävöittämässä tekstiä. Se, että selkotietokirjoissa dramaattista preesensia käytetään enemmän kuin generistä preesensia, on poikkeuksellista nykyteksteille: Pallaskallio (2003: 41) on vertaillut vanhoja uutistekstejä nykyuutisiin ja havainnut, että dramaattinen preesens on kadonnut nykyuutisista ja vaihtunut uutisia taustoittavaan generisen tiedon preesensin. Perfekti ja pluskvamperfekti eivät ole aineistossani kovinkaan taajasti käytettyjä aikamuotoja. Selkotietokirjoissa imperfektivaltainen kerronta esittää tapahtumat yleensä kronologisessa järjestyksessä, mikä helpottanee selkokielen kohderyhmään kuuluvan lukijan ymmärtämistä ja tarinan kokonaisuuden hahmottamista.

Ymmärrettävyys on yksi tärkeä syy sille, miksi selkokielliset tekstit ovat usein kerronnallisia. Kalliokoski (2005b: 232) toteaa, että sadun tekstilaji on selkokielen kohderyhmälle ennestään tuttu. On varmin ratkaisu kirjoittaa selkokiellinen tietokirja kerronnalliseksi, kun tavoitteena on kohderyhmän kannalta ymmärrettävä teksti. Heiskanen (1994) on osoittanut, että narratiivinen teksti on yleensä ajatuksellisesti selkeä. Narratiivisuus auttaa lukijaa muun muassa visualisoimaan tekstin sisällön ja aktivoimaan lukijan taustatiedot asiasta. Lisäksi narratiivisen tekstin rakenne ja sanasto ovat selkokielen kohderyhmälle tutumpia kuin erittelevän tekstin rakenne ja abstraktit käsitteet. (Heiskanen 1994: 69.)

6. REFEROINTI JA SEN FUNKTIOT SELKOTIETOKIRJOISSA

Tässä luvussa esittelen, millaisin keinoin referointi toteutuu selkotietokirjoissa. Kiinnitän huomioni muun muassa siihen, keitä henkilöjä tietoartikkeleissa referoidaan artikkelien päähenkilöiden lisäksi. Huomioin käsittelyssäni aineistossani ilmenevät tavat referoida puhetta, ajattelua ja kirjoittamista. En käsittele alalukujen alla suoraa ja epäsuoraa esitystä erikseen, vaan tuon esiin niiden piirteitä aineistoesimerkkien kautta. Varsinaisen referaattiosan ohella mielenkiintoni kiinnittyy myös referoinnin johtoilmauksiin ja muihin merkitsemistapoihin, joilla referointi tehdään näkyväksi. Luvussa 6.4. kokoan havaintojani yhteen ja pohdin analyysini tuloksia.

6.1. Referoitavat henkilöt

Jokaisessa tutkimassani selkotietokirjan artikkelissa referoidaan keskimäärin noin kymmentä henkilöä. Artikkeleissa esiintyvien henkilöiden määrä on melko suuri verrattuna siihen, että selkokielen ohjeiden mukaan tarinaa kirjoitettaessa on pyrkimyksenä rajata henkilöiden määrää, jotta lukijan on helppo pitää mielessä päähenkilöiden nimet (Sainio ja Rajala 2002: 32). Selkokieltä koskevien ohjeistusten mukaan nimien mielessä pitämisen lisäksi henkilöiden määrää rajoitetaan, jotta eri henkilöhahmojen tunnistaminen olisi nopeaa ja helppoa (Sainio 2000: 63). Vaikka henkilöiden määrä on selkokielisissä tietoartikkeleissa suurehko, lukijaa auttane se, että tarinassa esiintyvät henkilöt ja heidän puheensa ja ajatuksensa referaatit liittyvät tiiviisti artikkelin päähenkilön elämään.

Tarinassa esiintyvien henkilöiden määrän lisäksi on pidetty hyvänä mieltä sitä, kuinka henkilöt esitellään. Tavoitteena on tarinan muodostaman kokonaisuuden hahmottuminen lukijalle selkeästi. (Virtanen 2009: 150.) Referoitavien henkilöiden esittely jää selkokielisissä tietokirjoissa tiiviiksi. Tärkeimmät artikkelin henkilöt esitellään paremmin, kun taas sivuroolissa olevat referoitavat tulevat lukijalle annettuina ilman kattavaa taustoittamista, mikä lienee seurausta selkotekstien tavoitteesta karsia yksityiskohtia. Toki sivuhenkilökin voi esimerkiksi saada nimensä eteen määritteitä, joilla perustellaan puhujan asiantuntijuutta ja roolia päähenkilön elämässä, kuten esimerkissä 91.

(91) *Teatterin johtaja* Kaarlo Bergbom tuskaili sitä, että ihmiset eivät tajunneet, miten hieno näytelmä oli (SSuurN 2008: 57).

Selkokielisissä tietokirjoissa käytetään vaihtelevia nimiä eri henkilöistä. Tuttavuuden vaikutelman luomiseksi päähenkilöitä kutsutaan lempinimillä ristimänimen käytön lisäksi.¹² Lisäksi esimerkiksi Tove Janssonista kertovassa artikkelissa (Stait 2004) hänen vanhemmistaan puhutaan *isänä* ja *äitinä*, kunnes kerrotaan, että "Toven äidin taiteilijanimi oli "Ham" ja isän taiteilijanimi "Faffan"" (STait 2004: 118). Tämän jälkeen vanhempia kutsutaan vuoroin *isäksi*, *äidiksi*, *Hamiksi* ja *Faffaniksi*, minkä voinee olettaa aiheuttavan sekaannusta selkokielen kohderyhmään kuuluvissa lukijoissa.

Päähenkilökeskeisyys näkyy selkotietokirjojen artikkeleissa korostetusti. Referoinnilla rakennetaan kuvaa referoidusta henkilöstä toimijana (Kulkki-Nieminen 2010: 101). Referointi auttaakin siinä, etteivät tekstin päähenkilöt jää passiivisiksi kerronnan kohteiksi. Sen sijaan he kuljettavat tarinaa eteenpäin ja ovat toimivia, ajattelevia ja puhuvia yksilöitä. Päähenkilöiden puhe asetetaan etualalle poikkeuksellisen korostetusti muun muassa käyttämällä kontrastoivaa *itse*-sanaa, kuten esimerkeissä 92–94.

(92) Minna Canth itse sanoi, ettei hänellä ollut ensimmäisissä näytelmissään mitään kunnan sanottavaa, ja siksi niitä ei haukuttu (SSuurN 2008: 53).

(93) Tove on itse kertonut: Taikurin hattu on lähellä kuvausta omasta lapsuuden kesästä, joka oli todella hyvin onnellinen (STait 2004: 127).

(94) Tove on itse sanonut, että ne eivät ole ollenkaan lastenkirjoja (STait 2004: 130).

Kontrastoiva *itse*-sana viestii ja implikoi, että puheena olevan tarkoitteen lisäksi on muitakin henkilöitä, joita oltaisiin samassa yhteydessä voitu referoida (ks. ISK 2004: 747). Tarinan päähenkilön mielipide nähdään kuitenkin tärkeimpänä ja referoinnin arvoisena. Tarinaan luodaan omakohtaisuutta referoimalla juuri päähenkilöä, joka esimerkissä 92 on Minna Canth ja esimerkeissä 93 ja 94 Tove Jansson.

Päähenkilöiden lisäksi selkokielisissä tietoartikkeleissa referoituna on heidän perheenjäsentensä puhe ja ajatus. Referoitavina henkilöinä ovat Elias Lönnrotin äiti, Aleksis Kiven äiti, Marja-Liisa Kirvesniemen isä, Minna Canthin äiti ja isä sekä niin ikään Miina Sillanpään äiti ja isä. Niissä artikkeleissa, joissa äitiä ja isää ei referoida, vanhemmat ovat kuitenkin kerronnan kohteina tai vähintäänkin mainittuina.¹³

12 Esimerkiksi Minna Canthia kutsutaan Minaksi tai Miinuksi (SSuurN 2008).

13 Poikkeuksen tekee Marja-Liisa Kirvesniemestä (SURh 2000) kertova artikkeli, jossa äidistä ei ole lainkaan mainintaa. Elias Lönnrotista kertovassa artikkelissa (SSuurM 2000) äidistä ja isästä ei puhuta kummastakaan erikseen vaan ainoastaan yhteisesti vanhempina.

Vanhempia referoidaan varsinkin päähenkilöiden lapsuuden kuvauksen yhteydessä, mutta myöhemmissä elämänvaiheissa referointi voi olla lähtöisin joltain muulta päähenkilöiden elämään vaikuttavalta henkilöltä tai kokonaiselta ryhmältä.

Aina referoitavaa henkilöä tai ryhmää ei määritellä tarkasti, jolloin viittaus referoitavaan tai referoitaviin on epäspesifinen. Selkotietokirjoissa epämääräinen referoinnin lähde ilmaistaan johtoilmauksessa passiivin avulla, kuten esimerkeissä 95–97.

(95) Elias Lönnrotista *on sanottu*, ettei hänestä hakemallakaan löytynyt epämiellyttävää piirrettä (SSuurM 2000: 45).

(96) *Kerrotaan*, että hänellä oli huonoja opettajia, jotka vain vaativat oppilaita opettelemaan läksynsä ulkoa (SSuurM 2000: 99).

(97) Muistopuheessa *sanottiin*: – Sinä opetit meitä tuntemaan ihmisyyden, opetit meitä etsimään ihmisyyttä ja löytämään sitä sieltäkin, missä maailma ei tahtonut sitä nähdä eikä tunnustaa sitä olevan (SSuurN 2008: 60).

Esimerkissä 95 tuntemattomiksi jäävät henkilöt ovat kehuneet Elias Lönnrotin luonnetta ja käytöstä. Voi olla, ettei tällaisen referaatin lähteeksi voida nimetä ketään tiettyä henkilöä, ja siksi referaatti jää yleiseksi toteamukseksi. Esimerkissä 96 kerrotaan Aleksis Kiven huonoista opettajista jättämällä avoimeksi, keneltä kerrottu on peräisin. Esimerkin 97 referaatin taustalla on selvästi yksi tietty henkilö, jonka puhetta referoidaan. Referaatin esittäjä ei kuitenkaan ole maininnan arvoinen, joten johtoilmauksessa käytetään passiivia. Selkokielen ohjeistuksissa sanotaan, että aktiivilauseet ovat yleensä käytössä parempia kuin passiivilauseet. Tavoitteena on viitata tekstissä johonkin persoonaan tai elävään olentoon. (Sainio ja Rajala 2002: 28.) Referoinnin johtolauseina aineistossani käytetään edellisistä esimerkeistä huolimatta enemmän aktiivi- kuin passiivilauseita.

Referaatissa, jossa referoitava jää epämääräiseksi, voidaan huomioida myös lukija. Esimerkki 98, joka koostuu vapaasta epäsuorasta esityksestä, laskee lukijan kuuluvaksi referaatin esittäjäryhmään. *Me* voi tulkinnasta riippuen viitata vain kertojaan ja lukijaan tai esimerkiksi koko suomalaisten joukkoon.

(98) Vielä tänä päivänä me ajattemme Kullervon, Ainin ja Väinämöisen saman näköisiksi, kuin Gallen-Kallela on heidät maalannut (STait 2004: 27).

Vaikka artikkeleissa on paljon eri henkilöiden referaatteja, jakauma henkilöiden välillä ei ole tasainen. Noin puolet koko aineiston referaateista on kuvattu juuri päähenkilön omiksi puheen, ajatuksen tai kirjoituksen referaateiksi.¹⁴ Päähenkilön perheenjäsenten

¹⁴ Poikkeuksena on Tove Janssonista kertova artikkeli (STait 2004), jossa esiintyy pääasiassa vain Janssonin omia puheen referaatteja.

referaatit, muiden toimijoiden referaatit ja epämääräiseksi jäävien henkilöiden ja ryhmien referaatit (passiivi) muodostavat toisen noin 50 %. Päähenkilön läsnäolo on nähtävissä kuitenkin myös perheenjäsenten ja muiden tarinassa esiintyvien henkilöiden referaateissa, koska usein näiden referaattien vastaanottajana on artikkelin päähenkilö. Jos referaatti ei ole suunnattu päähenkilölle, on tyypillistä, että ainakin sen sisältö koskee päähenkilöä, kuten esimerkissä 99, jossa muistosanat on osoitettu Elias Lönnrotille ja hänen muistolleen.

(99) Hänestä on lausuttu monia kauniita muistosanoja. Ehkä kauneimmat on kirjoittanut runoilija Eino Leino: – –. (SSuurM 2000: 46.)

6.2. Referoinnin kategoriat

Tässä luvussa käsittelen aineistoani kolmesta referoinnin kategoriasta käsin. Luvussa 6.2.1. esittelen aineistoani puheen referoinnin kannalta. Puhetta referoidaan aineistosani eniten, minkä vuoksi käsittelen sen esiintymistä ensin. Kahtena muuna referoinnin kategoriana analysoin ajatuksen (luku 6.2.2) ja kirjoittamisen (luku 6.2.3.) referoinnin keinoja.

6.2.1. Puheen referointi

Tässä luvussa käsittelen erilaisia puhefunktioita ja osoitan, että selkotietokirjoissa käytetään paljon muunlaistakin kuin toteamuksiin perustuvaa referointia. Tarkastelussani käytän soveltaen Kuirin (1984) puhefunktioiden jaottelua, eli esittelen toteamusten, koodinvaihtojen¹⁵, huudahdusten, käskyjen ja kysymysten referointeja. Puhefunktiot kertovat jo nimensäkin puolesta, että kyseessä ovat suulliseen puheeseen kytkeytyvät referaatit. Haluan kuitenkin muistuttaa, että raja puhumisen, ajattelun (luku 6.2.2.) ja kirjoittamisen (luku 6.2.3.) välillä on löyhä. ISK:ssa (2004: 845–847) todetaan, että puhefunktioiden ilmaisimiksi on kiteytynyt modaalaisia lausetyyppejä, joita ovat väitelauseet, kysymyslauseet, käskylauseet ja huudahduslauseet. Referoinnin yhteydessä ISK (2004: 1403) puhuu direktiiveistä eli muun muassa käskyistä, pyynnöistä ja ohjeista, joita voidaan käyttää referointiin useilla eri tavoin.

---

15 Kuirin (1984) käyttää koodinvaihtoista ilmausta vierasperäisten ilmausten referoinnit.

Toteamusten referoinnit

Valtaosa aineistoni referoinneista on puhefunktioiden kannalta tarkasteltuna toteamuksiin perustuvia referointeja. Huomattava on, että toteamukset sisältävät myös ajattelua ja kirjoittamista kuvaavia referaatteja, mutta puhefunktioiden käsittelyn yhteydessä on syytä huomioida vain selkeästi puheeseen palautuva referointi. Voidaan ajatella, että suuri määrä toteamusten referointeja tukee selkotekstin tiedonvälityksellistä luonnetta, koska väitelauseisiin perustuvat toteamukset ovat muihin puhefunktioihin verrattuna neutraaleja ja toisinaan jopa objektiivisuuteen pyrkiviä. Toteamusten referoinnit myös osoittavat, että huolimatta selkotietokirjojen narratiivisesta tyylistä referoinnilla voidaan välittää uskottavasti tietoa selkokirjojen päähenkilöiden elämästä ja rakentaa kuvaa käsiteltävän ajan yhteiskunnasta (esimerkit 100 ja 101).

(100) Äiti selitti, että hänellä ei ollut antaa mitään syötävää lapsilleen (SSuurM 2000: 35).

(101) Siihen aikaan oltiin sitä mieltä, että urheilijan piti olla amatööri, harrastelija (SURh 2000: 29).

Selkotietokirjoihin kytketään asiateksteihin kuuluvaa tieto- eli faktasisältöä, jolla tarkoitetaan kaikkea todellisuutta koskevaa informaatiota (Lassila-Merisalo 2009: 49), mikä käy ilmi esimerkeistä 100 ja 101. Todellisuutta koskeva informaatio annetaan selkoartikkeleissa usein kaunokirjallisin keinoin, eli yleisenä totena pidetyt asiat perustellaan yksilön tai yksilöiden kokemuksilla ja puheella. Vaikka esimerkissä 100 näkökulma on Elias Lönnrotin äidin, referoinnilla voidaan viestiä yleisemminkin sen aikaisesta ruuanpuutteesta. Esimerkki 101 on Paavon Nurmesta kertovasta selkotietoartikkelista, jossa kerrotaan myöhemmin, että Paavo Nurmi ei käynyt töissä vaan keskittyi pelkästään urheilemiseen (SURh 2000: 29). Esimerkki tuo esiin, miten yhteiskunnassa epämääräisesti ilmaistuna aikana ("siihen aikaan") ajateltiin. Lukijalle myös esitellään sana *amatööri* ja selitetään se synonyymien *harrastelija* avulla.

Toteamusten referointia edustaa selkotietokirjoissa usein toistuva translatiivirakenne *jotakin kutsutaan joksikin*. Teksteihin luodaan muun muassa tuttavallisuuden vaikutelmaa kutsumalla kirjojen henkilöitä Minna Johnssonina (Canthia), Akseli Gallén-Kallelan tytärtä ja Miina Riktigiä (Sillanpäättä) lempinimillä, joiden esittelyyn käytetään translatiivirakennetta.

(102) Minnaa kutsuttiin lapsena Minaksi tai Miinaksi (SSuurN 2008: 37).

(103) Impi Marjattaa alettiin kutsua Marjataksi ja Marjaksi (STait 2004: 36).

(104) Kasteessa Miina sai nimen Vilhelmiina, mutta Miinaksi häntä silti aina kutsuttiin (SSuurN 2008: 110).

Translatiivirakenteen käyttö on yhteydessä selkokielen pyrkimykseen ilmaista asiat selkeästi ja ymmärrettävästi. Yksi ymmärrettävän ilmaisun keinoista on sanoa asia toisin sanoin ja näin esitellä uusi termi. Selkokielen kohderyhmälle tuttuja sanoja eivät välttämättä ole seuraavien esimerkkien 105 *kansalliskirjailija* tai esimerkin 106 *kansalliseepos*, ja siksi näiden sanojen merkitystä pohjustetaan selkoteksteissä.

(105) Kivi on myös suomenkielisen kirjallisuuden perustan luoja. Siksi häntä kutsutaan Suomen kansalliskirjailijaksi. (SSuurM 2000: 111.)

(106) Lönnrotin suurin elämäntyö Kalevala kertoo suomalaisten muinaisista ajoista, Kalevalan ja Pohjolan väestä. – Kalevalaa kutsutaan Suomen kansalliseepokseksi. Monella kansalla on samanlainen teos, joka kertoo kansan muinaisuudesta. (SSuurM 2000: 40.)

Esimerkissä 105 kansalliskirjailijan merkitystä valotetaan syy-yhteyden kautta: koska Kivi on suomenkielisen kirjallisuuden perustan luoja, häntä kutsutaan Suomen kansalliskirjailijaksi. Esimerkin 106 *kansalliseepoksen* merkitystä selvennetään kertomalla Kalevalan sisällöstä. Lisäksi lukijalle huomautetaan, että vastaavanlaisia teoksia on muillakin mailla kuin Suomella. Tämäntyyppinen selvennys on ominainen selkokielelle, koska kirjoittaja ei voi olettaa vastaanottajan tietävän käsiteltävästä asiasta etukäteen. Kertoja käyttää näin opastavaa tyyliä osana kerrontaansa. Samassa esimerkissä esiintyvät adjektiivi *muinainen* ja substantiivi *muinaisuus*. Pohtia voidaan, avautuvatko nämä sanat selkokielen kohderyhmän lukijalle riittävästi ja tukevatko ne näin samalla *kansalliseepoksen* merkityksen ymmärtämistä. Vaihtoehtoisesti muinaisuuden sijaan voitaisiin puhua läpinäkyvämmiin esimerkiksi *kaukaisesta menneisyydestä* (KS).

Toteamusten referointeihin lukeutuvat myös partisiippirakenteet (Kuiiri 1984: luku 4.2.6.3.), jotka nykyään tunnetaan paremmin referatiivirakenteina (ISK 2004: 532). Referatiivirakenteita ei selkotietokirjoissa juuri ole. Syynä voi nähdä selkokielen ohjeituksen välttää lauseenvastikkeita ja partisiippimuotoja (Leskelä ja Virtanen 2006: 13).

Koodinvaihtoa sisältävät referoinnit

Puhefunktioiden kannalta tarkasteltuna aineistoni toisena referointitapana käytetään koodinvaihtoa. Tämän puhefunktion käyttö on yhdistettävissä selkeästi moniäänisyyden tavoitteluun, koska koodinvaihtoa sisältävissä referoinneissa ääni annetaan referoidulle mahdollisimman aitona ja pyritään toistamaan hänen puheensa tarkasti. Toisin sanoen

kyse on referoinnissa käytettävästä suorasta esityksestä, jolla pystytään välittämään persoonallisia, tilannesidonnaisia ja affektiivisiä piirteitä, kuten esimerkiksi murteellisuuksia (ISK 2004: 1401). Kuiri (1984: 65) toteaaakin, että vieraalla koodilla tuotettuja ilmauksia on pakko referoida konkreettisesti, mikäli halutaan luoda vaikutelma referoitavan ilmauksen vierasperäisyydestä.

Koodinvaihtoa aineistossani edustaa murteen ja murteellisten ilmausten käyttö, mikä näkyy esimerkeistä 107 ja 108.

(107) Ennen kilpailua Marja-Liisa sanoo valmentajille: – Sitten mie aattelin sanoa, että varsinkaan alkumatkasta ei saa hirviästi huutaa ja innostaa (SURh 2000: 77).

(108) Kaiken yli kuuluu Juha Miedon huuto: – Kattokaa! Ihminen hiihtää! (SURh 2000: 78).

Esimerkissä 107 murteellisuus luodaan tekstiin persoonapronominin variantilla *mie*, *ajatella*-verbin puhekielisellä muodolla *aattelin* ja adverbialilla *hirviästi*. Esimerkissä 108 koodinvaihto ilmenee imperatiivimuodosta *kattokaa* ja svaavokaalin sisältävästä substantiivista *ihminen*. Voidaan todeta, että murteen käyttö osana referointia tuo henkilöahmon lähemmäs lukijaa ja rakentaa tuttavallista, aitoa ja elävää kuvaa henkilöstä.

Koodin vaihtumisen vaikutelman luomiseen ei tarvita kuin osittaista vieraan koodin jäljittelyä. Usein referaatti muodostuukin epäkieliopilliseksi, koska se ei noudata jäljiteltävän kielimuodon jokaista kieliopillista sääntöä. Koodinvaihdosta kertovat ilmaukset ovat funktionaalisesti opaakkeja eli läpinäkymättömiä, ja siksi kertojan tai referoijan on mahdotonta yrittääkään toistaa niitä muuten kuin alkuperäisen ilmauksen muodon mekaanisella jäljittelyllä. Tiukkaa kieliopillisuutta tärkeämpää on kuitenkin referoijan pyrkimys vieraan koodin säilyttämiseen. (Kuiri 1984: 65.) Esimerkissä 107 referoidaan Marja-Liisa Kirvesniemeä, joka on referaattiosan perusteella viitannut itseensä murteellisella yksikön ensimmäisellä muodolla *mie*. Huomionarvoista on, että Kirvesniemen puheen referoinnissa ei joka kerta hänestä kertovassa artikkelissa esiinny variantti *mie*, vaan häneen viitataan myös yleiskielisellä pronomiinilla *minä* (ks. SURh 2000: 71) ja *lAinen*-johdoksella *meikäläinen* (ks. SURh 2000: 79). Koodit eivät siis vaihdu jatkuvasti läpi artikkelien, ja on tyypillisempää referoida puhetta yleiskielisesti kuin murteellisesti.

Mahdollista on myös, että koodinvaihdosta kertovina ilmauksina on murteellisten ilmauksien lisäksi kokonaan vieras kieli tai muu varieteetti (Kuiri 1984: 65). Historiallisuutta tuodaan selkotietokirjoihin referoimalla vanhahtavaa puhetta. Selkotietokirjan

lukijalle viestitetään, että 1800-luvulla puhuttiin eri tavoin kuin nykypäivänä, mikä käy ilmi esimerkin 109 tyylistä.

(109) Minna Canth on itse kertonut lapsuudestaan näin: – Olin pienestä pitäin isäni silmäterä. Muistan vielä mitenkä hän vähäsen ylistellen tapasi kertoa hyvistä lahjoistani työmiehille. Ja nämä pitivät minua ihmelapsena, sillä minä luin kuin pappi viiden vuoden ikäisenä, lauloin virsiä kirkkaalla äänellä ja säestin samalla itse harmooniolla. (SSuurN 2008: 38.)

Vertaukset ja käsitteellinen kielenkäyttö voivat vaikeuttaa selkokielen kohderyhmän lukemista ja ymmärtämistä. Käsitteellisyuden tason onkin tutkittu olevan ymmärrettävyystekijöistä kaikkein merkittävin. (Wiio 1973: 172.) Esimerkissä 109 käytetään sanoja, joiden voi olettaa olevan selkokielen käyttäjäryhmälle vieraita. Esimerkki 109 sisältää kieltä, joka ei suoraan noudata ohjeistuksia, joita selkokirjoittajalle on annettu, sillä selkokielen kirjoittajaa ohjeistetaan käyttämään sanoja, jotka ovat tavanomaisia kohderyhmän jokapäiväisessä kielenkäytössä (IFLA:n¹⁶ ohjeet selkomateriaalien tekijöille 2000: 25). On oletettavaa, että lukijakohderyhmän ymmärryksen ulkopuolelle jäävät esimerkiksi ilmaukset *vähäsen ylistellen* ja *luin kuin pappi*. Ymmärtääkseen esimerkin 109 lukijan tulee kyetä käsitteelliseen ajatteluun. Vain käsitteellisen ajattelun kautta ymmärretyksi tulee esimerkin ilmaisu *olin pienestä pitäin isäni silmäterä*. Vaarana on, että ymmärtäminen on ainoastaan konkreettista, jolloin kielikuvien merkitys ei välity. Esimerkin tyylistä on vielä tarpeen huomata myös, että yleiskielisen muodon *ylistäen* sijaan on käytetty muotoa *ylistellen*, kuten myös muotoa *pitäin* yleiskielisen vastineen *pitäen* tilalla.

Tutun ja helpon sanaston käytön vaatimus on tärkeä kirjoittamista ohjaava tekijä, mutta täysin tuntemattomaan sanan (kuten esimerkin 109 *harmoonio*) eivät välttämättä tuota ymmärtämisvaikeuksia, jos niitä ei ole paljon (Sainio 2000: 59). Sanaston kokonaisuudessaan ei siis tarvitse olla kohderyhmälleen ennestään tuttua. Virtanen (2009: 150) toteaa, että selkokielen ohjeita kannattaa noudattaa soveltaen, jos kirjoitetaan kaunokirjallista tekstiä. Selkokielisissä tietokirjoissa on useita kaunokirjallisuuden piirteitä, mikä antanee oikeutuksen ohjeiden soveltamiseen. Tärkeää ei ole pelkästään ymmärrettävä kieli vaan myös esteettisen kokemuksen tuottaminen lukijalle.

---

16 IFLA = The International Federation of Library Associations and Institutions eli Kansainvälisen kirjastojen ja kirjastojärjestöjen liitto

Huudahdusten referoinnit

Edellä esiteltyjen toteamusten ja koodinvaihdosta viestivien ilmausten lisäksi selkotietokirjoissa referoidaan huudahduksia. Niillä tarkoitetaan sellaisten ilmausten referointeja, joihin on alun perin liittynyt huudahduksen puhefunktio (Kuiiri 1984: 69). Huudahdukset ovat konkreettisia muodon toistoja (Kuiiri 1984: 71), kuten edellä esitelty koodinvaihdotkin, mikä tarkoittaa sitä, että huudahduksissa käytetään suoraa esitystä.

Huudahduksen funktio on nähtävissä esimerkissä 110, jossa kuvataan, kuinka Miina Sillanpää joutuu pilkan kohteeksi. Puhefunktion tehtävää korostetaan huutomerkin käytöllä referaatin lopussa. Esimerkki 111 luokittuu huudahduksen puhefunktioiksi erityisesti ja ehkä jopa ainoastaan huutomerkin ansioista. Ilman sitä puhe voitaisiin tulkita esimerkiksi hiljaiseksi valitukseksi.

(110) Miina kilpaili luokkatoverinsa Niilo Krannin kanssa. Kateelliset kaverit huusivat heille: - Rihti ja Ranni, maisterin lempilapsii! (SSurrN 2008: 117.)

(111) – Tämähän on kerrassaan hävyttöntä! rouvat valittivat kahvipöydissä ja lehtien palstoilla. (SSuurN 2008: 124.)

Tämän ryhmän referoinneilla puhuja ilmaisee usein affektiivista suhtautumistaan puuhuttavaan, puheena olevaan asiaan tai henkilöön, kuten esimerkissä 111, jossa kyseessä oleva toiminta kuvataan *hävyttömänä*. Samalla tavalla affektiivisuus näkyy esimerkissä 112, jossa lausumanalkuisen *kyllä*-partikkelin sisältävä lause korostaa puheena olevan ominaisuuden astetta ja toiminnan intensiteettiä (ISK 2004: 1621). Esimerkki on Juha Miedon huudahdus Marja-Liisa Kirvesniemen hiihtosuorituksesta.

(112) – Kyllä tulee komiasti, kyllä on mahtavaa! (SURh 2000: 78).

Käskyjen referoinnit

Seuraavaksi esittelen käskyjen referaatit, joilla tarkoitetaan kaikkien sellaisten ilmausten referaatteja, joihin liittyy käskemisen puhefunktio. Tähän ryhmään sisältyy illokutiiviselta sävyiltään toisistaan poikkeavia ilmauksia, kuten käskyjä, komentoja, pyyntöjä, kehotuksia, ehdotuksia, toivomuksia ja ohjeita. Käskyn referaatit kohdistuvat vastaanottajaan ja ovat hyvin tilannesidonnaisia. (Kuiiri 1984: 72.)

Selkotietokirjoissa käskyn puhefunktion referaatit kohdistuvat useimmiten tietoartik-

kelin päähenkilöön, henkilöön, josta artikkeli on kirjoitettu. Esimerkissä 113 viestin vastaanottajana on Minna Canth, esimerkissä 114 Miina Sillanpää ja hänen äitinsä.

(113) Koulun johtaja Uno Cygnaeus sanoi Minnalle: – Jumala on varmaankin valinnut sinut välikappaleekseen. Tottele häntä ja rupee opettajaksi. (SSuurN 2008: 44.)

(114) Kotona Miina sen sijaan kertoi äidille tehtaalta hauskoja juttuja ja he nauraa kikattivat kovasti. Juho-isä saattoi silloin ärähtää: – Älkää siinä kikattako tyhjää! (SSuurN: 2008: 115.)

Esimerkin 113 referaatti edustaa joko voimakasta kehotusta, vaatimusta tai käskyä. Tulkintaa käskyksi lieventää esimerkissä esiintyvä partikkeli *varmaankin*, joka osoittaa puhujan esittämän asiointilan hänen päättelyynsä perustuvaksi oletukseksi. Esimerkki 114 edustaa esimerkkiä 113 voimakkaampaa käskyä, koska siinä varsinainen referaattiosa pohjustetaan johtoilmauksen verbillä *ärähtää*.

Kysymysten referoinnit

Viimeisenä puhefunktiona otan esille kysymyksen. Kysymyksen puhefunktiossa ilmenee puhujan epätietoisuus jostakin asiasta, jonka hän haluaisi tietää. Joskus raja puheen ja ajatuksen välillä voi olla häilyvä. Selkotietokirjoissa kysymykset esittää tulkinnasta riippuen kertoja (ks. narratiivisuuden luku) tai artikkelissa esiintyvä henkilö, joka on joko päähenkilö itse tai muu toimija. Päähenkilö on artikkeleissa joko kysymyksen esittäjä tai kysymyksen vastaanottaja. Esimerkissä 115 referoitavana on papin kysymys Miina Sillanpäälle (ks. myös saman esimerkin analyysi esimerkistä 60). Esimerkissä 116 esitetään kummien lausumatta jäänyt kysymys vanhemmille ja papin kysymys kummeille.

(115) Kun hän haki muuttolupaa, pappi kysyi, minkä nimen Miina siihen haluaa (SSuurN 2008: 119).

(116) Kummit olivat kuitenkin unohtaneet kysyä vanhemmilta, mikä tulisi panna lapsen nimeksi. Vasta kun pappi kysyi, mikä lapselle tulisi antaa nimeksi, kummit huomasivat, etteivät he tienneet vanhempien tahtoa asiasta. (SSuurM 2000: 34.)

Kuiri (1984: 81) korostaa, että kysymysten referoinneissa tulee näkyviin suoran ja epäsuoran esityksen rajan hämäryys. Kuten olen luvussa 4.2.1. todennut, referaattiin tehdään yleensä deiktisiä muutoksia, kun se muutetaan suorasta epäsuoraksi esitykseksi. Tilanteen vaihtuessa verbin modus voi vaihtua indikatiivista konditionaaliksi (ISK 2004: 1406–1407). Epäsuoran esityksen esimerkissä 115 muutosta ei tehdä, vaan käytössä on indikatiivimuoto *haluaa*, mikä vaikuttaa olevan peräisin suorasta esityk-

sestä. Esimerkkiä 115 voidaan verrata esimerkkiin 116, jossa epäsuoraan esitykseen on tehty tyypillinen muutos ja modus muutettu konditionaaliksi (*tulisi*). Näin siitä huolimatta, että kummien esittämää kysymystä ei unohduksen vuoksi koskaan esitettykään.

6.2.2. Ajattelun ja tunteiden referointi

Asiateksteille on tyypillistä, että niissä esitetään yleisiä ja yhteisiä tietoja, kun sitä vastoin kaunokirjallisissa teksteissä painottuu kokemusten ja elämysten välittäminen (Kauppinen ja Laurinen 1989: 82). Tätä havaintoa vasten on mielenkiintoista, että selkotietokirjoissa kuvataan paljon varsinkin artikkelien päähenkilöiden tunteita, mielenliikkeitä ja elämyksiä. Haakana (2005: 127) onkin todennut, että ajatusreferaatissa pystytään ilmaisemaan puhujan omia kokemuksia tilanteesta itse tapahtumahetkellä. Sama tehtävä voidaan nähdä olevan ajatusreferaatin lisäksi myös vapaalla epäsuoralla esityksellä.

Intentioiden, tuntemusten ja ajatusten runsas kuvaaminen on tyypillistä oman aineistoni lisäksi muunlaisillekin selkoteksteille. Kulkki-Niemisen (2010: 98) mukaan selkoteksteissä intentioverbien käyttöön liittyy tavoite havainnollistaa tekstiä ja selventää tekijän ilmaisemista. Selkokielisissä teksteissä halutaan korostaa puhujan omaa intentiota toisin kuin yleiskielisissä uutisteksteissä (Kulkki-Nieminen 2010: 98). Intentioverbejä käytetään runsaasti selkotietokirjoissa. Usein esiintyviä verbejä selkoartikkeleissa ovat *tahtoa* ja *haluta*.

ISK:ssa (2004: 1423) todetaan, että ajattelun referointi kertoo ajattelun kuvaamisen sijasta enemmänkin vallitsevasta tunnetilasta tai tunnekokemuksesta. Päähenkilöiden ajatusten ja tunteiden kuvausten lisäksi selkoartikkeleissa referoidaan myös toisten ihmisten ajatuksia ja heidän tunnereaktioitaan. Läheisen on tutkittu ilmaisevan ajatusreferaatillaan sääliä, ärtymystä tai toivetta, kun aineistona ovat olleet ajatusreferaatit, joilla todistetaan läheisen päihderiippuvuus (Lehtiniemi 2010). Omassa aineistossani ajatusreferaattien ja vapaan epäsuoran esityksen tehtävät ovat moninaisemmat, mikä käy ilmi tässä luvussa analysoitavista esimerkeistä.

Monet artikkelien päähenkilöistä ovat valinneet poikkeuksellisen uran, jollainen ei ole kuulunut perheenjäsenten ja muiden läheisten haaveisiin. Erityisesti vanhemmilla on

selkotietokirjojen artikkeleissa toiveita ja haaveita lapsensa tulevasta elämästä, mikä näkyy esimerkeissä 117 ja 118.

(117) Isä haaveili, että Miinustakin tulee opettaja, sillä se oli naiselle sopiva ammatti (SSuurN 2008: 39).

(118) Tosin äiti edelleen toivoi, että Aleksis joskus valmistuisi papiksi (SSuurM 2000: 101).

Ajatusreferaateilla voidaan kuvata, mitä pinnan alla tapahtuu ja tuoda ilmi ajatuksia, joita ei koskaan todellisuudessa lausuta ääneen (Haakana 2005: 128). Esimerkeistä 117 ja 118 ilmenevät vanhempien toiveet kohdistuvat mahdolliseen ammattiin kautta saavutettavaan hyvään elämään. Esimerkissä 117 Minna Johnssonin (tuleva Canth) isä toivoo lapsestaan opettajaa, koska ammatti on hänestä "naiselle sopiva". Opettajan ammatti takaisi arvostusta ja toimeentulon myöhemmässä elämässä. Sama turvaton elämän tavoittelu näkyy myös Aleksis Kiven äidin referoituna toiveena esimerkissä 118. Adverbi *edelleen* osoittaa, että äidin toive on ollut pitkäaikainen. Partikkeli *tosin* korostaa sitä, että äiti jaksaa yhä uskoa tulevaan pappeuteen, vaikka Aleksis Kivi on artikkelin aiemman tekstin mukaan keskittynyt nuoruudessaan vain kirjoittamiseen, eikä opiskelu ole häntä kiinnostanut.

Aina vanhempien esittämät ajatukset lastensa tulevaisuudesta eivät ole täysin pyyteettömiä, vaan niihin saattaa liittyä myös oman hyödyn tavoittelua (esimerkki 119). Toisaalta lapsilla on velvollisuuksia, jotka heidän tulee täyttää (esimerkki 120).

(119) Nyt Gustaf-isä alkoi ajatella, että olisi parasta löytää Miinulle varakas aviomies. Siitä voisi olla hyötyä kauppias-isällekin (SSuurN 2008: 42).

(120) Hiihtoharjoittelu vaati kuitenkin yhä enemmän aikaa. Isä ei aina ymmärtänyt sitä: olisi tehnyt talon töitä, eikä hiihtänyt. (SUrH 2000: 69.)

Ajatuksen referoinnilla voidaan osoittaa, kuinka puhuja on kulloinkin kyseessä olevassa tilanteessa pidättäytynyt esittämästä kritiikkiä kertomuksen toista henkilöä kohtaan (Haakana 2005: 132). Esimerkeissä 119–120 päähenkilöiden isät kritisoivat, tai vähintäänkin toivovat muutosta, päähenkilön elämään. Esimerkissä 119 isä toivoo lapselleen rikkaasta aviomiestä, joka voisi taata toimeentulon kenties isälle itselleenkin. Partikkeli *nyt* voi viitata siihen, että tytär on saavuttanut iän, jossa aviopuolison etsiminen on ajankohtaista, mutta toisaalta selkotietokirjan artikkelissa on juuri kerrottu, kuinka Minna Canth näytteli, tanssi, retkeili ja kuinka hänelle jäi aikaa "iloiseen seurusteluun ja aina uusiin rakastumisiin." Voi olla, että *nyt* osoittaa, että Minnan elämänmenon on isän mielestä muututtava. Esimerkistä 120 ilmenee, että hiihtäjän ura ei ole omalle lapselle yhtä toivottava kuin esimerkin 117 opettajan tai esimerkin 118 papin

ammatti. Isältä ei liikene ymmärrystä Marja-Liisan hiihtoharjoittelulle, vaan ajatusreferaatin mukaan oleellisempaa olisi tehdä kotitöitä. Esimerkki 120 voidaan tulkita myös puheen referaatiksi, mutta se ei ole ensisijaista lainausmerkkien puuttumisen vuoksi.

Vastakkainasetteluna vanhempien toiveille ja haaveille esitetään selkotietoartikkelien päähenkilöiden halu määrätä elämästään ja asettaa omalle elämälleen tavoitteita. Suurin osa selkokielisten tietokirjojen ajatusreferaateista on lähtöisin päähenkilöiden mielenliikkeistä.

(121) Hän tiesi, että haluaa maalariksi (STait 2004: 123).

(122) Axel oli kauan haaveillut, että rakentaisi korpeen oman kodin ja ateljeen. Talo sai nimen Kalela Axelin sukutalon nimen mukaan. (STait 2004: 40.)

Ajatusten referointien on todettu toimivan tarinan taustana ja suuntaavan huomion tuleviin tapahtumiin (Lehtiniemi 2010: 83). Selkotietokirjojen päähenkilöiden esittämät ajatusreferaatit kuljettavat tarinaa eteenpäin. Ajatusreferaattien (esimerkit 121 ja 122) avulla tuodaan ilmi päähenkilön toive muuttaa elämänsä, jota seuraa usein ajatuksen referoinnilla pohjustettu tapahtumasarja. Esimerkissä 121 referoitua Tove Janssonin ajatusta selkotietoartikkelissa seuraa, että Jansson ryhtyy taidemaalariksi, minkä lisäksi hän alkaa piirtää pilakuvia ja sarjakuvia. Esimerkin 122 ajatusreferaatti sisältää Axel Gallén-Kallelan haaveen rakentaa oma koti ja ateljee. Varsinainen rakennusprosessi tuodaan implisiittisesti esiin esitettäessä, että haave toteutuu ja "talo sai nimen Kalela". Tarinan kannalta olennaisten asioiden kertomatta jättäminen on epätyypillistä selkokieliselle tekstille. Selkokielisestä tekstistä tulee karsia yksityiskohtia pois ja näin rajata informaation määrää. Selkokirjoittajan on kuitenkin varottava sitä, että teksti ei muutu karsinnan jälkeen vaikeaksi ymmärtää. Kirjoittajaa ohjataankin välttämään tekstiin syntyviä aukkoja. (Virtanen 2009: 79–80.)

Edellä olleet tämän luvun esimerkit edustavat varsinaista ajatusreferaattia. Ajatusreferaatti toimii kuin vapaa epäsuora esitys (ISK 2004: 1413), mutta vapaasta epäsuorasta esityksestä puuttuu johtolause. Vallitsevat tunnetilat ja tunnekokemukset välitetään aineistossani usein vapaan epäsuoran esityksen kautta. Seuraavissa esimerkeissä on kyseessä vapaa epäsuora esitys (eläytymisesitys), jossa kertoja tietää, mitä henkilö ajattelee ja tuntee. Esimerkeissä 123–125 korostuvat päähenkilöiden omat toiveet ja ajatukset vastaavalla tavalla kuin varsinaisissa ajatusreferaateissa.

(123) Taiteilijana hän halusi opintomatkoille ulkomaille. Hän opiskeli jonkin aikaa Pariisissa, yksinäisenä ja köyhänä, mutta tyytyväisenä siitä, että sai opiskella taiteen tekemistä. (STait 2004: 124.)

- (124) Hänellä oli tavoite. Hän aikoi rikkoa kaikki pitkien ja keskipitkien juoksumatkojen ennätykset. (SURh 2000: 20.)
(125) Vaikka Suppasella oli hyvä olla, Miina halusi eteenpäin. Vuonna 1887 hän muutti Helsinkiin. (SSuurN 2008: 123.)

Päähenkilöiden tahtoa ja halua käsittelevä vapaa epäsuora esitys ennakoi ajatusreferaatin tavoin tarinassa edessä olevaa tapahtumaa tai tapahtumasarjaa. Tove Jansson (esimerkki 123) on taiteilija, joka toivoo pääsevänsä opiskelemaan ulkomaille. Seuraavassa virkkeessä toiveen osoitetaan käyneen toteen. Esimerkissä 124 tuodaan ilmi Paavo Nurmen tavoite rikkoa juoksuennätyksiä. Vapaata epäsuoraa esitystä seuraa artikkelissa kuvaus Nurmen tavoitteeseen pyrkimisestä; kuinka hän "harjoitteli kello kädessä ja opetteli arvioimaan kierrosajat" (SURh 2000: 20). Lopulta Nurmi pystyy rikkomaan ennätykset. Esimerkin 125 Miina Sillanpää on ollut piikana Suppasen perheessä mutta haluaa elämässään *eteenpäin*, mistä seuraa, että hän vaihtaa asuinpaikkakuntaansa.

Päähenkilöiden kokemia negatiivisia tunteita ja ajatuksia kuvataan vapaan epäsuoran esityksen keinoin seuraavissa esimerkeissä:

- (126) Vaikka suru lapsen kuolemasta tuntui ylivoimaiselta, aika auttoi siihen (STait 2004: 40).
(127) Kuolinvuoteellaan Akselin ajatukset olivat keskeneräisissä töissä. Hän suri sitä, että Jorma-pojalle jäi niin paljon tekemistä. (STait 2004: 46.)
(128) Kiveä hävetti, koska hän ei voinut elättää itseään, vaan tarvitsi siihen Charlotta Lönnqvistin apua (SSuurM 2000: 110).
(129) Minnan valtasi syvä masennus. Hän pelkäsi tulevansa mielisairaaksi. Kun nuorin lapsi oli syntynyt, Minna Canth pelkäsi, että voisi epätoivoisena surmata vauvan. (SSuurN 2008: 52.)

Esimerkkiä 126 on artikkelissa edeltänyt Akseli Gallén-Kallelan tyttären kuolema, jonka jälkeistä tunnetta kuvataan *ylivoimaisena*. Vapaasta epäsuorasta esityksestä ei selviä, kenen kannalta suru on ylivoimaista, mutta olettaa voidaan, että tunnekuvaus kohdistuu lapsen vanhempiin. Esimerkki 127 sisältää sekä vapaata epäsuoraa esitystä ensimmäisessä virkkeessä että ajatusreferaatin toisessa virkkeessä. Kertoja osoittaa tietävänsä, mitä Akseli Gallén-Kallela on ajatellut ennen kuolemaansa. Ajatusreferaatista ilmenee, että artikkelin päähenkilön kokema tunne on ollut suru. Puhujan kokemuksista tapahtumahetkellä viestii myös esimerkki 128, jossa kertoja tietää, että Aleksis Kivi on kokenut häpeää hetkenä, jona hän on tarvinnut rahallista apua. Edellisten esimerkkien sisältämän surun ja häpeän lisäksi esimerkissä 129 tuodaan tapahtumahetken tunteena esille pelko sairastumisesta ja lapsen surmaamisesta.

Ajatusreferaateilla ja vapaalla epäsuoralla esityksellä voi viestiä myös tyytyväisyyttään senhetkiseen elämäntilanteeseen, mikä käy ilmi seuraavista esimerkeistä. Usein ajatusreferaatti ja vapaa epäsuora esitys saavat kuitenkin pontensa artikkelin henkilöhahmon halusta muuttaa jotakin osaa omassa elämässään, minkä seurauksena seuraavankaltaiset esimerkit eivät ole yhtä yleisiä kuin tyytymättömyyttä ilmaisevat referaatit.

(130) Joskus Miina pääsi Vapun kyydissä tehtaalle maanantaiaamuna. Se tuntui lähes juhralta. (SSuurN 2008: 115.)

(131) Miinasta oli ihanaa saada lukea niin paljon kuin halusi. – – Isäntä huomasi Miinan innostuksen. Hän lupasi opettaa Miinalle, miten suomen kieltä kirjoitetaan oikein. (SSuurN 2008: 120.)

(132) Tove oli helpottunut. Hänen ei enää tarvitsisi tehdä pieniä kuvia satunnaisesti, vaan hän voisi keskittyä muumeihin. (STait 2004: 128.)

Esimerkistä 130 ilmenee, kuinka selkotietokirjan artikkelin päähenkilö pääsee poikkeuksellisesti kulkemaan töihin hevosen kyydissä, ja tämä tuntuu hänestä "juhralta". Esimerkissä 131 kerrotaan päähenkilön lukemismielityksestä ja esimerkissä 132 päähenkilö kokee helpotusta sen seurauksena, että häneltä aletaan tilata Muumi-sarjakuvaa ulkomaille (STait 2004: 128).

6.2.3. Kirjoituksen referointi

Puheen ja ajattelun referoinnin lisäksi referointi kohdistuu selkotietokirjoissa kirjoitetuihin teksteihin. Usein referoinnin kohteena on jokin kirjallinen tuotos, jonka sisällön jostain osasta esitetään katkelma selkotietokirjan artikkelissa. Tällöin referoinnin alkamisen osoittimena käytetään useimmiten värin vaihtumista. On myös mahdollista, että kirjallisen tuotoksen sisältöä ei esitetä sanatarkkana sitaattina, vaan sisältö ainoastaan tiivistetään, kuten esimerkissä 133 ja 134.

(133) Pöydällä oli pieni lappu, johon Kivi oli kirjoittanut lähteneensä pois, takaisin kotiin Siuntioon (SSuurM 2004: 103).

(134) Näytelmä sai vastustajat huutamaan suureen ääneen. Lehdistö kirjoitti näytelmästä pitkään. (SSuurN 2008: 56.)

Esimerkistä 133 käy ilmi, että lappuun sisältonä on Kiven lähteminen Siuntioon, mutta sitä, millä sanoin Kivi on tekstinsä kirjoittanut, ei kerrota. Esimerkistä 134 ei ilmene, millaisia asioita lehdistössä näytelmästä Lea kirjoitettiin, eikä esimerkki rajaa käytyä keskustelua koskemaan tiettyjä kulttuurilehtiä vaan koko lehdistöä.

Aineistoni selkoteksteille on tyypillistä myös tiedon osittainen epämääräistäminen.

Varsinkin ajanilmaukset sisältävät epätarkkoja ilmauksia, jollaisia muunalaisessa tiedonvälityksessä yleensä pyritään välttämään. Ajanilmausten epätarkkuus ilmenee toistuvana piirteenä selkotietokirjoissa. Seuraavista esimerkeistä ajanilmausten lisäksi on nähtävissä samoin kuin puheen referoinnin yhteydessä (luku 6.2.1.) pyrkimys säilyttää puhujan, tässä tapauksessa kirjeen kirjoittajan, oma ääni, jolloin referointi sisältää vanhahtavaa ja selkokielen kohderyhmälle vaativaa kieltä.

(135) Canth kirjoitti *myöhemmin*: – Näitä sanoja en milloinkaan unohtanut. Kaikki vastukset, joita sain kokea, luulin rangaistukseksi tästä synnistä. (SSuurN 2008: 44.)

(136) Minnalle vaimon osa ei ollut aluksi helppo. Hän kirjoitti *myöhemmin* avioliitosta näin: – Yhden asian käsitin selvästi: minun piti olla miehelleni alamainen. (SSuurN 2008: 47.)

(137) *Vihdoin* hän lähetti valmiin näytelmän Suomalaisen Teatterin johtajalle, Kaarlo Bergbomille. *Pian* Bergbom kirjoitti: – Suurella mielihyvällä olen lukenut Teidän monessa kohden sangen viehättävän kansannäytelmänne *Murto-varkaus*. (SSuurN 2008: 53.)

Epätarkoista ajanilmauksista varsinkin komparaatioadverbi *myöhemmin* esiintyy selkotietoartikkeleissa kirjoituksen referoinnin yhteydessä (esimerkit 135 ja 136). Myös muita epämääräisiä ajanilmauksia käytetään, mitä ilmentää esimerkki 137, jossa aikaa ilmoittaa *pian*. Referoinnin sisältämää virkettä edeltää virke, jossa siinäkin ajan kuluminen ilmaistaan epämääräisesti (*vihdoin*).

On selvää, että selkotietokirja ei kuitenkaan kokonaan rakennu yleisten ja epämääräisten ajanilmausten varaan (ks. esimerkki 138), koska ilman niitä selkotekstin kuvaamalle ajanjaksolle olisi mahdotonta rakentaa omaa historiallista kontekstiaan. Lähtökohtana selkotekstejä kirjoitettaessa on, että ainoastaan tärkeimmät luvut esitetään ja lukuihin perustuvaa vertailua havainnollistetaan (Kulkki-Nieminen 2010: 149).

(138) Ikä alkoi vaivata Minna Canthia. *Vuoden 1896 alussa* hän kirjoitti: – Minä olen jo vanha – olen kyllästynyt tähän maapalloon, se on niin raakaa ja kylmää tämä olo täällä. (SSuurN 2008: 59.)

Se, että lukujen ja ajanilmausten käyttö, vaikka useimmiten epämääräinenkin, kohdistuu nimenomaan kirjoituksen referointiin, on mielestäni seurausta mahdollisuudesta käyttää selkotietokirjojen lähdeaineistona kirjallisia dokumentteja. Tällaisia ovat muun muassa päähenkilöiden elämäkertateokset. Kirjallinen dokumentti voidaan sijoittaa tiettyyn aikaan ja paikkaan, kun taas kerran ääneen lausuttu puhe, saati päänsisäinen ajatus, ei välttämättä ole samalla tavalla taltioituneena.

Kirjoittamisen referointi erottuu selkeimmin omaksi luokakseen poiketen puheen ja ajatuksen referoinnista, jotka voivat tulkinnallisista syistä helpommin sekoittua toisiinsa. Kirjoittamiseen kohdistuva referointi tulee selkeimmin näkyviin *kirjoittaa*-johtoverbin käytön seurauksena. Kun johtoilmaus koostuu muusta kuin suoraan kirjoittamiseen viittaavasta johtoverbistä, voi joskus myös kirjoittamisen ja puheen referoinnin raja hämärtyä, joskin tämä on harvinaista. Esimerkistä 139 ei suoraan selviä, onko referoinnin kohteena tuomareiden suullinen vai kirjallinen tuotos. Esimerkissä referointi kohdistuu kommunikointiin viittaavaan substantiiviin *arvostelu*.

(139) Kirjoituskilpailun tuomarit antoivat hyvän arvostelun Kullervosta: – Teos on – – (SSuurM 2000: 101).

6.3. Referoinnin merkit kirjoituksessa

Tässä luvussa esittelen referoinnin eksplikointia eli niitä keinoja, joilla tietty tekstijakso osoitetaan olevan lähtöisin toisesta viestintätilanteesta. Luvussa 6.3.1. havainnollistan, millaisia verbejä selkotietokirjojen johtolauseissa käytetään ja millaisia erilaiset johtoilmaukset ovat rakenteeltaan. Luvussa 6.3.2. esittelyssä ovat muut referointia kirjoituksessa ilmentävät merkit.

6.3.1. Johtolauseet ja muut johtoilmaukset

Aineistossani yleisimmin käytettyjä johtolauseiden verbejä ovat *kertoa* ja *sanoa*. Kallio-koski (2005a: 27) toteaa, että puheaktia ilmaisevina verbeinä *sanoa* ja *kertoa* ovat semanttisesti epäspesifisempiä kuin esimerkiksi *huutaa* tai *valittaa*, mikä selittänee niiden käytön yleisyyttä. *Kertoa* ja *sanoa* esiintyvät selkotietokirjojen referaateissa selvästi muita verbejä enemmän. Samantyyppisiä havaintoja johtolauseiden verbeistä on saatu muistakin tutkimuksista (ks. esim. Kuiri 1984: 167; Haakana 2005: 124), vaikka aiempien tutkimusten aineistot ovat olleet huomattavan erilaisia verrattuna tämän tutkimuksen aineistoon. Vaikuttaakin siltä, että murrehaastattelut (ks. Kuiri 1884) ja valituskertomukset (ks. Haakana 2005) sisältävät samalla tavalla kerronnallisia elementtejä kuin selkotietokirjatkin.

Kertoa esiintyy selkotietokirjojen artikkelien johtolauseissa vain hieman merkitykseltään väljää *sanoa*-verbiä useammin. Kuiri (1984: 167) on todennut, että johtolauseiden

viestintää ilmaisevista verbeistä *sanoa* esiintyy kaikkiaan noin 70 %:ssa johtolauseista. Tilanne on siis *sanoa*-verbin osalta samankaltainen hänen tutkimissaan Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa kuin omassa aineistossanikin. Huomionarvoista on, että *kertoa* ei kuitenkaan esiinny hänen aineistonsa yleisimpänä johtolauseen verbinä kuten selkotietokirjoissa.

Kertoa-verbin käytön johtolauseessa voi havaita olevan tyypillistä nimenomaan selkotekstille. Kulkki-Nieminen (2010: 105) on todennut, että selkoteksteissä johtolauseen verbin valinta on kaavamaisista ja useimmin käytetään *sanoa*- ja *kertoa*-verbejä. Aineistoni vahvistaa hänen tuloksensa. *Kertoa* kytkeytyy helposti juuri kerronnallisuuteen ja narratiivisuuteen, kuten esimerkissä 140.

(140) Kerrotaan, että viimeisinä sanoinaan Aleksis Kivi lausui ennustuksen, joka on toteutunut paremmin kuin hän itsekään uskoi (SSuurM 2000: 112).

Kerrotaan-johtoverbillä viitataan siihen, että tarina Kiven ennustuksesta on kantautunut referoijan korviin. Passiivi ei ota kantaa, keneltä tarina on kuultu. Passiivi antaa olettaa, että tarina on varsin yleisesti tunnettu.

Sanoa-verbiä käytetään epäspesifisyytensä vuoksi johtolauseissa hyvin monipuolisesti. Laajasta käytöstä kertoo muun muassa se, että verbi esiintyy selkotietokirjoissa kaikissa aikamuodoissa; useimmin imperfektissä ja perfektissä. *Kertoa* johtolauseen verbinä esiintyy tasaisesti kaikissa muissa aikamuodoissa muttei lainkaan pluskvamperfektissä. *Sanoa*-verbin laaja merkitys tarkoittaa myös sitä, että verbiä voidaan käyttää kuvaamaan millaista kielellistä toimintaa tahansa (Kuiiri 1984: 168), kuten seuraavista tutkimusaineistoni esimerkeistä ilmenee:

(141) Jokioisilla oli vain kiertokoulu. Miina kävi sitä kaksi vuotta, mutta sitten opettaja kanttori Snell sanoi: – Mitäs täällä enää istut? (SSuurN 2008: 113.)

(142) – Elämä on niin hyvä, kunpa sitä voisi oikein käyttää, hän sanoi usein (SSuurM 2000: 44).

(143) Olkoon pojan nimi Elias, pappi sanoi. Näin Lönnrotin perheen poika sai etunimen Elias. (SSuurM 2000: 34.)

(144) On sanottu, että Mary oli Axelin elämän kiintopiste (STait 2004: 36).

Esimerkin 141 perusteella huomataan, että *sanoa* voidaan yhdistää kysymyksen funktioon (ks. myös saman referaatin käsittely esimerkin 13 yhteydessä). Esimerkissä 142 sen sijaan *sanoa* johtolauseena liittyy toiveen esittämiseen, esimerkissä 143 esitetään käsky tai voimakastahtoinen toteamus, kun taas esimerkki 144 edustaa puhdasta toteamusta. *Sanoa* onkin yleisin sekä huudahdusten, käskyjen, kysymysten että toteamusten

referoinneissa. *Sanoa*-verbiä voidaan pitää suomen kielen viestimistä ilmaisevien verbien yhtenä ja jopa tärkeimpänä perusverbinä, jonka merkitys on sekä laaja että samalla neutraali. *Sanoa* jättää toiminnan laadun referaattiosan kuvattavaksi ja viestii yleensä vain siitä, että kielellinen toiminta on tapahtunut. Tarkempaa viestimistä kuvataan muilla johtolauseen verbeillä. (Kuiiri 1984: 167–169.)

Selkotietokirjassa yhdistyvät asiatekstin ja kaunokirjallisen tekstin piirteet. Asiatekstissä suositaan usein neutraaleja kommunikaatioverbejä, koska sen tavoitteena on välittää yleisiä, yhteisiä ja totena tai objektiivisena pidettyjä tietoja. Kaunokirjallinen teksti sitä vastoin välittää useammin yksilöiden kokemuksia ja elämyksiä. Esimerkit 145 ja 146 tuovat ilmi molemmat puolet: esimerkissä 145 viitataan historiallisena pidettyyn totuuteen, esimerkissä 146 esitetään Ulrika-äidin mielensisäinen toivomus.

(145) Sitä aikaa on sanottu jälkeinpäin Suomen taiteen kultakaudeksi (STait 2004: 27).

(146) Ulrika-äiti toivoi, että Miinu oppisi ompelemaan ja istumaan rauhassa kotona, niin kuin nuorelle tytölle sopi (SSuurN 2008: 40).

Selkotietokirjoissa esiintyy johtolauseina myös kommunikaatioverbejä, joilla ilmaistaan tulkintaa ja asennoitumista puhetapahtumaa tai puhujaa kohtaan. Nämä kommunikaatioverbit välittävät tarkempaa tietoa kommunikoinnin tavasta kuin yleisemmin käytetty verbi *sanoa*. Johtolauseita voidaan käyttää puhumisen tavan kommentointiin kuten esimerkeissä 147–149.

(147) Elias Lönnrot vaati, että virastoissa ja kouluissa – kaikkialla arkisessa elämässä – suomen kielen on tultava tasa-arvoiseksi ruotsin kanssa (SSuurM 2000: 43).

(148) Leena kehui miestänsä: – Pappa on pitäjän komein mies (SSuurN 2008: 111).

(149) Tv-selostaja huutaa: Katsokaa! Hän antoi kaikkensa! Kultaa on Suomessa! (SURh 2000: 78)

Johtolauseen verbinä tutkituissa selkotietokirjojen artikkeleissa on yhteenlaskettuna viidessä tai useammassa referaatissa verbit *kutsua*, *kirjoittaa*, *kysyä*, *vastata* ja *huutaa*. Kuirin (1984: 167) tutkimuksessa *sanoa*-verbin jälkeen yleisimmät johtolauseen verbit ovat *arvella*, *kysyä*, *nähdä*, *huutaa*, *ajatella* ja *puhua*. Ainoastaan *kysyä* ja *huutaa* näyttävät siis olevan molemmille aineistoille yhteisiä. Yleisimpien johtoverbien joukkoon selkotietokirjoissa lukeutuu Kuirin aineistosta poiketen myös *vastata*. Mielestäni on odotuksenmukaista, että selkotietokirjoissa esiintyy sekä *kysyä*- että *vastata*-verbin sisältäviä johtolauseita, koska kysymys ja vastaus muodostavat keskenään vierusparin. Kuiiri (1984: 84) on todennut, että kysymyksen perusedellytyksenä on puhujan epä tietoi-

suus jostakin asiasta, jonka hän haluaisi tietää. Epätietoisuus poistuu, kun kuulija antaa vastauksen tai referoija onnistuu ratkaisemaan ongelman itse.

(150) Kun hän haki muuttolupaa, pappi kysyi, minkä nimen Miina siihen haluaa. Miina vastasi: – Pannaan Sillanpää, että minä osaan sen itsekin sanoa. Miinan nimihän oli Riktig, mutta nyt hänestä tuli Sillanpää. (SSuurN 2008: 119.)

Johtolauseista voidaan muodostaa erilaisia merkitysryhmiä. Puheen tapaa kuvaavia johtolauseen verbejä selkotietokirjoissa ovat esimerkiksi *ärähtää, laulaa, valittaa, huutaa, haukkua* ja *tokaista*. Tunnereaktion värittämiä toimintaa kuvaavia verbejä tietokirjoissa ovat *tuskailla, suuttua, raivostua, hämmästyä* ja *itkeä*. Ajattelua kuvaavia verbejä ovat muun muassa *haluta, ajatella, haaveilla* ja *toivoa*. Puhetoiminnosta ja sen värittyneisyydestä tai neutraaliudesta viestivät sitä vastoin esimerkiksi *keskustella, sanoa, neuvoa, luvata, ilmoittaa, selittää, muistella* ja *puhua*. Kuiri (1984: 172) on tehnyt tarkempaa jaottelua oman aineistonsa johtolauseiden verbeistä jakaessaan johtolauseen verbejä kolmen puhefunktion referaateissa viiteen eri merkitysryhmään. Esimerkissä 151 johtolause kuvaa puheen tapaa, esimerkissä 152 toimintaa kuvataan itkemisen kautta, esimerkki 153 ilmaisee ajattelua ja esimerkki 154 kertoo neutraalisti hallituksen ilmoituksesta.

(151) Palkintojen jaossa avustava poika tokaisee hänelle: – Taasko sinä olet täällä? (SURh 2000: 80)

(152) Marja-Liisa itkee: – Minä munasin koko homman... (SURh 2000: 71)

(153) Moni ajatteli tuolloin, että taiteilijat vain ryypäsivät yhdessä (STait 2004: 38).

(154) Senaatti eli hallitus ilmoitti: – Suomalaiselle Teatterille ei tule enää valtionapuja, jos näytelmää vielä esitetään (SSuurN 2008: 56).

Repliikki on useimmiten johtolauseessa objektina, mutta johtolause voi olla myös referaatin jäljessä lisäyksenä, jälkijohtolauseena (ISK 2004: 1414, 1417–1419). Joskus johtolause voi olla jopa referaattiosan sisällä niin sanottuna välijohtolauseena, mutta tätä tapaa selkotietokirjoissa ei käytetä. Tutkimusaineistossani johtolause edeltää useimmiten referaattiosaa, mutta jälkijohtolauseitakin esiintyy: Esimerkissä 155 johtolause sijoittuu referaatin jälkeen. Jälkijohtolauseeseen sisältävät referaatit edustavat aina suoraa esitystä (ISK 2004: 1418).

(155) – Kas! Tämähän vasta on kirja, siinä on kielikin semmoista, jota me ymmärrämme, talonpojat sanoivat. (SSuurM 2000: 109.)

Johtoilmaus ei selkotietokirjoissa aina ole lause, kuten kaikissa aiemmin esitetyissä tapauksissa on ollut. Johtoilmauksena voi olla myös kommunikointiin viittaava substantiivi. Viestintää ilmaisevat nominit, kuten *kirje, tieto, puhe, viesti* ja *ajatus*, luonnehtivat

referaattiosaa johtolauseiden viestintäverbien tavoin. Kommunikointiin viittaavan substantiivin sisältävät lauseet ovat näin ollen läheistä sukua varsinaisille, viestintäverbin sisältäville johtolauseille. (Kuiiri s. 146–147.)

(156) Muiden kilpailijoiden tunteita kuvastaa hyvin ruotsalaisen Marie Risbyn toteamus: – Marja-Liisalle minä kaikkein mieluummin tämän suon (SURh 2000: 79).

(157) Axel sai maaliskuussa 1895 sähkeen Marylta koti-Suomesta: "Marjatta kuollut" (STait 2004: 39).

Esimerkissä 156 kommunikointiin viitataan substantiivilla *toteamus*, ja esimerkissä 157 substantiivina on *sähke*. Johtoilmauksena voi kommunikointiin viittaavan yksittäisen substantiivin (esimerkin 157 *sähke*) lisäksi olla laajempi lauseke (esimerkin 156 "ruotsalaisen Marie Risbyn toteamus").

Referaatti on kaikkein integroitunein kertojan tekstiin silloin, kun johtoilmauksena on tiedon lähteen ilmoittava lauseke, mutta varsinainen referointi on esitetty referoijan omin sanoin. (ISK: 1416.) Esimerkki 158 toimii edellä mainitulla tavalla, mutta esimerkissä 159 osoitetaan lainausmerkein, että kyse on Tove Janssonin puheenmukaisesta referoinnista, mikä asettaa kertojan taka-alalle.

(158) Axelin mielestä vain typerä ihminen voi pilkata kotona kudottuja vaatteita (STait 2004: 29).

(159) Tove suuttui ja teki vessanoveen pienen peikkohahmon, joka oli Toven mukaan "ilkein tuntemani otus" (STait 2004: 125).

Rakenteellisesti johtoilmaukset ovat selkotietokirjoissa suhteellisen selkeitä, mikä noudattaa selkokielelle laadittuja yleisiä periaatteita ja ohjeistuksia. Johtolauseet ovat tavallisesti lyhyitä ja rakenteeltaan yksinkertaisia. Usein johtoilmaus muodostuu pelkästään viestintäverbistä ja lauseen subjektista. Kuirin (1984: 245) mukaan johtolauseen ollessa lyhyt ja semanttisesti melko tyhjä, referaattilause saa suuremman painon.

6.3.2. Muut referoinnin merkit

Referointi voidaan tehdä näkyviksi erilaisin merkein, kuten lainausmerkein, sisen-nyksin, ajatusviivoin, kirjasinlajein ja rivinvaihdoin. Replikkiviiva eli ajatusviiva on yleisessä käytössä tutkituissa selkotietokirjoissa. Usein tätä merkintätapaa on totuttu käyttämään kaunokirjallisuudessa, mikä jälleen tuo pienenä yksityiskohtana ilmi selkotietokirjojen sisältämän kaunokirjallisen ja narratiivisen luonteen. Kaikissa tutkimissani

selkotietokirjoissa käytetään kaksoispistettä ja ajatusviivaa referoinnin merkinä lukuun ottamatta Suomalaisia taiteilijoita -teosta (STait 2004), jossa referaattiosan alku sen sijaan tehdään näkyväksi kaksoispisteellä ja lainausmerkeillä esimerkin 160 tavoin.

(160) Kun Tove kysyi, millainen se peikko on, eno vastasi: "Se on muumi-peikko." (STait 2004: 122–123)

Selkokielisissä tietokirjoissa referoitu aines erotetaan muusta tekstistä ja johtolauseesta monesti myös värin vaihtumisella, mikä korostetusti osoittaa lukijalle referaattiosan alkavan. Värin vaihtumista käytetään yleensä silloin, kun esiteltävänä on kertomuksen päähenkilön kirjallinen tuotos, josta halutaan ottaa lainaus osaksi tietokirjan tekstiä. Suomalaisia urheilijoita -selkotietokirjassa (SURh 2000) ei käytetä värin vaihtumista referoinnin osoittimena, minkä oletan johtuvan juuri siitä, että tietoartikkeleiden päähenkilöt eivät ole tuottaneet urallaan kirjallista materiaalia.

6.4. Koontia ja pohdintaa

Aineistoni referoinnin tavat ja lajit ovat moninaisia. Referoinnin kahta niin sanottua pääalalajia, suoraa ja epäsuoraa esitystä, käytetään runsaasti, ja niillä molemmilla luodaan selkotietoartikkeleihin moniäänisyyttä. Suoran ja epäsuoran esityksen määrien välinen jakauma aineistossani on melko tasainen. Sen sijaan Haakanan (2005: 119) tutkimissa valituskertomuksissa referointi koostuu pääasiassa suorasta esityksestä. Jos kuitenkin huomioidaan, että Haakanan aineiston valituskertomukset sisältävät pitkälti vain ajatuksen referointia, voidaan havaita hänen ja oman aineistoni yhtenevyys: kun aineistostani tarkastellaan ainoastaan ajatuksen referointia, epäsuorat esitykset ovat huomattavan yleisiä, kuten Haakanallakin.

Selkotietokirjoissa käytetään eniten referoinnin niin sanottuja puhtaita muotoja, eli suoraa ja epäsuoraa esitystä. Vaikuttaa siltä, että näillä referoinnin yksinkertaisilla lajeilla luodaan selkeyttä referointiin ja samalla kertomukseen päähenkilön elämästä. Se, että aineistossani on runsaasti suoran esityksen referaatteja, ei ole tyypillistä kaikenlaisille selkokielisille teksteille. Selkokielisiä uutisia tutkinut Kulkki-Nieminen (2010) on todennut, että selkouutisista on karsittu pois suoran esityksen jaksoja. Hänen mukaansa osa lähtötekstien suoran esityksen jaksoista on vaikeatajuista ja abstraktia kieltä, minkä vuoksi ne on jätetty pois selkoteksteistä. (Kulkki-Nieminen 2010: 101–104.) Omassa aineistossani suoran esityksen jaksoja on sitä vastoin runsaasti luomassa

moniäänistä vaikutelmaa. Sen sijaan vapaata suoraa ja vapaata epäsuoraa esitystä esiintyy huomattavasti suoraa ja epäsuoraa esitystä vähemmän. Tämä tarkoittaa sitä, että kertojan ja henkilöhahmojen äänien erottaminen on selkoartikkeleissa yleensä mahdollista.

Käyttämällä suoraa esitystä puhuja rakentaa kertomastaan tilanteesta elävän kuvan kuulijalle tai lukijalle. Suorilla esityksillä kertomuksia dramatisoidaan, evaluoidaan ja todistellaan. (Haakana 2005: 119–121.) Suoralla esityksellä välitetään selkotietokirjan artikkelin henkilöhahmon puhetta mukaillemalla hänen ainutlaatuista kielenkäyttötapansa. Suoran esityksen käyttö tuo tekstiin vakuuttavuutta, koska puhe esitetään henkilöhahmon omalla suulla eikä kertojan näkökulmaan mukautuneena. Epäsuorassa esityksessä kertojalla on sen sijaan suurempi rooli. Epäsuora esitys tuo mukanaan kertojan tulkinnan selkotietokirjan henkilöhahmon puheesta, ajatuksesta ja kirjoituksesta, joita kertoja voi toistaa haluamallaan tarkkuudella.

Selkotietokirjoissa moniäänisyyden vaikutelmaa luodaan referoimalla useaa henkilöahmoa, vaikkakin eniten referoitavana ovat artikkelien päähenkilöt. Päähenkilön läheisten referoinneilla tuetaan päähenkilöstä kertovan elämäntarinan etenemistä. Referoitaviksi nostetaan erityisesti henkilöitä, joilla on vaikutusta päähenkilön elämänvaiheisiin. Se, että henkilöahmoja referoidaan ja heidät esitetään artikkeleissa puhuvina yksilöinä, tekee henkilöistä tarinan tasolla aktiivisia toimijoita. Jos päähenkilön itsensä puhe, ajatus tai kirjoitus ei kuitenkaan ole referoinnin kohteena, muiden henkilöahmojen referaatit kohdistuvat nekin usein päähenkilöön. Näin fokus saadaan säilytettyä tarinan kohdehenkilössä.

Puheen referoinnin tavat ja keinot ovat selkotietokirjoissa monipuolisia, mikä ilmenee eri puhefunktioita tarkastelemalla. Ensimmäisenä puhefunktiona tarkastelin toteamuksia. Toteamusten puhefunktion kuuluvilla referaateilla muun muassa välitetään tietoa sekä luodaan vakuuttavuutta ja neutraaliutta tekstiin. Toisena puhefunktiona tarkastelemani koodinvaihtoa sisältävillä referoinneilla tuodaan tekstiin henkilöahmojen aitoa ääntä. Moniäänisyyden ja omakohtaisen äänen vaikutelman luomisen tavoite ohittaa tämän puhefunktion kohdalla selkokielen vaatimukset ymmärrettävän kielen käytöstä. Esimerkiksi sanasto voi olla haastavaa. Kolmannen puhefunktion, huudahduksien, tehtävänä on ilmentää tekstissä henkilöahmojen tunneperäistä suhtautumista ja reagointia erilaisissa tarinan esiin tuomissa tilanteissa. Käskyt, jotka esittelin neljäntenä

puhefunktiona, ovat yleensä ohjaamassa päähenkilön toimintaa muiden henkilöhahmojen haluamaan suuntaan. Sen sijaan viimeisen esitellyn puhefunktion, kysymyksen, tarkoituksena on ennen kaikkea osoittaa kulloisenkin puhujan epätietoisuutta.

Selkotietokirjojen ajatusreferaateilla ja vapaalla epäsuoralla esityksellä pohjustetaan päähenkilön elämän tulevia tapahtumia ja välitetään henkilöhahmojen kokemuksia ja elämyksiä, kuten olen luvussa 6.2.2. osoittanut. Ajattelun referaattien avulla selkotietokirjat tuovat ilmi artikkelien henkilöhahmojen äänetöntä puhetta. Haakana (2005: 128) on todennut, että valituskertomuksissa ajatusreferaattien tehtävänä on toimia kertomuksen evaluointina ja referoida niin sanottua pinnan alla kytevää kritiikkiä, jota puhuja ei ole uskaltanut kertomuksen tilanteessa sanoa ääneen. Sama funktio näkyy selkotietokirjoissa. Ajatuksen referoinnin avulla voidaan siis ilmaista myös jotain sellaista, jonka henkilö olisi voinut sanoa, muttei kenties ole uskaltanut tai halunnut sanoa ääneen. Huomionarvoista on, että Haakanan (2005: 127) tutkimat valituskertomusten ajatusreferaatit koostuvat ainoastaan puhujan omien ajatusten referoinneista, kun taas selkotietokirjoissa päästään sisälle myös muiden kuin päähenkilön ajatuksiin.

Puheen ja ajattelun referoinnin lisäksi selkotietokirjoissa referoidaan kirjoitettuja tekstejä. Kirjoituksen referointi selkotietokirjoissa monipuolistaa referoinnin alaa. Referaatit, jotka kohdistuvat johonkin kirjalliseen dokumenttiin, lisäävät tarinan uskottavuutta ja todistusvoimaa. Ne myös auttavat sijoittamaan tarinan omaan historialliseen kontekstiinsa.

Referoinnin tehtävät näyttävät verrattuna yllättävästi melko samankaltaisina toisenlaisessakin aineistossa: Lauri Haapanen (2010) on tutkinut sitaatien tehtäviä osana kaunokirjallis-journalististen juttujen kerrontaa. Hänen tutkimuksensa tuloksista ilmenevät funktiot käyvät yksiin omien havaintojeni kanssa. Haapanen on päätenyt siihen, että erilaisilla sitaateilla, eli siis suoran esityksen referaateilla, voidaan muun muassa rytmittää tekstin rakennetta, kuljettaa juonta sekä luoda ja vahvistaa juttuun kirjoitettua ympäristöä. Lisäksi sitaatit tuovat juttuun ainutkertaisuutta, omakohtaista ääntä ja uskottavuutta. (Haapanen 2010: 117–118.) Selkotietokirjojen kohdalla juttuun kirjoitettu ympäristö näyttää esimerkiksi vanhanaikaisen kielen mukailuna, minkä selkokielen kohderyhmään kuuluva lukija väistämättä huomaa.

Johtoilmausten tehtävänä selkotietokirjoissa on ilmoittaa, onko referoitavana artikkelin päähenkilö vai joku toinen henkilöahamo. Johtoilmauksista selviää yleensä myös se, referoidaanko varsinaisessa referaattiosassa puhetta, ajattelua vai kirjoitusta. Johtoilmauksessa voidaan lisäksi viestiä tavasta, jolla puhe on esitetty. Selkotietokirjoissa yleisimmät johtolauseiden verbit ovat neutraalit *kertoa* ja *sanoa*, mutta värittyneitäkin (esimerkiksi *ärähtää* ja *tuskaila*) johtoverbejä käytetään. Yhtenä tyypillisenä selkotietokirjojen johtoilmausten piirteenä on johtoilmausten rakenteiden yksinkertaisuus. Vastaava tulos on Kulkki-Niemisellä (2010: 214), joka on selko- ja yleiskielisiä uutisia tutkiessaan todennut, että selkoteksteissä johtolauseen tehtäväksi jää nimetä puhuja, kun taas yleiskielisissä uutisissa johtolauseiden tehtävät ovat moninaisemmat.

7. KIRJAILIJOIDEN NÄKEMYKSIÄ SELKOTIETOKIRJOJEN NARRATIIVISUUDESTA JA REFEROINNISTA

Tässä luvussa tuon esiin selkokirjailijoiden näkemyksiä selkotietokirjojen narratiivisuudesta, referoinnista ja niihin kytkeytyvistä teemoista. Oletan, että kirjailijoiden tekemiin valintoihin ja niiden perusteluihin päästään parhaiten käsiksi haastatteleamalla kirjailijoita. Pelkkä tekstin analysointi ei välttämättä paljasta esimerkiksi sitä, mikä on motivoinut referaattien ja narratiivisuuden käyttöön selkokielisissä tietokirjoissa. Haastattelujen ottaminen mukaan tähän työhön on hyödyllistä: tutkimuksen näkökulma laajenee, kun aiemmissa luvuissa esillä olleen teorian tiedon ja oman analyysini lisäksi valaistaan kirjailijoiden näkemyksiä.

Olen tehnyt haastattelut sähköpostitse neljälle eri selkotietokirjojen kirjoittajalle. Haastatteluissa ovat mukana kaikki aineistoni artikkelien kirjoittajat. Viitataan jokaiseen haastatteluun kirjailijan nimeä käyttäen. Haastateltavina ovat Johanna Kartio, Pertti Rajala, Ari Sainio ja Raili Mikkanen. Heistä jokainen on vastannut samoihin yhteensä yhdeksään avoimeen kysymykseen (ks. liite 3). Olen laatinut kysymykset ja tehnyt haastattelut vasta työni analyysilukujen kirjoittamisen jälkeen. Syynä tälle on se, että tutkimukseni kannalta kiinnostavat ja vastausta kaipaavat kysymykset ovat syntyneet suurimaksi osaksi vasta analyysia kirjoittaessani.

Selkotietokirjojen kohderyhmät

Taustoittavana kysymyksenä kysyin kirjailijoilta, millaiselle kohderyhmälle he ovat selkoartikkelinsa kirjoittaneet. Kohderyhmät ovat vastausten perusteella samoja kuin selkokielen kohderyhmät yleensä, mutta tiettyjen ryhmien painottaminen on kirjailijakohtaista. Johanna Kartio (2012) on pyrkinyt kirjoittamaan artikkelit mahdollisimman sopiviksi erilaisille kohderyhmille. Kartiolle tutuimpia ryhmiä ovat suomi toisen kielenä -oppijat ja kehitysvammaiset, minkä hän uskoo vaikuttavan kirjoittamiseensa tiedostamattomastikin. Myös Ari Sainio (2012) on ajatellut lukijaksi lievästi kehitysvammaista henkilöä ja maahanmuuttajaa, jonka suomen kielen taito on jo melko hyvä. Pertti Rajala (2012) katsoo ensisijaisen kohderyhmänsä olevan lievästi kehitysvammaiset henkilöt. Raili Mikkonen (2012) ajattelee, että varsinaisten selkokielen kohderyhmien lisäksi selkotietokirjoja voitaisiin käyttää myös kouluissa. Pääasiassa kirjailijat näyttävät siis ajatelleen lukijoiksi maahanmuuttajia ja kehitysvammaisia.

Selkotietokirjoissa käytetty lähdeaineisto

Kysyin kirjailijoilta faktalähteiden ja fiktiolähteiden määristä ja suhteista selkotietokirjojen elämäntarinoissa. Jokaisen kirjailijan mukaan tekstit ovat pääasiassa lähteisiin perustuvaa faktaa (Kartio 2012; Mikkonen 2012; Rajala 2012; Sainio 2012). Kartio (2012) painottaa, ettei mikään kerrottu perustu hänen mielikuvitukseensa. Mikkasen (2012) mukaan on tärkeää välittää oikeanlainen kuva kuvatusa ajasta ja henkilöahmosta, jolloin lukijakin voi luottaa tekstiin. Huolimatta siitä, että lähdemateriaalina on käytetty monenlaisia lähteitä, tieteelliseen tarkkuuteen ei ole pyritty. Tavoitteena on ollut koota henkilökuva, joka tuo esiin kuvattavan henkilön tärkeät elämänvaiheet ja keskeiset luonteenpiirteet. (Sainio 2012.) Vaikka kaikki lähteet eivät ole olleet tieteellisiä, lähteitä on pidetty luotettavina (Kartio 2012).

Narratiivisuus

Narratiivisuus eli tarinallisuus nähdään selkotietokirjoissa tärkeänä. Tarinan muistutetaan olevan ihmiselle luontainen tapa esittää asioita varsinkin silloin, kun kuvataan jonkun henkilön elämää. Elämäkerran ajatellaan olevan tekstilajina tarinallinen. (Kartio 2012; Sainio 2012.) Mikkasen (2012) mukaan narratiivisuutta kannattaa sisällyttää kaikenlaisiin teksteihin erityisesti silloin, kun ne on kirjoitettu muille kuin tietyn alan

asiantuntijoille. Rajala (2012) muistuttaa, että tarinallisuuden avulla herätetään lukijan mielenkiinto ja saatetaan tieto lähelle lukijaa. Myös Kartion (2012) mielestä tarinallisuus auttaa eläytymään. Eläytyminen taas motivoi lukemaan, ja tunteiden kautta samastumalla syntyy ymmärtäminen (Kartio 2012).

Pyysin kirjailijoita kuvailemaan, millaisen elämäntarinan he ovat halunneet rakentaa kulloisenkin artikkelin käsittelemästä henkilöstä. Kartio (2012) sanoo pyrkineensä siihen, että lukija ymmärtäisi, millaisessa maailmassa henkilö on elänyt, ja samalla kiinnostuisi itse henkilöstä ja hänen tuotannostaan. Lukijan toivotaan ymmärtävän, mikä merkitys kerronnan kohteena olevalla henkilöllä ja hänen saavutuksillaan on meille (Kartio 2012; Mikkanen 2012). Myös Sainion (2012) mielestä on olennaista esittää, miten kuvatussa henkilöstä on tullut omalla alallaan menestynyt ja mitä kaikkea se on vaatinut. Tarinoissa on saavutusten lisäksi haluttu kuvata henkilöhahmoa ihmisenä. Siksi artikkeleissa on runsaasti tarinan päähenkilön toiveiden ja unelmien kuvaamista (eli ajatusreferaatteja) sekä niiden syiden paljastamista, miten ja miksi henkilöstä tuli sellainen kuin tuli. (Kartio 2012; Mikkanen 2012.)

Vastauksissa toivotaan, että lukijalle syntyisi tarinasta elämys ja että samalla lukija saisi tarinasta tietoja, joista on hänelle elämässään hyötyä (Rajala 2012). Tietoa on elämäntarinoiden avulla haluttu välittää mahdollisimman objektiivisesti (Mikkanen 2012; Rajala 2012; Sainio 2012). Kartio (2012) muistuttaa, että henkilön elämään sisältyvät faktat on kuvattava objektiivisesti tosina, vaikka kertoja ei koskaan olekaan täysin objektiivinen. Sainio (2012) tarkentaa, että tosiasioista kiinni pitäminen ei välttämättä takaa objektiivisuutta, koska monet valinnat ja tulkinnat ovat kirjoittajan omia.

Referointi

Kaikkien haastattelemini kirjailijoiden mukaan artikkeleissa esitetty referointi perustuu lähdeteoksiin. Kartion (2012) mukaan olisi eettisesti kestävämpää rakentaa referaatteja muuten kuin kirjallisiin dokumentteihin pohjaten. Vastauksissa muistutetaan, että vaikka lähteitä ei yleensä ole merkitty tekstiin, lähteet löytyvät listana kirjan lopusta (Sainio 2012). Vaikka referointi perustuukin lähdeteoksiin, joskus niiden kieltä on mukautettu ja lyhennetty vähän (Mikkanen 2012; Rajala 2012). Mukauttamisesta huolimatta referoinnit vastaavat ajatuksellisesti alkuperäisiä lähteitä (Rajala 2012). Raili Mikkanen (2012) toteaa, että jos artikkelissa todella esitetään jonkun sanoneen jotain, se perustuu

lähdeoteeseen. Samoin Kartion (2012) mukaan suorat lainaukset ovat ainakin lähes suoraan jostain kirjallisesta dokumentista. Vastausten perusteella vaikuttaa siltä, että selkotietokirjailijoilla on selvä pyrkimys referoida puhetta ja kirjoitusta, jotka pohjaavat todellisuuteen.

Kirjailijat ovat yksimielisiä referaattien funktioista selkoteksteissä. Kaikki haastateltavat viittaavat siihen, kuinka referoinnin avulla teksti tuodaan lähemmäs lukijaa (Kartio 2012; Mikkanen 2012; Rajala 2012; Sainio 2012). On tärkeää, että ihmisestä kerrottaessa tuodaan esille, mitä henkilö on puhunut, kirjoittanut tai ajatellut (Kartio 2012). Lainausten ajatellaan elävöittävän tai keventävän tekstiä (Mikkanen 2012; Rajala 2012; Sainio 2012). Rajalan (2012) mukaan referointia sisältävä teksti tekee luetusta persoonallisempaa. Mikkanen (2012) uskoo, että referoinnilla saadaan lukija vakuuttuneeksi tekstin aitoudesta.

Jokainen haastateltu kirjailija on pyrkinyt noudattamaan referoinneissa selkokielen periaatteita (Kartio 2012; Mikkanen 2012; Rajala 2012; Sainio 2012). Sitaateissa on kuitenkin pyritty säilyttämään myös viitteitä puhujan aidosta puhetyylistä (Sainio 2012) ja omaperäisestä kielestä (Rajala 2012). Mikkasen (2012) mukaan omaperäinen puhetyyli on voitu säilyttää, jos teksti on muutettu selkokielliseksi varovaisesti. Kartio (2012) muistuttaa, ettei puhujan omaperäinen puhetyyli ole välttämättä ollut alkuperäisissäkään lähteissä tallella. Jos alkuperäinen sitaatti ei ole ollut selkokiellinen, sitä on lyhennetty, jolloin puhujan omaperäisen puhetyylin säilyttäminen on voinut kärsiä (Kartio 2012).

Koontia ja pohdintaa

Kokoavasti voidaan todeta, että kaikkien kirjailijoiden mukaan selkotietokirjojen tehtävänä on sekä tuottaa elämyksiä että välittää tietoa (Kartio 2012; Mikkanen 2012; Rajala 2012; Sainio 2012). Kartio (2012) sanoo, ettei tieto välity ilman elämystä. Vastauksista käy ilmi, kuinka molemmat tehtävät, elämysten tuottaminen ja tiedon välittäminen, toimivat rinnakkain: Elämysten ajatellaan auttavan tiedon omaksumisessa, jäsentelmissä ja muistamisessa. Elämykset tekevät lukukokemuksesta miellyttävän ja lisäävät lukijan motivaatiota. (Sainio 2012.) Tiedon jakaminen ja elämysten tarjoaminen vaikuttavat mahdollistuvan silloin, kun selkoteksteihin sisällytetään narratiivisuutta ja referaatteja.

Selkotekstien kirjoittajien haasteena on muokata teksteistä sopivia toisistaan poikkeaville käyttäjäryhmille (ks. luku 2.3.). Haastattelujen vastaukset osoittavat, että selkotietokirjojen lukijakohderyhmät painottuvat kirjailijasta riippuen hieman eri tavoin. Tutkimalla eri kohderyhmien tarpeita päästään käsiksi siihen, toteutuvatko selkotietokirjailijoiden toiveet tiedon välittymisestä ja elämysten tuottamisesta lukijoille. Onneksi kohderyhmissä on niin paljon samankaltaisuuksia, että selkokielen ohjeistuksia noudattamalla voidaan tuottaa eri ryhmien kannalta mahdollisimman hyvää ja ymmärrettävää tekstiä. Seuraavaksi tuon esiin narratiivisuuteen ja referointiin liittyviä seikkoja, joita on pohdittava haastatteluissa mainittujen lukijakohderyhmien luetunymmärtämisen varmistamiseksi.

Referoinnin kohdalla tulee miettiä esimerkiksi sitä, miten selkokielen eri käyttäjäryhmiin kuuluvat ihmiset ymmärtävät referaatit, joissa on pyritty säilyttämään kulloisenkin puhujan aito ja omaääninen puhetyyli. Tällaiset referaatit voivat sisältää tyypillisestä selkokielestä poikkeavia rakenteita ja sanastoa. Pohdittava on, mitä hyötyä moniäänisyydestä on erilaisten lukijakohderyhmien kannalta.

Narratiivisuuden osalta sitä vastoin kannattaa miettiä, kuinka hyvin selkotietokirjojen narratiivisuus tukee eri ryhmien luetunymmärtämistä. Ainakin tämä tutkimuksen perusteella selkotietokirjailijoiden toiveet tiedon saavutettavuudesta näyttävät toteutuvan erityisesti kehitysvammaisten kannalta. Tässä tutkimuksessa on narratiivisuuteen liittyen osoitettu, että selkoartikkelien elämäntarinoiden sisältämät kertomukset voivat olla sisällöltään ja rakenteeltaan yksinkertaisia. Samoin on havaittu, että kertomuksissa kuvataan päähenkilöiden uran ja elämän kannalta tärkeiden tapahtumien lisäksi hyvin arkisiakin tapahtumia. Kehitysvammaiset ymmärtävät lukemaansa paremmin, kun tarina etenee kokemuksellisella tasolla, joten yksinkertaistetut ja arkiset tarinat lienevät merkityksellisiä kehitysvammaisille ihmisille. Toisen tärkeän lukijakohderyhmän eli maahanmuuttajien kannalta sitä vastoin vaikuttaa hyvältä, että osa selkotietoartikkelien tarinoista on enimmäkseen selostavaa ja hyvin informatiivista kerrontaa. Tämäntyyppinen kerronta soveltuu paremmin maahanmuuttajataustaisille kuin kehitysvammaisille ihmisille.

8. PÄÄTÄNTÖ

Tässä työssä olen tutkinut, miten narratiivisuus ja referointi näkyvät selkotietokirjoissa. Olen osoittanut, että selkotietokirjojen artikkelit sisältävät paljon niin narratiivista ainesta kuin erilaisia referaattejaakin. Narratiivisuus näkyy muun muassa selkoartikkelien luomissa elämänmittaisissa tarinoissa, elämäntarinoiden sisäisissä kertomuksissa, kertojaratkaisuissa ja runsaassa imperfektin käytössä. Kaikki elämäntarinat sisältävät myös monenlaisia referaatteja. Artikkelit sisältävät paljon varsinkin henkilöhahmojen puheen ja ajatuksen referaatteja.

Tutkimuksessa huomioni on kohdistunut narratiivisuuden ja referoinnin funktioihin. Olen havainnut, että narratiivisuudella tuetaan erityisesti selkokieliisyyden edellyttämää ymmärrettävyyttä ja havainnollista esittämistapaa. Referoinnilla taas tavoitellaan varsinkin selkeyttä, elämyksellisyyttä, henkilöhahmojen elävyyttä, vakuuttavuutta ja aitoutta. Narratiivisuudella ja referoinnilla näyttää olevan kertomuksen etenemisen ja kokonaisuuden kannalta suuri tehtävä. Työni on osoittanut, ettei karkeaa jakoa narratiivisuuden ja referoinnin välille voida tehdä. Henkilöiden ja kertojan puheen tai ajattelun referointi on olennainen elämäntarinoihin kuuluva piirre. Referointi ei näin ollen ole irrallaan narratiivisuudesta, vaan selkotietokirjoissa referointi kuuluu tiiviisti elämäntarinoihin. Toivon, että näiden kahden ilmiön limittyminen toisiinsa on tukenut tutkimukseni yleiskuvan muodostumista.

Selkotietokirjailijoille teettämäni sähköpostihaastattelut tukevat analyysini tuloksia ja niiden pohjalta tekemiäni päätelmiä. Kirjailijoiden vastaukset osoittavat, että narratiivisuudella ja referoinnilla tiedostetaan olevan omat tehtävänsä selkokieliisessä tietokirjallisuudessa. Narratiivisuuden ajatellaan herättävän lukijan mielenkiintoa, tuovan tiedon lähemmäs lukijaa ja auttavan eläytymään. Mainitut narratiivisuuden tehtävät koetaan apukeinoiksi matkalla ymmärrettävyyteen. Sekä referoinnin että narratiivisuuden ajatellaan auttavan niin tiedon välittymisessä kuin elämysten tuottamisessakin. Tiedonvälittämisen funktio näkyy siinä, että kirjailijat ovat pyrkineet rakentamaan referaatit kirjallisiin dokumentteihin perustuen, joskin selkokieliisiksi. Kirjailijat ovat halunneet referaateilla elävöittää ja keventää tekstiä sekä tuoda tarinaa lähelle lukijaa ja hänen kokemusmaailmaansa.

Tutkimukseni on lähestynyt selkokieltä uudenlaisesta näkökulmasta. Toivon, että tutki-

mukseni on valottanut selkokielisten tekstien luonnetta. Tämän työn tavoitteena ei ole ollut jakaa selkokielen ymmärrettävyyttä edistäviä parannusehdotuksia, vaan pyrkimyksenä on ollut kuvata aineistolleni ominaisia narratiivisuutta ja referoinnin keinoja sellaisina kuin ne ovat. Vaikka tutkimusaineistooni on kuulunut vain tietynlaisia selkokirjoja, oletan, että monet tässä työssä esiin tulleet havainnot pätevät muunlaisiinkin selkokielisiin teksteihin. On todennäköistä, että narratiivisuus ja referointi kulkevat useimmiten mukana monenlaisissa selkokielisissä teksteissä.

Selkokieli ja sen tutkiminen on vielä uutta. Tämän tutkimuksen tulosten laajemman yleistettävyyden vuoksi on tärkeää, että selkokielen tutkimuksia tehdään yhä ja käsitystä selkokielelle ominaisista piirteistä syvennetään. Tutkimusten avulla selkokieltä voidaan kehittää entistä ymmärrettävämmäksi ja paremmin lukijoitaan palvelevaksi. Jatkossa kannattaa kohderyhmien omat näkemykset huomioiden selvittää, sisältävätkö selkokieliset tekstit toisia ryhmiä vieraannuttavaa ainesta. Kysyä voidaan esimerkiksi, onko runsaalla referaattien käytöllä myös kääntöpuolensa: tuottavatko eri lähteistä peräisin olevat sitaatit ja moniäänisyys helposti sekavan vaikutelman? Yksi jatkotutkimuksen aihe voisi myös koskea yleis- ja selkokielisten tietokirjojen tiedonvälityksen eroavaisuuksien vertailua.

LÄHTEET

AINESLÄHTEET

Kartio, Johanna 2012: *VS: Sähköpostihaastattelun vastaus Annika Kuusistolle* [askuus@utu.fi]. 30.5.2012.

Mikkanen, Raili 2012: *Re: Suomalaisia suurnaisia*. Sähköpostihaastattelun vastaus Annika Kuusistolle [askuus@utu.fi]. 7.5.2012.

Rajala, Pertti 2012: *Tutkimus selkokielestä*. Sähköpostihaastattelun vastaus Annika Kuusistolle [askuus@utu.fi]. 8.5. 2012.

Sainio, Ari 2012: *Selkokieli ja kysely*. Sähköpostihaastattelun vastaus Annika Kuusistolle [askuus@utu.fi]. 18.5.2012.

SSuurN = Mikkanen, Raili 2008: *Suomalaisia suurnaisia*. Toim. Ari Sainio. Kehitysvammaliitto ry, Jyväskylä.

SSuurM = Rajala, Pertti 2000: *Suomalaisia suurmiehiä*. Toim. Ari Sainio. Kehitysvammaliitto ry, Vantaa.

STait = Kartio, Johanna – Rajala, Pertti 2004: *Suomalaisia taiteilijoita*. Toim. Ari Sainio. Kehitysvammaliitto ry, Tampere.

SUrh = Sainio, Ari 2000: *Suomalaisia urheilijoita*. Toim. Ari Sainio. Kehitysvammaliitto ry, Vantaa.

VERKKOLÄHTEET

Kelan etuusesitteet 2011. [Online.] Päivitetty 22.12.2011. [Viitattu 2.1.2012.] Saatavissa: <http://www.kela.fi/in/internet/suomi.nsf/NET/130410151546HN?OpenDocument>.

KS = Kielitoimiston sanakirja 2.0. [Online.] <http://kirjasto.utu.fi> > Nelli-portaali > Sanakirjat > MOT sanakirjasto. [Viitattu 8.2.2012.] Saatavissa: <http://mot.kielikone.fi/turkuyo/netmot.exe>.

Ohjeita selkokirjoittajille 2010. [Online.] [Viitattu 21.4.2012.] Saatavissa: <http://papunet.net/selkokeskus/teoriaa/kirjoitusohjeita.html>.

Seppä, Pertti 2009: *Re: Kysymys uutisesta*. Sähköpostiviesti Annika Kuusistolle [askuus@utu.fi]. 2.3.2009.

- Selkokielen historiaa 2012. [Online.] [Viitattu 21.4.2012.] Saatavissa: <http://papunet.net/selkokeskus/teoriaa/maaritelma.html>.
- Selkokielen kirjoitusohjeet 2012. [Online.] [Viitattu 22.4.2012.] Saatavissa: <http://papunet.net/selkokeskus/teoriaa/kirjoitusohjeita/selkokielen-kirjoitusohjeet.html>.
- Selkokirjatietokanta 2012. [Online.] [Viitattu 2.1.2012.] Saatavissa: <http://papunet.net/selkokeskus/selkokeskus/selkokirjatietokanta.html>.
- Selkomateriaalit: Tietokirjallisuus 2012. [Online.] [Viitattu 2.1.2012.] Saatavissa: <http://www.opike.fi/?mod=products&cat=40>.
- Tietokirjallisuuden lajit 2009. [Verkkodokumentti.] Päivitetty 23.11.2009. [Viitattu 1.1.2012.] Saatavissa: <http://www.suomentietokirjailijat.fi/jasenyys/liittyminen/tietokirjallisuuden-lajit/>.
- VISK: Määritelmät 2004 = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoersio, viitattu 2.1.2012. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk>.

MUUT LÄHTEET

- Clift, Rebecca – Holt, Elizabeth 2007: Introduction. Teoksessa: *Reporting Talk. Reported Speech in Interaction*, s. 1–15. Toim. Elizabeth Holt and Rebecca Clift. Cambridge University Press, Cambridge.
- Enwald, Liisa – Vainikkala-Kejonen Marja-Riitta – Vähäaho Anja 2003: *Elämä tarinaksi*. Kansanvalistusseura, Vantaa.
- Fairclough, Norman 1992: *Discourse and Social Change*. Polity Press, Cambridge.
- Fleischman, Suzanne 1990: *Tense and narrativity. From Medieval Performance to Modern Fiction*. Routledge, London.
- Haakana, Markku 2005: Sanottua, ajateltua ja melkein sanottua. Puheen ja ajatusten referointi valituskertomuksissa. Teoksessa: *Referointi ja moniäänisyys*, s. 114–149. Toim. Markku Haakana ja Jyrki Kalliokoski. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Haapanen, Lauri 2010: *"Ei vittu, mennään röökille": tutkimus sitaattien tehtävistä ja tekemisestä kaunokirjallis-journalistisissa lehtijutuissa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

- Hakala, Sanna 2011: *Kertojan ja lukijan välinen vuorovaikutus aikakauslehtien pääkirjoituksissa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Halonen, Mia 2002: *Kertominen terapian välineenä. Tutkimus vuorovaikutuksesta myllyhoidon ryhmäterapiassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 899. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heiskanen, Kirsi 1994: Selkokieli – lause- vai tekstitason selkeyttä? Teoksessa: *Selkoa selkokielestä*, s. 63–74. Toim. Ari Sainio. Kirjastopalvelu, Helsinki.
- Helasvuo, Marja-Liisa 1991: Velipojalta kuultua: kuinka aikamuodot jäsentävät kertomusta? Teoksessa: *Leikkauspiste. Kirjoituksia kielestä ja ihmisestä*, s. 77–86. Toim. Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi ja Mirja Saari. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hiidenmaa, Pirjo 2004: *Suomen kieli – who cares?* Otava, Helsinki. Toim. Leealaura Leskelä ja Hannu Virtanen. Kehitysvammaliitto. Oppimateriaalikeskus Opiker, Helsinki.
- Hiidenmaa, Pirjo 2006: Oppi- ja tietokirjoissa käytettyjä havainnollistamiskeinoja. Teoksessa: *Toisin sanoen. Selkokielen teoriaa ja käytäntöä*, s. 61–71. Toim. Leealaura Leskelä ja Hannu Virtanen.
- IFLAN:n ohjeet selkomateriaalien tekijöille 2000. Teoksessa: *Teksti, joka rakastaa lukijaansa*, s. 37–44. Toim. Ari Sainio. Kirjastopalvelu, Helsinki
- Ikola, Osmo 1991: *Nykysuomen käsikirja*. Kolmas uudistettu laitos. Weilin+Göös, Jyväskylä.
- Ikonen, Teemu 2001: Tarina ja juoni. Teoksessa: *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*, s. 184–205. Toim. Outi Alanko-Kahiluoto ja Tiina Käkelä-Puumala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jaskari, Kai 2000: *Dokumenttielokuvan narraatio. Edward Braniganin narratiivinen skeema sovellettuna dokumenttielokuvaan Tallinnan tuhkimo*. Journalistiikan pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitos.
- Järvinen, Marjukka 1998: *Seitsemän selkokielistä veljestä. Käännöstiede kaunokirjallisuuden selkokielelle mukauttamisen apuna*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.

Kalliokoski, Jyrki 2005a: Referointi ja moniäänisyys kielenkäytön ilmiöinä. Teoksessa: *Referointi ja moniäänisyys*, s. 9–42. Toim. Markku Haakana ja Jyrki Kalliokoski. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

-----2005b: Moniäänisyys ja koherenssi suomea toisena kielenä kirjoittavien teksteissä. Teoksessa: *Referointi ja moniäänisyys*, s. 224–257. Toim. Markku Haakana ja Jyrki Kalliokoski. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kantokorpi, Mervi 1998: Proosan runousoppia. Teoksessa: *Runousopin perusteet*, s. 105–171. Toim. Elisabeth Lindqvist. Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Vammala.

Kauppinen, Anneli – Laurinen, Leena 1989: *Tekstioppi. Johdatus ajattelun ja kielen yhteistyöhön*. Kirjayhtymä, Vaasa.

Kinnunen, Aarne 1989: *Kertomuksen opissa. Avoimen maailman hahmotuksesta*. WSOY, Porvoo.

Koski, Kaarina 2007: *Mikä kertomus on? Tieteidenvälisyyden haasteita ”kertomusten” tarkastelussa*. Elore 1/2007. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

Koski, Mauno 1985: Toiseen tekstiin viittaaminen nykyisessä kirjasuomessa. Teoksessa: *Lauseita ja ajatuksia*, s. 70–179. Toim. Mauno Koski. Fennistica 5. Åbo Akademi, Finska institutionen, Turku.

Kuiri, Kaija 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Suomen kielen väitöskirja. Joensuun yliopisto.

Kulkki-Nieminen, Auli 2001: *Merkitykset tekstissä ja kontekstissa. Selkotekstien ja niiden lähtötekstien merkitysprosesseista*. Suomen kielen lisensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto.

Kulkki-Nieminen, Auli 2010: *Selkoistettu uutinen. Lingvistinen analyysi selkotekstien erityispiirteistä*. Acta Universitatis Tamperensis 1524. Suomen kielen väitöskirja. Tampereen yliopisto.

Kurkkio, Markku 1978: *Referaatti 1960-luvun suomen yleiskielessä*. Oulun yliopiston Suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 16.

Kuusela, Marjo 2004: *Selkokielisten Internet-sivujen käytettävyys kehitysvammaisilla käyttäjillä*. Tietotekniikan pro gradu -tutkielma. Teknillinen korkeakoulu.

Kyyhkynen, Kimmo 2005: *Selkokielisten verkkosivuston käytettävyys*. Tietotekniikan pro gradu -tutkielma. Teknillinen korkeakoulu.

- Labov, William 1972: *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Laitinen, Lea 1998: Dramaattinen preesens poeettisena tekona. Teoksessa: *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*, s. 81–136. Toim. Lea Laitinen ja Lea Rojola. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lassila-Merisalo, Maria 2009: *Faktan ja fiktion rajamailla. Kaunokirjallisen journalismin poetiikka suomalaisissa aikakauslehdissä*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto.
- Lehtiniemi, Tarleena 2010: *Referaatti todisteena päihderiippuvuudesta. Alkoholistin läheisen tehtävänä sairauden kieltämisen murtaminen*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopisto.
- Leskelä, Leelaura – Virtanen, Hannu 2006: Selkokielen ABC. Teoksessa: *Toisin sanoen. Selkokielen teoriaa ja käytäntöä*, s. 7–14. Toim. Leelaura Leskelä ja Hannu Virtanen. Kehitysvammaliitto. Oppimateriaalikeskus Opike, Helsinki.
- Mertanen, Virve 2007: *Tietokirjoittajan käsikirja*. Vastapaino, Tampere.
- Morottaja, Eija 2008: *Sankarillisten henkilökuvien tarinallinen muoto. Featurejournalismi Helsingin Sanomien Kuukausiliitteessä ja Imagessa*. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Mäntynen, Anne 2005: Referointi tekstilajipiirteenä. Esimerkkinä kielijutut. Teoksessa: *Referointi ja moniäänisyys*, s. 258–281. Toim. Markku Haakana ja Jyrki Kallio-koski. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pallaskallio, Ritva 2003: Uutisaika. Finiittiverbin aikamuodoista katastrofiuutisissa 1892–1994. *Virittäjä* 1/2003, s. 27–45.
- Palmgren, Marja-Leena 1986: *Johdatus kirjallisuustieteeseen*. WSOY, Porvoo.
- Penttilä, Aarni 1963: *Suomen kielioppi*. 2. tarkistettu painos. WSOY, Porvoo.
- Pietikäinen, Sari – Mäntynen, Anne 2009: *Kurssi kohti diskurssia*. Vastapaino, Tampere.
- Pietilä, Veikko 1995: *Kertomuksia uutisista, uutisia kertomuksista. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä*. Tampereen yliopisto.
- Prince, Gerald 1982: *Narratology. The Form and Function of Narrative*. Mouton, Berlin.
- Rahkola, Nina 2009: *Tiiviisti yhdestä suusta. Tutkimus kertojan käytön merkityksestä*

dokumenttielokuvassa. Viestinnän opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu, Turku

Rajala, Pertti 2006: Muistikuvia selkokirjoistani. Teoksessa: *Toisin sanoen. Selkokielen teoriaa ja käytäntöä*, s. 104–118. Toim. Leealaura Leskelä ja Hannu Virtanen. Kehitysvammaliitto ry, Oppimateriaalikeskus Opike, Helsinki.

Referointi ja moniäänisyys 2005. Toim. Markku Haakana ja Jyrki Kalliokoski. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Rimmon-Kenan, Shlomith 1991: *Kertomuksen poetiikka*. Suom. Auli Viikari. Tietolipas 123. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Sainio, Ari 2000: Selkokieli Suomessa. Teoksessa: *Teksti, joka rakastaa lukijaansa*, s. 45–65. Toim. Ari Sainio. Kirjastopalvelu, Helsinki.

Sainio, Ari – Rajala, Pertti 2002: Ohjeita selkokirjoittajalle. Teoksessa: *Selko-opas*, s. 23–32. Toim. Hannu Virtanen. Kehitysvammaliitto, Tampere.

Selko-opas 2002. Toim. Hannu Virtanen. Kehitysvammaliitto, Helsinki.

Shore, Susanna 2005: Referoinnista projektioon ja metarepresentaatioon. Teoksessa: *Referointi ja moniäänisyys*, s. 44–82. Toim. Markku Haakana ja Jyrki Kalliokoski. Gummerus, Jyväskylä.

Sintonen, Marleena 2011: *Suunnittelemisen vaikutus kertomuksen rakenteeseen viides- ja seitsemäsluokkalaisilla kirjoittajilla*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.

Tammi, Pekka 1992: *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Gaudeamus, Helsinki.

Teksti, joka rakastaa lukijaansa 2000. Toim. Ari Sainio. Kirjastopalvelu, Helsinki.

Toisin sanoen. Selkokielen teoriaa ja käytäntöä 2006. Toim. Leealaura Leskelä ja Hannu Virtanen. Kehitysvammaliitto. Oppimateriaalikeskus Opike, Helsinki.

Virtanen, Hannu 2009: *Selkokielen käsikirja*. Kehitysvammaliitto ry, Oppimateriaalikeskus Opike, Helsinki.

Wiio, Osmo A. 1973: *Ymmärretäänkö sanomasi?* Viides, uusittu painos. Weilin+Göös, Helsinki.

Liite 1

Selkokirjoitusohjeet

Selkokirjoitusohjeet tiivistetysti Leskelän ja Virtasen (2006: 13–14) mukaan:

- **Sisältö:** Mieti, **mitä haluat sanoa ja kenelle**. Rajaa aihe olennaiseen, tarkista tekstin sisältöjen johdonmukaisuus.
- **Sanasto:** Käytä yleistä, tuttua sanastoa. Vältä pitkiä sanoja ja selitä vaikeat ja abstraktit ilmaisut.
- **Yksinkertaiset rakenteet:** Korvaa vaikeat sijamuodot tai verbirakenteet helpommilla. Vältä passiivia, hankalia lauseenvastikerakenteita tai partisiippimuotoja sekä runsaita määriteryppäitä. Käytä persoonaan viittaavia sanoja.
- **Lyhyet lauseet:** Yksi tärkeä asia lauseessa. Suosi suoraa sanajärjestystä, jossa tärkein asia on päälauseessa ja tarkennukset sivulauseessa. Huolehdi siitä, että lauseet liittyvät toisiinsa loogisesti.
- **Teksti kokonaisuutena:** Sido lauseet ja tekstin kappaleet toisiinsa eri sidoskeinoja käyttäen. Tarkista, että tekstin rakenne on looginen. Kiinnitä asia aikaan ja paikkaan, ole konkreettinen ja anna esimerkkejä. Vältä viittauksia toisiin kohtiin tekstissä (tämä ei estä käyttämästä tarvittaessa metatekstiä). Suosi myönteistä kieltä. Käytä aikuisten kieltä, kun kirjoitat aikuisille.
- **Tarkista teksti:** Jos mahdollista, pyydä palautetta kohderyhmään kuuluvalta lukijalta.

Selkokielen periaatteet ovat suuntaa antavia ja painottuvat eri tavoin tekstilajin mukaan. Tiukkoja ja yksityiskohtaisia jokaiseen tekstiin sopivia sääntöjä ei ole tarkoituksenmukaista antaa. Koska graafiset ratkaisut vaikuttavat tekstin luettavuuteen ratkaisevasti, kuuluu selkokielen periaatteisiin myös suhteellisen vakiintunut ohjeisto selkojulkaisun ulkoasusta. (Leskelä ja Virtanen 2006: 13–14.)

ELIAS LÖNNROT

Elias Lönnrot syntyi 9.4.1802 Sammatissa. Hän kävi koulua Turussa ja Porvoossa, pääsi yliopistoon ja valmistui lääkäriksi.

Elias Lönnrot teki useita runonkeruumatkoja, joiden tuloksena hän kokosi Kalevalan. Myöhemmin Lönnrot julkaisi useita kansanrunoja sisältäviä kirjoja, muiden muassa Kantelettaren.

Elias Lönnrot toimi myös suomen kielen professorina Helsingissä. Hän loi suomen kieleen uusia sanoja ja kehitti merkittävästi kirjakieltämme. Agricolan jälkeen Lönnrotia pidetään tärkeimpänä suomen kielen kehittäjänä.

Lönnrot kuoli Sammatissa 19.3.1884.

Elias Lönnrotin syntymäpäivää 28. helmikuuta vietetään Kalevalan ja suomalaisen kulttuurin päivänä.

Liite 3

Kyselylomake selkotietokirjailijoille

Vastaanottaja: –

Referointi ja narratiivisuus selkotietokirjoissa kirjailijoiden näkökulmasta

Vastaa kysymyksiin ja palauta kysely osoitteeseen askuus@utu.fi. Voit viitata vastauksissasi 2–4 myös asiakirjan lopun aakkostettuihin esimerkkeihin. Kiitos vastauksistasi!

Vastaamisen taustaksi:

Referoinnilla tarkoitetaan puheen, kirjoituksen tai ajatuksen sijoittamista oman tekstin osaksi niin, että oma ja lainattu voidaan erottaa toisistaan. Referaatti voidaan esittää sanatarkkana sitaattina (suora esitys) tai kertojan muokkaamana tulkintana sanotusta (epäsuora esitys). (ISK 2004: 1399–1401.)

1. Mikä on kirjoittamasi selkotietokirjan/-artikkelin kohderyhmä?
2. Selkotietokirjoissa on paljon artikkelin päähenkilön ja muiden henkilöiden puheen ja ajattelun referointia (a–i). Perustuvatko kaikki referoinnit johonkin kirjalliseen dokumenttiin tai muuhun lähteeseen? Onko osa referaateista keksittyjä, eli missä määrin olet käyttänyt "kaunokirjallista vapautta"?
3. Mitä tehtäviä artikkelien runsaalla referoinnilla mielestäsi on? Miksi tietokirjoissa referoidaan puhetta ja ajattelua?
4. Millä perustein olet laatinut suoran esityksen referaatit (sitaatit)? Oletko pyrkinyt

selkokieliisyyteen, puhujan omaperäisen puhetyyliin säilyttämiseen, arkikieliisyyteen, lukijaystävällisyyteen? Mihin?

-----

5. Missä määrin artikkelit kokonaisuudessaan ja elämäntarinoissa kuvatut tapahtumat perustuvat mielikuvitukseen? Onko kaiken kerrotun lähteenä jokin kirjallinen dokumentti? Onko tarinan taustalla siis enemmän fakta- vai fiktiolähteitä?

6. Kuuluisien suomalaisten elämä kerrotaan selkotietokirjoissa tarinan muodossa syntymästä kuolemaan. Miksi mielestäsi selkokieliisiin teksteihin kannattaa sisällyttää tarinalisuutta?

7. Kuvaile, millaisen elämäntarinan olet halunnut rakentaa artikkelin käsittelemästä henkilöstä? Mitä toivot lukijasi jälkikäteen tietävän ja ajattelevan lukemastaan?

8. Millaisen kertojan olet pyrkinyt luomaan selkotietokirjoihin? Objektivisen, kaunokirjallisen, kommentoivan, tietoa antavan, elämyksiä tuottavan...?

9. Mikä on mielestäsi selkotietokirjan tehtävä? Onko se elämysten tuottaminen vai tiedon välittäminen?

Muutamia suoran esityksen referaatteja teksteistäsi:

--

Muutamia epäsuoran esityksen referaatteja teksteistäsi:

--